

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

ACTA SOCIOPATHOLOGICA II

**Gaudeamus
2015**

Editor:

Mgr. Stanislava Hoferková, Ph.D.

Recenzovali:

doc. PhDr. Jan Lašek, CSc.

PhDr. Miroslav Joukl, Ph.D.

Publikace neprošla jazykovou úpravou. Za jazykovou a obsahovou správnost odpovídají autoři příspěvků.

ISBN 978-80-7435-577-6

OBSAH

O VĚDECKÉM POZNÁNÍ NA KATEDŘE SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A SOCIOLOGIE PDF UNIVERZITY HRADEC KRÁLOVÉ II.	5
--	---

Václav Bělík

O VZTAHU SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY.....	7
---	---

Blahoslav Kraus

VÝZKUMNÉ VÝZVY V SOCIÁLNĚ PEDAGOGICKÝCH TÉMATECH	20
---	----

Václav Bělík

RŮZNÉ PŘÍSTUPY KE SPOLEČENSKY NEŽÁDOUCÍM PROJEVŮM CHOVÁNÍ MLÁDEŽE.....	34
---	----

Stanislava Hoferková

VYBRANÉ PROBLÉMY RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ V ADOLESCENCI.....	53
---	----

Stanislav Pelcák

TRENDY V PROFESIONALIZACI ŠKOLSKÉ PREVENCE RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ V ČESKÉM PROSTŘEDÍ.....	75
--	----

Václav Bělík

MOŽNOSTI UPLATNĚNÍ ABSOLVENTŮ OBORU SOCIÁLNÍ
PATOLOGIE A PREVENCE PEDAGOGICKÉ FAKULTY
UNIVERZITY HRADEC KRÁLOVÉ U VĚZEŇSKÉ SLUŽBY
ČESKÉ REPUBLIKY89

Tereza Raszková

SYSTÉM VČASNÉ INTERVENCE – PROMARNĚNÁ
ŠANCE NEBO POKRAČUJÍCÍ PŘÍLEŽITOST? 97

Erich Stündl, Jan Buchta

VÝKLAD VYBRANÝCH TYPŮ
EXTREMISTICKÝCH POSTOJŮ 122

Josef Kasal

ANTISEMITISMUS JAKO SOCIÁLNÍ PROBLÉM..... 163

Jiří Kučírek

APLIKACE KONCEPTŮ SOCIÁLNÍHO
KAPITÁLU V SOCIÁLNÍ SFÉŘE 180

Eva Šimková

O VĚDECKÉM POZNÁNÍ NA KATEDŘE SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A SOCIOLOGIE PDF UNIVERZITY HRADEC KRÁLOVÉ II.

Stejnomenou kapitolou začínala i publikace Acta sociopathologica I, kterou v roce 2014 vydala Katedra sociální patologie a sociologie Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové. Ono vědecké poznání/poznávání má za úkol představit jednotlivé autory jako vědecky zaměřené členy pracoviště, které se svým charakterem zabývá problematikou sociální patologie, prevence, její profesionalizace a dalšími aspekty zkoumání uvedených jevů.

Tato publikace je svým pojetím monografického charakteru, protože vymezuje aspekty sociální patologie včetně věd souvisejících, metodologických výzev a aktuálních témat (rizikové chování, antisemitismus a extremismus), která reflektují samostatná zkoumání autorů.

Problematika sociální patologie je tématem, které je v dnešní společnosti velice aktuální. Svědčí o tom nejenom ohromné množství jevů, které označujeme jako deviantní, ale také snahy odborníků těmto jevům předcházet, nebo je řešit. Téma sociální patologie je také velice ve společnosti atraktivní, o čemž mimo jiné svědčí stále se zvyšující zájem uchazečů o obor Sociální patologie a prevence. V praxi také nalézáme ohromné množství organizací, které se problematikou zabývají, a řeší různé postupy, koncepce a metody, které jednotlivá témata sociální patologie reflektují. V publikaci nalezneme i příspěvek zabývající se tzv. Systémem včasné intervence, který vymezuje aktuálně řešenou koncepční snahu o uchopení problematiky rizikových dětí a mládeže.

Publikace se svým přesahem z roviny teoretické a výzkumné do oblastí koncepčních a prakticko-výzkumné stává dalším vhodným vodítkem pro uchopení mnohohvrstevnaté problematiky sociální patologie. Čtenářem se tak nestávají pouze akademičtí pracovníci, ale i další výzkumníci a koncepční pracovníci v problematice sociální patologie a její prevence.

PhDr. Václav Bělík, Ph.D.
Vedoucí Katedry sociální patologie a sociologie
PdF Univerzity Hradec Králové

O VZTAHU SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY

prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Obě disciplíny jsou obsaženy ve studijním plánu oboru Sociální patologie prevence a obě v něm patří k těm zásadním. Každá sice přináleží k jinému vědnímu oboru, ale obě mají mnoho společného a obě se v mnohém doplňují. To se pokusíme v následujících řádcích ukázat.

Sociální patologie přináleží k sociologii. Pojem sociální patologie (angl. social pathology, něm. Sozialpathologie, fr. pathologie sociale) má více významů. Označuje vědní disciplínu, studijní předmět a také někdy společensky nežádoucí, chorobné jevy ve společnosti. Patologie (od slova pathos – utrpení, choroba) je pojem používaný především v medicíně, také ale v psychologii a v neposlední řadě ve spojení s pojmem sociální. Takto jej poprvé užívá anglický pozitivistický filozof a sociolog Herbert Spencer (1820 – 1903), autor „organistické teorie společnosti“, představitel evolucionizmu a sociálního darwinizmu, jako paralelu k chorobám biologického charakteru a sociálně patologické jevy chápe jako „choroby společnosti“.

Podobně zakladatel vědecké sociologie Francouz Emil Durkheim (1858 – 1917), považoval sociální patologii za vědu o chorobách a nepříznivých skutečnostech, činech a chování, které se odchylují od stanovených norem v rámci dané společnosti, které však se stávají její organickou součástí a komponentou života sociálních celků (Kraus, Hroncová a kol., 2007).

Sociálně patologické jevy jsou předmětem zájmu a zkoumání mnohých věd, např. psychologie (forenzní psychologie, psychopatologie), kriminologie, biologie, medicíny (patopsychologie, psychiatrie apod.), sociologie, sociální pedagogiky, sociální práce a jiných věd.

Sociální patologie patří tedy do systému sociologických věd jako speciální disciplína sociologie, která se zabývá nežádoucími jevy vyskytujícími se ve společnosti. Zdá se, že nejbližší má k psychopatologii, která se také zabývá jednáním, které vybočuje z normy a je spjata s duševními poruchami. Často jsou předmětem zájmu obou disciplín stejné problémy v jednání (agresivita, závislosti, sebevražedné jednání apod.), pouze se jedná o odlišný úhel pohledu (epistemologický přístup). Psychopatologie studuje daný problém z hlediska jedince – osobnosti, sociopatologie z hlediska společnosti. V některých případech se jedná o průnik sociální patologie a dané disciplíny v souvislosti s konkrétním sociálně patologickým jevem. Tak tomu je v případě kriminologie, adiktologie (závislosti).

Sociální pedagogika je disciplínou pedagogickou ale má charakter multidisciplinární a výrazně integrující. Z pohledu životní praxe soustřeďuje a dále rozvíjí teoretické poznatky pedagogických, společenských, ale i dalších vědních disciplín. Zaměřuje se na každodenní život jedince, analyzuje jeho životní situace a navozuje takové změny v sociálním prostředí, které napomáhají optimálnímu rozvoji osobnosti a minimalizují rozpor mezi jedincem a společností. V tomto pojetí má blízko především k sociologii ale také k antropologii, k psychologii, politologii i k teologii, právním a medicínským disciplínám (Kraus, 2014).

V užším pojetí je charakterizována sociální pedagogika např. v Pedagogickém slovníku (Průcha, Mareš, Walterová, 1995), kde ve snaze vymezit tuto disciplínu konkrétně dospívají autoři k definici, podle níž představuje sociální pedagogika aplikované odvětví pedagogiky zabývající se výchovným působením na rizikové a sociálně znevýhodněné skupiny mládeže a dospělých. Je rovněž zaměřena na výchovu a pomoc rodinám s problémovými dětmi, na skupiny mládeže ohrožené drogami, na jedince propuštěné z vazby aj. (1995, 203).

Podobně úzce specificky vymezují sociální pedagogiku další autoři. Z. Moucha spojuje obsah sociální pedagogiky s ústavní výchovou a náhradní rodinnou péčí (Moucha, 1993). S. Klapilová definuje sociální pedagogiku především jako teorii životní pomoci ohrožené mládeži (Klapilová, 1996).

Jestliže shrneme lze obsah sociální pedagogiky soustředit do dvou oblastí:

1. V první oblasti vidíme vhodný koncepční prostor, ve kterém by se mohla sociální pedagogika rozvíjet a mít i své praktické uplatnění. Mělo by jít o teoretickou analýzu především těch oblastí vývoje, kde dominujícím faktorem působení na rozvoj osobnosti je samo prostředí. Tedy v rodině, v různých typech lokalit, vrstevnických skupinách, společenských organizacích, různých hnutích apod. Na základě této analýzy je pak možné dospět k jistým pedagogickým zásahům, směřujícím k neutralizaci ohrožujících činitelů. Praktické uplatnění by se mělo projevit v souvislosti s utvářením životního způsobu jak zdravé populace (tedy vlastně primární prevence), tak i v souvislosti s vyhledáváním potenciálně sociálně patologicky jednajících lidí (sekundární prevence). V praxi může jít o spolupráci se středisky prevence, protidrogová centra, linky důvěry apod.

Samozřejmě se problémy profylaxe a hledání cest stimulace žádoucích a inhibice nežádoucích podnětů v uvedených prostředích spolu s problémy koordinace těchto vlivů v rámci dalších institucí, včetně školy, nutně v teoretické rovině budou dotýkat dalších disciplín pedagogických (především pedagogiky volného času), psychologických (především psychodiagnostiky) i sociologických (sociologie výchovy ad.).

2. Druhou oblast zájmu můžeme označit jako sociálně pedagogickou kompenzaci, terapii, čímž máme na mysli výchovné (často převýchovné) působení směřující do oblasti potřeb a jejich uspokojování s cílem vyrovnání nedostatků vzniklých negativními vlivy prostředí. Jde o specifické postupy a přístupy k lidem, kteří

již jsou z hlediska fungování společnosti vážným problémem (trestaní, nepřizpůsobivý, jinak deviantně jednající), ale také osoby nějak společensky znevýhodněné (nezaměstnaní, zdravotně postižení, sociálně slabí apod.) Tato problematika může mít pak své praktické uplatnění v institucích, jako jsou nápravná zařízení, výchovné ústavy, léčebny, ale také náhradní rodinná výchova. Samozřejmě zde existuje propojení na další disciplíny (psychoterapie, sociální práce, etopedie).

Sociální pedagogika jako disciplína mající multidisciplinární povahu se samozřejmě pojí s řadu dalších disciplín. V první řadě se samozřejmě jedná o vazbu na sociologii. Nejblíže ze všech speciálních sociologických disciplín má sociální pedagogika k sociologii výchovy. Ta bývá viděna jako teoretičtější (sociální pedagogika praktičtější), zkoumající výchovu v obecnějších souvislostech a na celospolečenské úrovni (sociální pedagogika sleduje souvislosti výchovy a společenského života spíše na mikroúrovni – rodina, škola, výchovné instituce, zájmová sdružení příp. v lokálních prostředích). Další blízkou speciální sociologickou disciplínou je sociologie města či venkova, sociologie rodiny, sociologie dětí a mládeže, sociologie životního způsobu ale právě také sociální patologie.

Těsné vazby má sociální pedagogika i k psychologii, nejblíže psychologii sociální. V aplikovaných oblastech se k sociální pedagogice váže např. psychologická diagnostika a poradenství, forenzní (soudní) psychologie.

K poznání člověka jako objektu výchovného působení samozřejmě přispívá biologie člověka. K pochopení biologických aspektů výchovy mohou významně přispět i některé medicínské disciplíny. K sociální pedagogice má nejblíže neurologie, psychiatrie, geriatrie a také sociální lékařství. Komplexní přístup k člověku razí zejména antropologie. Pro sociální pedagogiku má význam především sociální a kulturní antropologie.

Právo a právní disciplíny (především právo občanské, rodinné, trestní, pracovní) má význam pro pochopení podstaty a fungování právního státu a poskytuje z tohoto hlediska poznatky o normách týkajících se sociálně výchovné práce.

Pokud jde o samotnou pedagogiku vedle obecné pedagogiky, její historie a metodologických základů má sociální pedagogika blízko především k pedagogice volného času. V souvislosti s narůstáním významu třetí fáze v životě člověka (postproduktivní) a současně sociálně pedagogické intervence do této životní etapy narůstá souvislost sociální pedagogiky s andragogikou (objevuje se pojem sociální andragogika) a gerontagogikou.

Zcela specifický vztah se formuje mezi sociální pedagogikou a speciální pedagogikou. Především dnes, kdy je celá tato oblast poznamenána snahou o integraci postižených do života ostatních, vyvstává řada problémů sociálně pedagogického rázu (ovlivňování vztahů a celého prostředí) jak na straně postiženého, tak u skupiny (např. školní třídy), do níž je jedinec integrován. V rámci speciální pedagogiky existuje dokonce oblast, která mimořádně těsně koresponduje se sociální pedagogikou a tou je etopedie. Někteří speciální pedagogové dokonce soudí, že etopedie byla v podstatě násilně spojena se speciální pedagogikou, tím do jisté míry její problematika oklestěna, kdy otázky ústavní, náhradní výchovy, sociální prevence, poradenství apod. nemají onen potřebný sociální rozměr.

Souvislosti sociální patologie a sociální pedagogiky

Následně se pokusíme hledat, kde jsou styčné body mezi oběma disciplínami, v čem se doplňují, co mají společného, v čem jsou si blízké. Oba obory zaznamenaly v posledních dvou desetiletích velký rozmach a oba mají ve svém obsahu a objektu zájmu problematiku sociálních deviací. Sociální pedagogika především v souvislosti s různými přístupy a možnostmi prevence případně terapie těchto jevů. Podporování a posila pozitivních podmínek

především v oblasti volného času dětí a mládeže, stimulující výchovné přístupy, formování zdravého životního způsobu jsou neoptimálnějšími strategiemi celého procesu prevence.

Vzájemných souvislosti však existuje celá řada. I metodologická východiska mají společná. Centrem pozornosti zkoumání v obou disciplínách je člověk, lidé a proto je třeba reflektovat humanistický přístup. Humanistický přístup ke zkoumání již svým základním založením je nepochybně blízký právě takovým oborům, jako je sociální pedagogika, sociální patologie. Preferuje kvalitativní analýzu v celé složitosti daného problému, ve všech vztazích a souvislostech společensko-historických i situačních.

Na rozdíl od faktografického přístupu, kdy výzkumník popisuje to, co vnímá, či fakticky zjistil (např. z dokumentů, statistik apod.), přístup označovaný jako „chápací“ umožňuje popis v příčinných souvislostech, v souvislosti s vnějším kontextem a někdy i s možnými důsledky. Při interpretaci jde vždy o něco více než o pouhou reprodukci. Produktivní přínos interpreta patří ke smyslu samotného porozumění. Chceme-li porozumět vysvětlením, která lidé podávají, musíme se zabývat jejich názory na příčiny dění. Identifikace těchto příčin je známa jako proces atribuce. Různé modifikace atribuční teorie, která zkoumá, jak lidé vysvětlují vlastní jednání a jednání druhých akcentují různé aspekty a rozlišují různé faktory.

Pro obě disciplíny je také typické sledovat fungování společnosti, procesy uvnitř probíhající, ale např. i to, co na jedné straně vedlo k určité sociální inkluzi, na straně druhé, co dopomohlo a jakými cestami k integraci jedince do společnosti. Proto je důležitá orientace na zkoumání socializačních podmínek v celé jejich složitosti. Jedině tak se lze dopracovat např. k závěrům a doporučením, která mohou přinést efekt v procesu reedukace, resocializace, v celém sociálně výchovném působení v praxi.

Pro obě disciplíny je tedy společné to, že se jedná o zkoumání v sociálním kontextu, tedy výzkum sociální. Sociální výzkum chá-

peme jako zkoumání společenských seskupení, útvarů, celé společnosti, všech dějů, procesů v ní probíhajících včetně výchovy. I to je důležité východisko pro obě disciplíny.

Zkoumání celých sociálních útvarů má svá specifika, nejde totiž jen o souhrn jedinců. Sociální útvary mají své způsoby chování a jsou to svébytné kategorie. Multifaktorovost podmínění života člověka a jeho rozvoje spolu s mnohdimenziálností průběhu různých dějů a jevů ve společnosti tvoří rámec, ze kterého musíme vycházet při zkoumání společenské reality. Sociální výzkum odhaluje sociální problémy. Ty vznikají ve chvíli, kdy společenská realita se vzdaluje tomu, jak by, obecně řečeno, měla vypadat. Zjištění sociálního problému tedy předpokládá uznání určitých normativních standardů a zjištění, že v daném případě tyto standardy nejsou nebo nebudou splněny (Kraus, 2014).

Všechny sociální problémy lze v zásadě rozdělit do dvou skupin:

- a) Prvá skupina zahrnuje různé formy sociální dezorganizace a chování, které zásadně neodpovídá sociálním normám. Jde o problémy spjaté s asociálním chováním, se sociálně patologickými jevy.
- b) Druhou skupinu tvoří takové problémy jako je světová populační krize, etnické a rasové problémy, dezintegrace rodiny, rozvodovost, dezorganizace lokálních společenství.

Obě kategorie problémů zasahují jak do sociální pedagogiky, tak do sociální patologie. Výzkumy pak mohou být vědomě orientovány na odhalení nebo výraznější postižení sociálního problému, nebo také nalezení prostředků k jeho řešení.

Další styčné body lze hledat v obsahové stránce obou disciplín. Existuje několik témat, která mají své místo v sociální pedagogice i sociální patologii. Jedním z nich je problematika prostředí. V sociální pedagogice téma tradiční již od dob H. Radlinské. Prostor je vnímáno jako zásadní socializační činitel a současně také komplex podnětů, prostor, ve kterém probíhá vý-

chovný proces a to na všech úrovních. Primárně se to týká především prostředí rodiny.

Rodina je tradičně považována za hlavního, dominantního socializačního činitele i činitele, výchovného. Současně však se stává prostředím, které svým působením může vést k deviantnímu chování. Funguje zde něco, co bývá označováno jako „sociální dědičnost“. Člověk si odnáší z rodiny základní vzorce a modely jednání pro celý svůj život.

Konkrétních faktorů, které mohou hrát v rodinném prostředí důležitou roli jak ve výchově, tak při vzniku deviantního chování je celá řada od demografických znaků počínaje (věk rodičů, neúplnost rodiny) přes faktory ekonomické, kulturní (způsob trávení volného času, životní styl) až po vnitřní vazby (v první řadě citový vztah rodičů k dítěti).

V souvislosti s rozvojem dětské osobnosti je dalším důležitým prostředím škola. I ona je předmětem zájmu jak sociální pedagogiky, tak sociální patologie. Od školy veřejnost, především rodičovská, vždycky očekávala a očekává asi více než je tato primární výchovně vzdělávací instituce sama splnit. V současnosti požadavky na ni neustále vzrůstají. Plnění těchto požadavků komplikuje často školský systém a sama škola jako instituce (organizace práce, režim, formulace požadavků, sociálně psychické klima), často personál od ředitelů počínaje (způsob řízení, jednání a přístup učitelů k žákům). Sociální pedagogika si všímá, jak škola svou atmosférou přispívá k osobnostně sociálnímu rozvoji žáků, k prosociálnímu chování, jak se staví k ovlivňování žáků v době mimo vyučování. Sociální patologie sleduje to, že i škola může přispět k sociálně deviantnímu chování, resp. se podílet na utváření osobnosti potencionálně takto jednající. Učitele nejsou dostatečně připraveni na práci s problémovými dětmi, na respektování individuálních zvláštností. Škola se také v současnosti málo angažuje v souvislosti s trávením volného času dětí a mládeže, a to je pro vznik sociálních deviací zásadní. Také to, jak se škola

vyrovnává s procesem prevence sociálních deviací, zajímá obě disciplíny.

I prostředí part, vrstevnických skupin zajímá obě disciplíny. Různá šetření ukazují, že jsou hlavně pro adolescenty výrazným socializačním faktorem a současně, že se často stávají jakýmsi podhoubím deviantního jednání. Většina trestné činnosti, vandalství, konzumace alkoholu i drog, to vše se odehrává převážně v různých seskupeních, individualisté jsou spíše výjimkou. Ne všechny vrstevnické skupiny a party mají závadový charakter. Nicméně se v nich vytvářejí určité subkultury, i když v našich podmínkách je mládež stále ve většině konzervativní a loajální se společností. Přesto v souvislosti s různými hnutími se objevují různé ideologie, které mohou vážněji zasáhnout a ohrozit chování mladých lidí. Život těchto hnutí, různých subkultur studuje právě sociální pedagogika a sociální patologii zajímá jejich podíl na deviantním chování.

Obdobně tomu je i u médií, která jsou dalším společným tématem obou disciplín. O jejich vlivu na socializaci mladé generace nemůže být pochyb a tento vliv neustále vzrůstá, především v souvislosti s internetem. Funkce médií, jejich působení na rozvoj osobnosti, možnosti výchovného ovlivňování prostřednictvím médií jsou otázky pro sociální pedagogiku, jejich podíl na vzniku sociálně deviantního chování zajímá sociální patologii.

Tématem, kde se obě disciplíny střetávají bezprostředně, je sociálně výchovná činnost v terénu. Jedná se o práci s určitými cílovými skupinami v jejich časoprostoru, tedy v místech a čase, kde a kdy se povětšinou nacházejí. Cílovou skupinu představují převážně děti a mladiství žijící rizikovým (disociálním) způsobem života, jedinci ohrožení sociálně patologickými jevy (drogově závislí, prostitutky, děti a mládež ulice). Jedná se tedy o problematiku týkající se sociální patologie, ale současně také o činnosti, které mají povahu pomáhání a tedy sociálně pedagogickou.

Typickým příkladem, který lze v této spojitosti uvést je činnost sociálního asistenta – streetworkera (práce na ulici). Cílem streetworku je oslovit ty skupiny, které potřebují sociálně výchovnou (socioterapeutickou) pomoc, avšak sami ji nevyhledávají, někdy ji dokonce odmítají. Setkávají se s osobami rizikovými, potencionálními narkomany, ale také s těmi, kteří již jsou na drogách zřetelně závislí. Jim poskytují odborné poradenství, informace o léčebných zařízeních a hlavně je motivují k léčbě. Pokud se jedná o trestnou činnost i zde má streetwork své opodstatnění, Činnost těchto pracovníků se v ČR datuje od r. 1994. Podobný cíl sleduje činnost nízkoprahových center.

S oběma disciplínami souvisí také činnost Mediační a probační služby. Smyslem této instituce je dekriminalizace, depenalizace, reintegrace mladistvých, prvotrestaných do života společnosti. Vzhledem k tomu, by mělo být mladistvým pachatelům, kteří se přiznají ke spáchání trestného činu nabídnuto alternativní soudní řízení. I zde je prostor pro využití sociálně pedagogických poznatků, stejně jako v činnosti probační. Ta představuje dohled v případě podmíněného trestu (zkušební doby). Jde o dohled směřující k ochraně okolí, ale i směrem k odsouzenému. Formou probace je však i výkon přiměřených omezení a povinností, která ukládají pachatelům za povinnost podrobit se různým formám programů, jako je léčba závislostí, výcvik (doškolení) pracovní kvalifikace, program sociálně psychologického výcviku, terapeutický.

Podobná je i činnost sociálních kurátorů pro mládež týkající se dětí do 15 let, které se dopustily činu jinak trestného, a stejně tak mladistvých, u nichž bylo zahájeno trestní řízení, či jsou odsouzeni k podmíněnému trestu. Jejich náplní je pečovat o provinilce ve spolupráci s orgány činnými v trestním řízení, zúčastňovat se soudního projednávání případu. Pokud jde o mladistvé, pak mají také pečovat o ty, kteří jsou propuštěni z ústavní výchovy. I v tomto případě se ukazuje, že je zde ve značné míře

možno využít poznatky z obou disciplín a také uplatnění zde mohou najít absolventi obou oborů.

Asi neoptimálnější přístup k řešení sociálně deviantního chování představuje prevence. Ta může být realizována jako reakce na konkrétní sociálně patologický jev (proti drogám, kriminalitě, šikaně apod.), anebo obecně. Je zřejmé, že především v nespécifické prevenci je pole působnosti sociální pedagogiky. Vycházíme z toho, že ať se jedná o prevenci závislostí, kriminality, šikany apod. všechny tyto jevy mají z hlediska etiologie a tedy i možností jejich předcházení mnoho společného.

Sociální pedagogika se uplatňuje i v dalším přístupu k řešení sociálně patologických jevů a to je jejich náprava. U veškerého sociálně deviantního jednání v souvislosti s jeho nápravou přichází do úvahy využití jak postupů resocializace, reedukace tak i psychoterapie, socioterapie, případně dalších. Základním výchozím předpokladem všech těchto procesů je však ochota a snaha se změnit (spolupracovat) ze strany té osoby, která do těchto procesů vstupuje.

Zmíněné procesy vedoucí k nápravě mají pochopitelně svoje specifika, podle toho, o který jev se jedná. Něco jiného je léčba a převýchova alkoholika a něco jiného, např. převýchova delikventa. Základní postupy a formy jsou však obdobné.

Poslední styčné pole, na které chceme upozornit, je využití poznatků obou těchto disciplín v praxi, resp. uplatnění absolventů obou těchto oborů. Je v současnosti v každém případě aktuální a to v souvislosti s neustálým nárůstem sociálních deviací. Kde jsou tedy tyto možnosti uplatnění? Působení představuje poměrně širokou oblast v řadě resortů:

a) resort školství, mládeže a tělovýchovy:

- instituce ochranné výchovy, (diagnostické ústavy pro děti a mládež, domovy se školou, výchovné ústavy pro mládež),

- instituce výchovného poradenství (včetně výchovného poradce ve školách),
- systémy preventivně výchovné péče (koordinátor prevence, metodik prevence, krizová centra, střediska pro mládež)

b) resort spravedlnosti:

- oblast penitenciární a postpenitenciární péče (vychovatelé v nápravných zařízeních, věznicích, institut mediačního a probačního pracovníka)

d) resort práce a sociálních věcí:

- sociální asistenti,
- sociální kurátoři pro mládež

e) resort vnitra:

- nápravná zařízení.
- kriminální prevence

f) oblast církevních, společenských a neziskových organizací

- instituce péče o mládež,
- instituce humanitární, střediska křesťanské pomoci

Závěrem dodejme, že obě disciplíny mají nejen mnoho společného, v mnohém se prolínají a jedna disciplína čerpá poznatky z druhé, na druhou stranu mají svá specifika. Sociální patologie má charakter více deskriptivní. Popisuje jednotlivé sociální deviace, analyzuje podstatu jejich vzniku, zajímá ji vývoj jednotlivých jevů v historii i prevalence aktuální. Sociální pedagogika nejen jednotlivé kategorie, jevy, procesy popisuje, ale hledá cesty, postupy a možnosti v ovlivňování těchto jevů, jejich řešení. Tím nabízí své poznatky ve větší míře praxi. Bez důkladných znalostí podstaty a příčin sociálně deviantního jednání by však tyto cesty a postupy v praxi byly málo efektivní.

Použité zdroje

- KLAPILOVÁ, S. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Olomouc : UP, 1996.
- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha : Portál: 2. vyd. 2014.
- KRAUS, B. *Společnost, rodina a sociální deviace*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2014.
- KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007.
- MOUCHA, Z. Historické aspekty vývoje vědního oboru sociální pedagogika. *Ethum*, 1993, č. 4. s. 309-325.
- PRŮCHA, J., MAREŠ, J., WALTEROVÁ, E. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 1995.

VÝZKUMNÉ VÝZVY V SOCIÁLNĚ PEDAGOGICKÝCH TÉMATECH

PhDr. Václav Bělík, Ph.D.

Příspěvek „Výzkumné výzvy v oblasti sociální patologie a prevence vzniká jako reakce na výstupy z konferencí *Socialia 2014, Aktuálne problémy prevencie sociálnopatologických javov a jej profesionalizácie* a konference „*Metodologické problémy identifikace a interpretace sociálních deviací*“ v rámci sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti.

Společnost 21. století je společností velmi dynamicky se vyvíjející. Máme k dispozici ohromné množství prostředků pro kvalitnější životní styl, technické vymoženosti, které nám život zpříjemňují, ale mohou také komplikovat. Objevuje se nám ohromné množství patologických jevů, které jsme znali už dříve, ale jejich šíře nikdy nebyla tak velká jako nyní. Objevují se i jevy nové, na které se teprve učíme hledat „léčebné“ postupy a preventivní nástroje.

Pedagogická teorie i praxe na tato rizika poukazují, zkoumají je a intervnují v nich. Realita však často pokulhává za možnostmi, které bychom očekávali.

Právě proto, a na základě diskusí a potřeb oboru sociální patologie a prevence, který je realizován na Katedře sociální patologie a sociologie, Pedagogické fakulty, Univerzity Hradec Králové, si dovolím formulovat několik výzev, které je v českém prostředí nezbytné zkoumat jak na úrovni kvalifikačních prací (práce bakalářské, diplomové, disertační a další závěrečné), tak na bázi základního výzkumu (projekty specifického výzkumu, GAČR, některé výzkumně zaměřené ESF projekty a další).

Výzva první – zkoumání profese sociálního pedagoga (sociálního patologa) ve všech jeho profesních souvislostech.

V tomto směru je nutné se inspirovat při výzkumech v zahraničí, především ve slovenském prostředí (Hroncová, Emmerová, Niklová, Dulovic, 2014).

Határ (2014) vymezuje požadavky na kompetence sociálního pedagoga, přičemž vnímáme, že by bylo vhodné výzkumná šetření orientovat právě tímto směrem:

- edukační a reedukační kompetence sociálního pedagoga
- poradenská kompetence
- diagnostická a prognostická kompetence
- profylaktická a sociálně terapeutická kompetence
- organizačně-manažerská, evaluační, administrativní a kooperativní kompetence
- sociální a resociální kompetence
- integračně-kompenzační a facilitátorská kompetence
- sociálně a výchovně rehabilitační kompetence
- motivační a aktivizační kompetence
- kompetence sociálně pedagogického výcviku

V českém prostředí byly realizovány výzkumy v této oblasti pod vedením Š. Chudého (2011), který ve svých publikacích tato vymezení na základě svých (a svého týmu) zjištění popisuje.

České prostředí je z hlediska profese sociálního pedagoga (včetně absolventa oboru sociální patologie a prevence) velmi vágní především v oblasti legislativní, ale také z hlediska popisu a vymezení problematiky samotného profesiogramu. Nenacházíme zde jasné zaměření oboru ve vztahu ke konkrétnímu uplatnění na základě legislativy a katalogu profesí MPSV.

Podklad pro novelu zákona č. 563/2004 Sb. o pedagogických pracovnících, tak jak byl v roce 2014 prezentován zákonodárcům předkládal sociálního pedagoga jako profesi vztahující se především ke školnímu prostředí (Hladík a kol., 2014):

Sociální pedagog vykonává přímou sociálně pedagogickou činnost ve školách a školských zařízeních. Sociálně pedagogická činnost je definována jako vzdělávací, osvětová, sociálně-výchovná, preventivní, podpůrná, reedukační, poradenská, diagnostická, koordinační, organizační a expertní činnost, která je realizována v rámci školy, školských zařízení a zařízení sociálních služeb. Jejím cílem je komplexní vytváření příznivých podmínek pro sociálně výchovné působení školy, školských zařízení a zařízení služeb, podpora procesů socializace a resocializace dětí a dospívajících z ohrožujícího, zanedbávajícího, nepodnětného a jinak znevýhodňujícího prostředí a terciární socializace a resocializace dospělých.

Sociální pedagog vykonává ve škole a školských zařízeních tyto činnosti:

- *Vzdělávací a osvětová činnost (realizace vzdělávacích a osvětových programů a projektů zaměřených na žáky, učitele, rodinu a komunitu).*
- *Sociálně-výchovná a preventivní činnost (realizace výchovných a preventivních aktivit směřujících ke zvyšování sociálních dovedností žáků, k utváření jejich zdravého životního stylu, předcházení sociálnímu vyloučení, xenofobii, rasismu aj.).*
- *Podpůrná, intervenční a ochranná činnost (poskytování podpory v obtížných životních situacích žákům a jejich rodinám, podpora žáků národnostních menšin, intervence při ohrožení dítěte a dospívajícího sociálně patologickými jevy aj.).*

Oblast profese, profesiogramu a profesionalizace popisované oblasti je velmi široká a je zřejmé, že zahrnuje celou řadu témat a námětů pro samostatná zkoumání.

Příklady témat pro samostatná zkoumání:

- utváření profesiogramu sociálního pedagoga (včetně profese sociální patolog) v českém prostředí
- model kompetencí ve vztahu ke školnímu prostředí
- pregraduální příprava pracovníků v pomáhajících profesích
- postoje škol a dalších institucí k pomáhajícím profesím ve škole apod.
- možnosti uplatnění absolventů sociálních oborů v praxi
- metody a metodické postupy v prevenci a terapii

Výzva druhá – inter/transdisciplinarita

Sociální patologii a s ní související prevenci můžeme vnímat jako témata/obory, které jsou svým charakterem blízké sociální pedagogice. Kraus (2014) ji označuje za transdisciplinární vědu. Onu transdisciplinaritu si můžeme představit jako deštník, který zakrývá celé spektrum vědních oborů, následně do nich vstupuje a určité prvky si z nich vybírá pro řešení předmětu svého zájmu.

Moderní pojetí inter – transdisciplinaritě označuje pomáhající profese za vědy, ve kterých se prolíná celá řada vědních oborů. V souladu s výše uvedeným tvrzením Krause tak můžeme požadovat, aby při výzkumu v oblasti sociální patologie a prevence docházelo k přenášení různých postupů, znalostí a principů z jednoho vědního oboru do druhého. Hranice lidského poznání se tak posouvají na hranice vědních oborů.

Uveďme příkladem některé pohledy a požadavky na zkoumání:

Příklad první:

Zkoumání v oblasti rizikového chování:

Pojem rizikové chování vnímáme jako pedagogicko/psychologický pojem. Pro oblast sociální pedagogiky či sociologie by v teoretické rovině byl vhodnější pojem sociální deviace či sociálně patologický jev. V oblasti školství se však v dokumentech MŠMT a MPP vžil pojem rizikové chování. Už toto jednoduché vymezení demonstruje, že není jednoduché k této problematice výzkumně zaujmout jednoznačný metodologický přístup. Pokud budeme chtít zkoumat tuto problematiku, tak musíme vycházet ze sociologie (deskripce jevu), psychologie (multikauzální etiologie) a dalších disciplín, které aplikujeme na pedagogickou realitu. Inspirativní jsou v této souvislosti zejména aplikační možnosti psychologie zdraví (Pelcák, 2012; Pelcák, 2013). Bez účinného propojení těchto oblastí nebude nikdy zkoumání výstižné a úplné.

Příklad druhý:

Zkoumání seniorské populace a jejich motivací pro studium na U3V.

Pokud chceme zkoumat seniorskou populaci, tak musíme promyslet, které disciplíny pro nás bude účelné využít. Psychologie (ontogeneze, paměť, motivace a další), ekonomie (finanční gramotnost), medicína (zdravotní stav, odolnost vůči negativním vlivům okolí), pedagogika (aktivizační programy, programy výukové) apod.

Sociální pedagogika i sociální patologie se tak stávají vědními disciplínami, ve kterých se protkávají další obory – nejenom pedagogika, sociologie, ale i psychologie, filosofie, teologie, ekonomie, politologie a další. Sociální pedagogika se tím pádem sama zabývá různými tématy (obory) a obráceně různé vědní dis-

ciplíny mohou mít snahu vstupovat do sociálně pedagogických témat. (srov. Kraus, 2008)

Náměty pro zkoumání:

- vztahy mezi vědními obory a různá nahlížení na problematiku sociálně patologických jevů
- využití metod, které jednotlivé vědní disciplíny používají pro prevenci a terapii sociálně patologických jevů
- využití výsledků zkoumání zpětně pro zkvalitňování teorie jednotlivých vědních oborů apod.

Výzva třetí – vzdělávání specialistů pro prevenci sociálních deviací ve školním prostředí

V posledních deseti letech prošlo české školství dalšími koncepčními změnami, které se dotýkají právě oblastí, díky kterým se ovlivňují budoucí kompetence pro život, jež se objevují i v prevenci rizikového chování.

Znalosti a dovednosti, které před dvaceti lety stačily k úspěšnému zvládnání životních situací, jsou dnes do značné míry nepoužitelné, kompetence nezbytné pro plno-hodnotný a úspěšný život, pro uplatnění v pracovní, občanské i soukromé sféře se mění. Protože jednou ze základních funkcí vzdělávacího systému je příprava na život ve společnosti a světě, společenské změny kladou také nové nároky na vzdělávací systém. Odpovědí na tyto nároky je probíhající reforma vzdělávacího systému, reprezentovaná především novými kurikulárními dokumenty – rámcovými vzdělávacími programy (RVP). V nich nalézáme nejen popis cílových kompetencí, nové struktury učiva a organizace výuky, ale i některé nové vzdělávací obsahy – nová témata, která souvisejí s aktuální společenskou situací. (srov. Smolíková, 2010)

Jaké cíle si tedy RVP klade? V následujícím výčtu se pokusíme o výběr těch nejdůležitějších. Prvním z nich je zvýšení efektivity vzdělávání. Rozumí se tím vytvořit takový výsledný produkt –

absolventa školy, jehož znalosti a dovednosti jsou velmi dobře použitelné v osobním životě i v zaměstnání, a pomáhají rozvoji ekonomického a kulturního stavu společnosti. Dalším cílem je probudit v žácích touhu po celoživotním vzdělávání. Dále pak je snahou rozvíjet metodiku učení, aby si každý vzdělavatel mohl odpovědně říci: „Umím učit. Já i mí žáci máme chuť se učit (dlouhodobou a opakovanou) a máme celou řadu příležitostí se učit.“ Z konkrétních činností je pro změny ve výuce důležité hledání motivačních strategií, podnětných způsobů hodnocení, učení v souvislostech, samostatná, ale i společná práce, dovednost vyhledávat a zpracovávat informace, rozvoj informačních technologií a podpora jazyků, řešení problémů a učení rozhodování, péče o zdraví, ochrana kulturního dědictví, spolupráce školy s institucemi, participace s rodiči aj. V oblasti sociálních deviací jsou průřezová témata velkým přínosem pro jejich praktickou realizaci prevence ve školách. Průřezová témata reprezentují soubory okruhů, které reflektují aktuální společenské problémy a aktivně s nimi pracují. Vytváří možnosti pro praktickou seberealizaci žáků ve školním prostředí. Průřezová témata jsou součástí RVP pro základní i gymnaziální vzdělávání. Rámcově vzdělávací programy vymezují tato průřezová témata:

- Osobnostní a sociální výchova (dále jen OSV).
- Výchova demokratického občana.
- Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech.
- Multikulturní výchova.
- Environmentální výchova.
- Mediální výchova.

Všechna uvedená témata jsou v různých formách využitelná pro prevenci sociálních deviací. Těžiště průřezových témat v naší problematice však vidíme především v průřezovém tématu Osobnostní a sociální výchova. Nicméně všechna ostatní témata se dané problematiky také dotýkají. Reflektují práci s médii, ekolo-

gickou výchovu, problematiku multikulturního světa, demokracie, tolerance a další. Specifikou Osobnostní a sociální výchovy je, že se učivem stává sám žák, stává se jím konkrétní žákovská skupina a stávají se jím více či méně běžné situace každodenního života. Je-jím smyslem je pomáhat každému žákovi hledat vlastní cestu k životní spokojenosti, založené na dobrých vztazích k sobě samému i k dalším lidem a světu.

Problematika prevence rizikového chování je v pedagogické praxi vymezena jako předcházení jevům, které klasifikuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ve svém dokumentu Národní strategie prevence rizikového chování jako cesty pro předcházení (zejména) následujícím rizikovým jevům v chování u dětí. Mezi tyto jevy patří především záškoláctví, různé formy násilných činů, včetně nezdravě agresivního chování (např. domácí násilí, divácké násilí aj.) a šikany, drogových, alkoholových i nealkoholových závislostí, sebepoškozování a sebevraždnosti. Samostatným tématem v rámci pedagogické přípravy by měl být zájem o problémy, do kterých se děti dostávají – úzkost, strach ve školním prostředí, jeho zvládnutí, sebepojetí. Pedagogové jsou zde nabádáni ke zvláštnímu zřeteli k problematice závislostí, intolerance, kriminality a také k dovednosti diagnostikovat jevy, které můžeme označit jako „průchozí“, tj. jevy, které mají svůj základ v oblasti zdraví (např. onemocnění HIV/AIDS, poruchy příjmu potravy a další). Jak uvádí Pelcák (Pelcák, 2007, s. 310) z hlediska primární prevence je také žádoucí řada dovedností, které umožňují efektivní zvládnutí zátěžových a stresujících situací, zdravou komunikaci mezi lidmi a efektivní řešení konfliktů.

Autor příspěvku realizoval celou řadu zkoumání, která se výše uvedenou problematikou zabývá. Zjištěná data týkající se pregraduální přípravy učitelů byla prezentována v dřívějších příspěvcích na konferenci Socialia 2012, 2013, 2014.

Z výše uvedeného vyplývá naléhavá potřeba dobře připravených specialistů pro prevenci sociálně patologických jevů neje-

nom ve školním prostředí, ve kterém má tuto problematiku na starosti školní metodik prevence, výchovný poradce, školní psycholog s dalšími výchovnými činiteli. O úloze a možnostech sociálního pedagoga ve školním prostředí jsme psali výše.

Z hlediska výzkumného je tato problematika jen velmi málo zmapovaná a výzev pro zkoumání zde nalezneme celou řadu:

Výběrem:

- Profesionalizace aktérů a procesu prevence rizikového chování;
- Komunikace aktérů školské primární prevence;
- Možnosti realizace dlouhodobé primární prevence ve školním prostředí;
- Evaluace preventivních programů;
- Kompetence realizátorů prevence ve školním prostředí;
- Zkoumání jednotlivých jevů ve vztahu k prevenci a sociální terapii problematiky.

Výzva čtvrtá – metodologické aspekty zkoumání sociální patologie a prevence

Zkoumání témat sociálně pedagogických oborů s sebou přináší celou řadu problémů. Ty jsou následkem skutečnosti, že předmětem zkoumání jsou nejčastěji lidé (člověk), kteří se dostávají do komplikovaných životních situací. Z toho vyplývá, že výsledek sociálních výzkumů nemůže nabývat obecně platných algoritmů (Kraus, 2008). Vždy je výsledek proměnlivý v závislosti na čase, prostoru a dalších proměnných.

Problémů, které se v průběhu zkoumání mohou objevit, může být celá řada. Samotný rozdíl mezi zkoumáním v přírodních vědách, kdy se objekty a jevy chovají očekávatelně, v sociálních vědách často neplatí.

Jednou z výrazných specifik je kontakt výzkumníka se společenskou realitou a předmětem zkoumání. Vstup do terénu nám může přinést několik překvapení. To, co se zprvu zdálo jako homogenní populace, se může ukázat jako nesprávný závěr. Existují dost velké rozdíly mezi populací ve větších městech a na venkově. Ale i ve velkých městech jsou rozdíly mezi jednotlivými částmi města. Lidé jinak reagují, jinak rozumějí a liší se též v zájmu na participaci na výzkumu (Gavora, 2000).

Etický aspekt zkoumání je v dnešní době více než aktuální. Snaha nenarušit individualitu a osobní bezpečí jedince je důležitá a v dnešní době nadmíru citlivá, navíc sociální obory, které často zkoumají témata, jež balancují na pomyslné hranici morálky, musí být v takto orientovaných tématech nadmíru opatrná (domácí násilí, viktimizace apod.)

Dalším specifikem společenskovedního zkoumání je použití odborného jazyka, které může být vnímané jako problematické. Odborný jazyk v sociálně pedagogických oborech je blízký k běžné mezilidské komunikaci. Termíny, které označujeme jako odborné, jsou často všeobecně používané a je na výzkumníkovi, aby jejich správným používáním prokázal svou odbornou erudici. V sociálních vědách jsou používány odborné termíny z oblasti pedagogiky, sociologie a dalších věd, které jsou jim blízké tj. psychologie, antropologie, teologie, management a další.

Důležité je osvojení tzv. **diskurzivní kompetence**, která dává výzkumníkovi, ale i studentovi, který realizuje vlastní zkoumání věrohodnost, vážnost a prokazuje jí, že ovládá základní pojmy, zná spektrum a šíři témat souvisejících, ovládá použitou metodu a techniku a následně umí své zkoumání prezentovat a obhájit.

Specifik, která zahrnuje výzkum v sociálních vědách je celá řada a v dostupné literatuře (Kraus, 2014, Bělík, 2014, Gavora, 2000) najdeme celé spektrum problémů, které sociálně orientovaný výzkum přináší.

Náměty pro samostatná zkoumání:

- Možnosti standardizace výzkumů v sociálních vědách
- Použití metod v sociálních oblastech
- Kvantitativní a kvalitativní specifika výzkumů a možnosti účelného propojení těchto dvou typů zkoumání
- Použití statistických postupů ve výzkumech

Výzva pátá – zkoumání pro budoucnost

Moderní vnímání sociálně zaměřených oborů se nezabývá pouze profylaxí a terapií, případně sociální pomocí a péčí. Důležitým aspektem je i snaha přemýšlet nad dopady výchovného působení do budoucna. Korektně pojatý výzkum by v sobě tento sociálně pedagogický aspekt měl mít (i když nemusí na první pohled vyzařovat, ve svém charakteru by měl být účelně zakomponován).

O samotné prognostice v sociální patologii hovoří např. Smolík (2014), který říká: „známe-li tvrzení, podle něhož se při kontaktech skupin se značně odlišnými kulturními hodnotami zpravidla vytváří antagonismus mezi jejich členy, a zároveň zjistíme, že v nějaké společnosti došlo, nebo dochází ke kontaktu právě takovýchto skupin lišících se kulturními hodnotami, předvídáme, že vztahy mezi členy těchto skupin nebudou v nejbližší budoucnosti příznivé. (Smolík, 2014, s. 22)

V anglicky mluvícím prostředí hovoříme o tzv. futurologii, v českém prostředí je více zažitý pojem prognostika. Jak uvádí Smolík (2014), jedná se o značně interdisciplinární oblast, která stejně jako sociální vědy využívá celé řady vědních disciplín (kybernetika, psychologie, sociální komunikace, management, sociologie, demografie, matematika a statistika, sociální psychologie a sociální patologie. Výsledků takového prognostického přístupu je možné využít v celé řadě oblastí, od pedagogiky přes právo, k ovlivňování teorie a praxe jednotlivých disciplín.

Pro samotné prognózování rizikových jevů existuje celá řada metod, které nejsou součástí tohoto příspěvku (více Smolík, 2014, Potůček, 2006 a další).

Náměty pro zkoumání:

- Predikce rizikových jevů ve školním prostředí;
- Možné dopady preventivního působení na konkrétní prostředí;
- Využití metod z různých vědních disciplín pro predikci patologických jevů;
- Vývoj výskytu určitého jevu na území státu (např. kriminalita, antisemitismus, radikální islám a další);
- Dopady reformy policie na výskyt patologických jevů.

Závěr

V uvedeném příspěvku jsem se pokusil vybrat určitá témata, která vnímám jako palčivá v oblasti sociální patologie a věd souvisejících a pokusil jsem se učinit náměty pro zkoumání právě v těchto oblastech. Časté výzkumy se zabývají „pouze“ deskripcí jevů. Méně časté je hledání vztahů, kauzalita a predikce. Cenné pro sociální oblasti je zamýšlení se nad profesionalizací oboru, možnostech profesionalizace prevence a především aktérů výchovného působení, kteří jsou praktickými realizátory prevence.

Použité zdroje

BĚLÍK, Václav. Metodologické aspekty zkoumání v sociálních vědách. In: *Acta sociopathologica I*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2014, s. 158-166. ISBN 978-80-7435-420-5.

BĚLÍK, Václav. *Rizikové chování a jeho prevence v terciárním vzdělávání pedagogů*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2012. 124 s. Recenzované monografie. ISBN 978-80-7435-237-9.

- DULOVICS, Mário. Špecifika posobenia sociálnych pedagógov v školskom prostredí. Vyd. 1. Banská Bystrica : Belianum, 2014. ISBN 978-80-557-0718.
- EMMEROVÁ, Ingrid. Profesionalizácia prevencie jako nevyhnutelne východisko zvyšovania efektivnosti prevenci u dětí a mládeže v SR. In: *Socialia 2014: Aktuálne problémy prevencia sociálnopatologických javov a jej profesionalizácie*. Banská Bystrica : Belianum, 2014. ISBN 978-80-557-0808-9.
- GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno : Paido, 2000. 207 s. ISBN 80-85931-79-6
- HATÁR, Ctibor. Sociálny pedagóg v systéme sociálno-edukačného poradenstva, prevencie a profylaxie. 1. vyd. Nitra : PF UKF, 2010. 106. s. ISBN 978-80-8094-664.
- HLADÍK, Jakub, Blahoslav KRAUS, Jitka LORENZOVÁ, Milena ŌBRINK HOBZOVÁ a Jiří POSPÍŠIL. *Zdůvodňující zpráva: Návrh na zařazení profese sociálního pedagoga do zákona č. 563/2004 Sb. o pedagogických pracovnících. Asociace vzdělavatelů v sociální pedagogice*. Olomouc, 2014.
- HRONCOVÁ, Jolana. SúčasnÉ problémy a možnosti ďalšieho vzdelávania sociálnych pedagógov v praxi a participácia Banskobystrickej školy sociálnej pedagogiky na jeho realizácii. In: *Socialia 2014: Aktuálne problémy prevencia sociálnopatologických javov a jej profesionalizácie*. Banská Bystrica : Belianum, 2014. ISBN 978-80-557-0808-9.
- CHUDÝ, Štefan, Jůvová, Alena a Pavel Neumeister. Vybrané diskurzy teorie a praxe ve vzdělávání a uplatnění sociálních pedagogů v kontextu pomáhajících profesí II. Brno : 2011. ISBN 978-80-7315-227-7-0.
- KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 2. Praha : Portál, 2014. 215 s. ISBN 978-80-262-0643-9.

- KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha : Portál, 2008. 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
- NIKLOVÁ, Miriam. Možnosti ďalšieho vzdelavania socialnych pedagógov posobiacich v socialno- vychovnej praxi. In: *Zborník vedeckovýzkumných prác Katedry pedagogiky*. Banská Bystrica : Belianum, 2014. ISBN 978-80-557-0792-1.
- PELCÁK, S. Nespecifická primární prevence a psychologie zdraví. In: KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. *Sociální patologie*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007, s. 304-316. ISBN 978-80-7041-896-3.
- PELCÁK, Stanislav. *Osobnostní nezdolnost a zdraví*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2013. 206 s. Recenzované monografie; 37. ISBN 978-80-7435-342-0.
- POTŮČEK, Martin, ed. *Manuál prognostických metod*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2006. 193 s. Studijní texty; sv. 37. ISBN 80-86429-55-5.
- SMOLÍK, Josef. Predikování sociálně patologických jevů: představení vybraných metod. In: *Metodologické problémy identifikace a interpretace sociálně patologických jevů*. Praha : MČSS, 2014, s. 21-31. ISBN 978-80-905443-1-4.
- SMOLÍKOVÁ, Kateřina. *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. Dotisk 1., upr. vyd. [i.e. 2. vyd.]. V Praze: Výzkumný ústav pedagogický, 2010. 48 s. ISBN 978-80-87000-33-5.

RŮZNÉ PŘÍSTUPY KE SPOLEČENSKY NEŽÁDOUCÍM PROJEVŮM CHOVÁNÍ MLÁDEŽE

Mgr. Stanislava Hoferková, Ph.D.

Každá společnost si vytváří vlastní systém sociálních konvencí, pravidel a norem, který si jedinci osvojují v procesu socializace, a který pomáhá udržovat společenský konsenzus. Petrušek (2009) však upozorňuje, že „kvalita“ či úspěšnost socializace může být u různých lidí rozdílná, proto v každé společnosti existuje početná skupina lidí, která se nepřizpůsobila dominantním normám, která si vytváří vlastní normy (kontranormy), nebo žije ve stavu „beznormí“.

Formy jednání, které daná společnost považuje za společensky nepřijatelné, bývají v literatuře označovány např. jako anti-sociální chování, delikvence, deviantní chování, problémové nebo rizikové chování. Jak uvádí Průcha (2009, s. 217): „Definice a kategorizace společensky nežádoucích projevů chování jsou v odborné literatuře nejednoznačné a v obsahovém vymezení závislé na pojetí právního vědomí, na míře společenské závažnosti chování a na trestní odpovědnosti za uskutečněné činy.“ Dodala bych, že terminologie je navíc odvislá od toho, v rámci kterého oboru či disciplíny dané chování posuzujeme.

Společnost tradičně věnuje největší pozornost nonkonformnímu jednání nejmladších věkových kategorií, tedy dětí a mládeže. Věkové vymezení však není jednotné. V trestněprávním pojetí se za mládež označují jedinci od narození do 18 let (viz zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže). Kategorie mládež pak zahrnuje dítě (osoba, která dovršila 15 let věku) a mladistvého (osoba od 15 do 18 let). Podle Úmluvy o právech dítěte je dítětem každá lidská bytost mladší 18 let, pokud není podle práv-

ního řádu zletilosti dosaženo dříve. Mládeží se v pedagogice většinou myslí sociální skupina tvořená lidmi přibližně od 15 do 25 let, kteří již ve společnosti neplní role dětí, avšak dosud nemají přiznány role dospělých. V dokumentech UNESCO je za horní hranici považován věk 26 let, v materiálech OSN 24 let; ve statistických ročenkách bývá uváděna horní hranice 29 let. Složitost vymezení pojmů děti a mládež spočívá nejen v rozdílném chápání těchto kategorií v rámci jednotlivých vědních oborů, ale také ve skutečnosti, že *období dospívání (mládí) se rozšiřuje oběma směry – zkracuje dobu dětství a oddaluje nástup plné dospělosti* (nástup dospělosti je spojen s ukončením studia, nalezením zaměstnání, založením rodiny apod., Průcha, 2009).

Pro pochopení problematiky nonkonformního jednání mládeže si nejprve uvedeme základní informace o normách, normalitě a konformismu.

Konformní a deviantní jednání

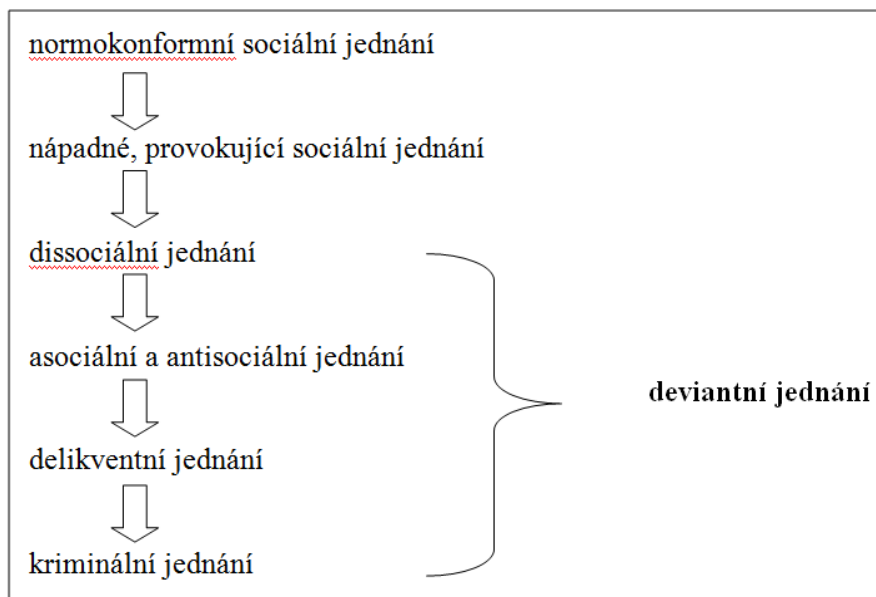
Společenské normy jsou nezbytnou součástí každé společnosti, neboť určují přiměřené a žádoucí vzorce a způsoby chování jednotlivců i skupin (např. Petrušek, 2009). **Sociální normy** můžeme definovat jako „pravidla pro vědomé sociální jednání, předpisy pro sociální chování, očekávané chování nebo dokonce vyžadované sociální chování, s charakterem kategorického imperativu“ (Ondrejko, 2009, s. 36). Normy můžeme chápat zejména jako konkretizaci a institucionalizaci hodnot (Ondrejko, 2009), jako jejich „praktické aplikace“ (Petrušek, 2009). Chová-li se jedinec v souladu s psanými i nepsanými společenskými pravidly a normami, jeho chování označujeme za **konformní**.

Hranice normy je pohyblivá, normalita může být posuzována podle různých kritérií, proto obecně stanovit, co je a co již není normální, je velmi obtížné (Fischer, Škoda, 2014). Mühlpachr

(2009, s. 54) k tomu dodává: „Operacionalizovat a následně empiricky postihovat normalitu je neobyčejně těžké. Všeobecně lze konstatovat, že za normální je smysluplné považovat sociální jevy a procesy, ale i sociální situace, které umožňují člověku takové životní projevy, které jsou výsledkem konsenzu a nepotřebují vždy znovu a znovu zvláštní argumentaci pro vlastní zdůvodňování. Normalita bude mít proto svoji subjektivní, statistickou, antropologickou a sociokulturní dimenzi.“ Normalitu pak můžeme chápat za opak anomie (Ondrejko, 2009). Autoři Fischer a Škoda (2014) uvádí několik pojetí normality (více např. Vágnerová, 2014):

1. Statistické pojetí: normalita je posuzována podle četnosti nebo intenzity posuzovaných jevů,
2. Sociokulturní pojetí: za normální bývá považováno takové jednání, které je v dané společnosti a kultuře obvyklé,
3. Norma skupiny: různé společenské skupiny se mohou ve svých kritériích hodnocení normality jevů a chování lišit (i v rámci jedné společnosti či kultury),
4. Mediální norma: chování, které je opakovaně a často atraktivním způsobem prezentováno médií jako žádoucí či standardní,
5. funkční pojetí: za normální lze považovat takové chování, které zajišťuje optimální fungování jedince či skupiny

Každé chování člena sociálního útvaru se uskutečňuje na pozadí normativní struktury, které zodpovídá, někdy dokonce zrcadlí, anebo je vůči ní v opozici. Tím dospíváme ke dvěma způsobům jednání – konformnímu k normám nebo odchylovajícímu se od norem – **deviantnímu**. V případě deviantního jednání bychom mohli vytvořit celou škálu tohoto jednání (Ondrejko, 2009):

Zdroj: Ondrejko, 2009, s. 35.

Pozn: Dissociální jednání definuje autor jako druh deviantního jednání, narušené sociální přizpůsobení jedince k sociálnímu prostředí. Podle autora má tento jev blízko k termínu sociopatie, avšak tento termín není v tuzemské literatuře často užíván (v českém prostředí používáme pojem psychopatie, což je starší označení disociální poruchy osobnosti).

Mechanismy, které slouží k prosazení sociálních norem, které zabezpečují pořádek a stabilitu společnosti, se nazývají **sociální kontrola**. Základní kontrolní mechanismy mohou být dvojího druhu (Mühlbacher, 2009, s. 44):

1. vnitřní kontrola – aktér kontroluje sám sebe (počítá s vytvořením individuálních kodexů příslušného chování) a
2. vnější kontrola – aktér je kontrolován okolím (nosiči kontroly mohou být rodiče, vrstevníci, přátelé, ale také soudy, policie, vězení, psychiatrické léčebny apod.)

Nedostatečná sociální kontrola pak může mít za následek (Ondrejko, 2009):

1. *nedostatečnou sociální regulaci*: sociální regulací se myslí institucionalizované i neinstitucionalizované prostředky, které společnost používá k zabezpečení společenských cílů, hodnot a norem,
2. *sociální korozi*: jednostranné upřednostňování osobních zájmů před zájmem celku,
3. *sociální anomii*: rozklad celého normativního systému společnosti (sociální koroze je zpravidla průvodním jevem anomie, ale může být i jeho následkem).

Všechny sociální normy jsou doprovázeny **sociálními sankcemi**, které slouží jako ochrana proti nekonformitě. Sankce mohou být pozitivní (např. pochvala) i negativní (trest), formální (tam, kde existuje speciální skupina lidí nebo organizace, jejímž úkolem je zajišťovat dodržování určitých norem) i neformální spontánní reakce okolí; (Mühlbacher, 2009).

Sociálně patologické, deviantní chování mládeže

Pojem **sociální deviace** je pojmem sociologickým a označuje každé sociální chování, které porušuje nějakou sociální normu a je proto určitou částí společnosti odmítáno. Mühlbacher (2009) k tomuto jevu dále dodává, že je dost široký (neuvádí konkrétní normu, od níž se chování odchyluje), je neutrální (nevypovídá ani o tom, zda odchylka je pozitivní nebo negativní) a emocionálně indiferentní (neříká, zda konkrétní chování je dobré či špatné). Deviace existuje ve všech společnostech; neexistuje žádná společnost či kultura, která by měla zcela konformní chování svých členů s absolutní absencí deviace.

Naopak pojem **sociální patologie** nebo negativní sociální jev již není hodnotově či emocionálně neutrální. Sociálně patologické

ké jevy jsou jevy, které se negativně odchyľují od norem a hodnot uznávaných v dané společnosti. Vyznačují se určitou masovostí, trvalostí a rozšířeností ve shodných sociálních podmínkách (např. Kraus a kol., 2010; Ondrejkořič 2009). Tyto jevy mají tedy všechny známky sociálních jevů včetně nadindividuálnosti. „Znamená to, že existují nezávisle na tom, zda si je subjekt, jednotlivec, uvědomuje či nikoliv“ (Mühlpachr, 2009, s. 55). Tyto jevy zahrnují např. patologické závislosti, prostituci, xenofobii a rasismus, agresivitu a šikanování a další. Následky negativních jevů ve společnosti patří do pozornosti sociální patologie nebo sociální práce, nikoliv však individuální terapie, která patří do rukou etopedů či psychiatrů (Ondrejkořič, 2009).

Sociální patologie neoznačuje pouze jevy společensky nebezpečné, negativně sankcionované formy deviantního jednání, ale hlavně označení pro studium příčin jejich vzniku a existence. Do sociologie zavedl tento pojem Herbert Spencer, který hledal paralelu mezi patologií (chorobou) sociální a patologií biologickou. Spencerovský biologismus je hlavní příčinou pozdějšího zamítání pojmu sociální patologie a jeho nahrazování pojmem sociální deviace (Mühlpachr, 2009).

Někteří autoři (např. Kraus a kol., 2010) věnují pozornost také negativním či nežádoucím jevům, které díky nízkému stupni nebezpečnosti pro společnost nejsou označovány za sociálně patologické, ale za určitých podmínek (zejména v případě jejich výskytu ve větším množství než je pro danou společnost obvyklé) mohou být příčinami jiného sociálně patologického jednání. Mezi tyto jevy lze zařadit např. populační nerovnováhu, chudobu, vysokou rozvodovost apod. Typickým příkladem je také vysoká nezaměstnanost, která může za určitých okolností vyvolat zvýšenou míru kriminality, vznik závislostí (na alkoholu, hracích automatech apod.) či projevy extremismu.

Do sociálně patologických jevů řadíme také **kriminalitu**; ve smyslu trestního práva kriminalitou označujeme zločiny, které

jsou upraveny v trestním právu (kriminalita jako souhrn trestných činů spáchaných na určitém území za určité období, tzv. legální, právníkové pojetí; Válková, Kuchta, 2012). Delikvence (z lat. delinquere = provinit se) je pojem širší než kriminalita, neboť obsahuje i činy, které nejsou trestnými činy podle trestního zákoníku. Může se tedy jednat např. o přestupky, nebo o činy jinak trestné, které spáchaly osoby nezletilé (osoba mladší 15 let) či osoby trestně neodpovědné pro nepřičetnost. Často bývá pojem delikvence spojován s nežádoucím a nepřijatelným chováním dětí a mládeže, v případě dětí se hovoří o predelikvenci, v případě mladistvých se používá pojem juvenilní delikvence.

Popis a vymezení sociální patologie jako vědní disciplíny a problematiku delikvence mládeže najde čtenář např. v těchto publikacích:

- Fischer a Škoda: Sociální patologie (2014)
- Kraus: Společnost, rodina a sociální deviace (2014)
- Gřivna: Kriminologie (2014)
- Munková: Sociální deviace (2013)
- Urban, Dubský a Bajura: Sociální deviace (2012)
- Kraus a kol.: Sociální patologie (2010)
- Ondrejkovič: Sociálna patológia (2009)
- Mühlpachr: Sociopatologie (2008)
- Hrčka: Sociální deviace (2001)
- Štěchová, Večerka: Systémový přístup k prevenci kriminality mládeže (2014)
- Marešová a kol.: Analýza trendů kriminality v roce 2013 (2014)
- Hoferková, Raszková: Systém intervence a rehabilitace delikventní mládeže v České republice (2014)

- Hulmáková: Trestání delikventní mládeže (2013)
- Hoferková: Možnosti prevence kriminality mládeže v České republice (2013)
- Marešová: V dospívání se sklízí, co se v dětství zaseto (2013)
- Matoušek a Matoušková: Delikvence mládeže (2011)
- Večerka a kol.: Ohrožená mládež mezi prevencí a represí (2011)
- Martínek: Agresivita a kriminalita školní mládeže (2009)
- Večerka a kol.: Mladiství pachatelé na prahu nového tisíciletí (2004)

Rizikové jevy a syndrom rizikového chování v adolescenci

Resort ministerstva školství používá ve svých aktuálních dokumentech (např. Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013-2018 – MŠMT, 2013, s. 9) pojem **rizikové jevy**, či rizikové projevy chování, které vymezuje jako „rozmanité formy chování, které mají negativní dopady na zdraví, sociální nebo psychologické fungování jedince a/nebo ohrožují jeho sociální okolí. Rizikové chování představuje různé typy chování, které se pohybují na škále od extrémních projevů chování „běžného“ (např. provozování adrenalinových sportů) až po projevy chování na hranici patologie (např. nadměrné užívání alkoholu, cigaret, kofeinu či nelegálních drog, násilí)“. K předešlému pojmu „sociálně patologické jevy“ dodává, že: „Pojem sociálně patologické jevy je pojmem sociologickým a postihuje fatální jevy ve společnosti (alkoholismus, krádeže, vraždy apod.), k nimž mimo jiné také musí směřovat opatření primární prevence. Nicméně ve školním prostředí pedagogové pracují s rizikovým chováním, vůči němuž zaujímají účinná primárně preventivní opatření s cílem minimalizace projevů i rizik takového

chování a případně je diagnostikují a následně přijímají efektivní opatření“ (MŠMT, 2012, s. 3).

Mezi rizikové jevy ministerstvo zahrnuje následující (MŠMT, 2013, s. 9):

- interpersonální agresivní chování – agrese, šikana, kyberšikana a další rizikové formy komunikace prostřednictvím multimédií, násilí, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie,
- delikventní chování ve vztahu k hmotným statkům – vandalismus, krádeže, sprejství a další trestné činy a přečiny,
- záškoláctví a neplnění školních povinností,
- závislostní chování – užívání všech návykových látek, netolismus, gambling,
- rizikové sportovní aktivity a rizikové chování v dopravě, prevence úrazů,
- spektrum poruch příjmu potravy,
- negativní působení sekt a
- sexuální rizikové chování.

Domnívám se, že vysvětlení MŠMT k důvodům nahrazení pojmu sociálně patologické jevy pojmem rizikové jevy není jednoznačné, i když ho můžeme vnímat jako pozitivní, zejména v oblasti školství. Výše uvedený výčet obsahuje jevy, které nelze označit za sociálně patologické (např. neplnění školních povinností) ani za poruchy chování v pravém slova smyslu (důležitá je intenzita a další znaky, kterými se vyznačují poruchy chování, jak bude vysvětleno níže) a ve výčtu můžeme najít i rizika, která mohou představovat riziko ve vývoji jedince (např. akcent na prevenci úrazů nebo domácí násilí). Označení rizikové chování není tolik stigmatizující, normativně laděné a postrádá onu „patologizaci“, která je mnohými autory sociální patologie vytýkána (více např. Miovský a kol., 2010). Z těchto důvodů je patrné, že

označení rizikové jevy je vhodné zejména v oblasti školství a s přihlédnutím na důraz primární prevence (více o specifické i nespecifické prevenci např. Kraus, Bělík, 2011). Autor Bělík (2012, s. 62-63) navíc připomíná, že pro boj a předcházení sociálně rizikovým jevům je třeba dobře připraveného pedagoga, který bude komplexně připravený pro stále se zvyšující množství ataků těchto jevů.

Dále je třeba upozornit na označení **syndrom rizikového chování v adolescenci**, který používá psychologie a adiktologie. Experimentování s riziky je v období dospívání typické, většinou přechodné, avšak nelze opomenout možná zdravotní rizika a důsledky. Hovoří se o tzv. nové morbiditě mládeže, která je aktuálně hlavní příčinou mortality v tomto vývojovém období. V této souvislosti WHO stanovila adolescenty jako samostatnou rizikovou populační skupinu a zdraví dorostu je definováno kromě jiného také nepřítomností rizikového – problémového chování. Pojem syndrom rizikového chování v adolescenci v tomto kontextu pak nahrazuje termín sociálně patologické jevy. Bez ohledu na rozdílnost přístupů k tomuto závažnému biopsychosociálnímu problému Pelcák (např. Pelcák, 2013; Pelcák, Bělík, 2014) upozorňuje na nezbytnost výzkumu salutoprotektivních faktorů životního stylu, které snižují závažnost rizikového chování v adolescenci.

Od konceptu rizikového chování je třeba odlišit pojem **riziková mládež** autorů Matouška a Matouškové. Tuto skupinu definují autoři (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 314) jako „mládež se zvýšeným rizikem sociálního selhání, tj. disponovaná k delikventnímu chování, drogové závislosti, alkoholismu, patologickému hráčství, k členství v extremistických skupinách a v náboženských sektách.“ Mezi sociální selhání autoři zařazují např. kriminální chování, sebevražedné jednání, předčasné ukončení povinného vzdělávání, nezaměstnanost, těhotenství před dosažením hranice dospělosti apod. (Matoušek, Matoušková, 2011).

S termínem **dítě v riziku** pracuje také etopedie; tento pojem si vysvětlíme v následující kapitole.

Popis a vymezení rizikového chování MŠMT a syndromu rizikového chování v adolescenci najde čtenář např. v těchto publikacích a dokumentech:

- Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013-2018
- Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže (2012)
- Kabíček a kol.: Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví (2014)
- Skopal, Dolejš a Suchá: Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň (2014)
- Dolejš a kol.: Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů (2014)
- Pelcák: Rizikové chování v adolescenci z pohledu salutogeneze (2012)
- Pelcák a Bělík: Osobnostní faktory syndromu rizikového chování v adolescenci (2014)
- Pelcák: Osobnostní nezdolnost a zdraví (2013)
- Miovský a kol.: Primární prevence rizikového chování ve školství (©2010)

Poruchy chování a emocí

Porucha chování je termín užívaný v etopedii. Etopedie je samostatná disciplína speciální pedagogiky, která se začala profilovat na konci 60. let 20. století (po oddělení od psychopedie). Vojtová (2008, s. 8) uvádí následující definici: „Etopedie se zabývá edukací, reedukací a zkoumáním edukace jedinců s poruchami emocí a chování. Hledá a vyhodnocuje formy a prostředky edu-

kačních aktivit pro ovlivňování jejich chování. Zabývá se systémem a podmínkami jejich edukace v prostředí škol hlavního proudu, školských zařízení pro jedince s ústavní a ochrannou výchovou a zařízení preventivně výchovné péče.“ Vedle názvu etopedie se užívá také označení edukace jedinců s poruchami chování.

Termín **poruchy chování** nepatří do oblasti sociální patologie, protože jak upozorňuje Ondrejko (2009), poruchy chování jsou *individuální invaliditou*, abnormalitou v psychické či anatomické struktuře či funkci člověka. Zařazujeme sem disabilitu (omezení nebo nedostatek schopností vykonávat činnost považovanou za normální, která je způsobena poruchou) a hendikep (souhrnné označení nepříznivé situace člověka, ve které se ocitl v důsledku příslušné choroby). Poruchy chování jsou předmětem pozornosti především etopedie, na Slovensku léčebné pedagogiky, případně psychiatrie jako součástí věd o člověku nikoliv o společnosti.

Podle současného pojetí cílových skupin (Vojtová, 2008) rozeznáváme tři kvalitativně odlišné skupiny:

- A. Děti v riziku poruchy chování, at-risk youth, děti v „riziku“
- B. Dítě s problémem v chování (problémové chování)
- C. Dítě s poruchou chování, poruchy emocí a (nebo) chování

Porucha emocí nebo chování se nejčastěji vyvíjí přes působení rizikových faktorů k problémovému chování a k závažným poruchám chování. Koncept **dítěte v riziku** vymezuje ty děti, v jejichž životě jsou přítomna rizika spojená s osobností dítěte (např. nízká inteligence, empatie, ADHD), s rodinou dítěte (patologie v rodině, špatný výchovný styl, nízký socioekonomický statut), se školou (šikana, špatné klima) nebo se společností (na lokální úrovni je to např. charakter urbanizace, průmysl, město x vesnice, úroveň komunitní společnosti apod.) V jejich důsledku se sociali-

zace dítěte vyvíjí rizikově nebo je dokonce blokována. **Problémové chování** se vyznačuje menší intenzitou, závažností, většinou časově omezené, představuje např. vyrušování ve škole, provokování, porušování dohod a pravidel.

Poruchy emocí a chování jsou pak výrazem pro postižení, kdy se chování a emocionální reakce žáka liší od odpovídajících věkových, kulturních nebo etnických norem a mají nepříznivý vliv na školní výkon, včetně jeho akademických, sociálních, předprofesních a osobnostních dovedností. Současně je toto postižení:

- a) něco více než přechodná reakce na stresující událost,
- b) vyskytuje se současně alespoň ve dvou prostředích, z nichž alespoň jedno souvisí se školou,
- c) přetrvává přes individuální intervenci v rámci vzdělávání (Vojtová, 2008).

Vágnerová (2014) vymezuje obecné znaky poruch chování jako nerespektování platných společenských norem, neschopnost navazovat a udržet přijatelné sociální vztahy, bezohlednost, uspokojování vlastních potřeb na úkor druhých a chybějící svědomí a pocity viny.

Popis a vymezení disciplíny etopedie a poruch chování najde čtenář např. v těchto publikacích:

- Vágnerová: Současná psychopatologie pro pomáhající profese (2014)
- Prekop: Malý tyran (2014)
- Kaleja: Etopedická propedeutika v inkluzivní speciální pedagogice (2013)
- Slomek: Etopedie (2010)
- Vojtová: Inkluzivní vzdělávání žáků v riziku a s poruchami chování jako perspektiva kvality života v dospělosti (2010)

- Vojtová: Kapitoly z etopedie: Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti (2008)
- Fischer: Etopedie v penitenciární praxi (2006)

Závěr

Vymezení společensky nežádoucích projevů chování je nejednoznačné a po obsahové stránce odvislé od vědního oboru či disciplíny. Problematika respektování společenských norem (proces učení v průběhu socializace, jejich společenská i individuální kontrola, otázka represe apod.) je multidisciplinární, proto je pochopitelné, že stojí v centru zájmu více vědních disciplín. Každá disciplína vymezuje a popisuje nekonformní chování odlišně, což se odráží v terminologické nejednotnosti. V příspěvku byl stručně představen přístup sociální patologie (sociálně patologické jevy, sociální deviace), etopedie (poruchy chování), psychologie (syndrom rizikového chování v adolescenci) a přístup resortu školství (rizikové chování). Výčet nelze chápat jako úplný a vyčerpávající, akcentuje pouze ty disciplíny (terminologie), se kterými se nejčastěji setkává student oboru Sociální patologie a prevence (v článku nebyla zmíněna např. patopsychologie, psychiatrie, sociální práce nebo etická výchova a její koncept prosociálního chování).

Věřím, že příspěvek pomůže studentům zorientovat se v některých hlavních termínech a přístupech. Ke každé části je uveden také soupis vybraných zdrojů, které může čtenář využít při dalším studiu.

Použité zdroje

BĚLÍK, Václav. *Rizikové chování a jeho prevence v terciárním vzdělávání pedagogů*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2012. 124 s. Recenzované monografie. ISBN 978-80-7435-237-9.

- DOLEJŠ, Martin a kol. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. 153 s. Monografie. ISBN 978-80-244-4181-8.
- FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha : Grada, 2014. 231 s. Psyché. ISBN 978-80-247-5046-0.
- FISCHER, Slavomil. *Etopedie v penitenciární praxi*. Vyd. 1. Ústí nad Labem : Univerzita J.E. Purkyně, 2006, 183 s. ISBN 80-7044-772-9.
- GŘIVNA, Tomáš a kol. *Kriminologie*. 4., aktualiz. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2014. 536 s. ISBN 978-80-7478-614-3.
- HOFERKOVÁ, Stanislava a Tereza RASZKOVÁ. Systém intervence a rehabilitace delikventní mládeže v České republice. In: *SOCIALIA 2014: Aktuálne problémy prevencie sociálnopatologických javov a jej profesionalizácie*. Banská Bystrica : BELIANUM, 2014, s. 83-89. ISBN 978-80-557-0808-9.
- HOFERKOVÁ, Stanislava. Možnosti prevence kriminality mládeže v České republice. In: *Prevenencia sociálnopatologických javov v školskom prostredí a jej profesionalizácia. Mezinárodní vědecké sympóziium konané 12. 11. 2013 v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2013, s. 263-273. ISBN 978-80-557-0646-7.
- HRČKA, Michal. *Sociální deviace*. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 2001. 302 s. Základy sociologie; sv. 7. ISBN 80-85850-68-0.
- HULMÁKOVÁ, Jana. *Trestání delikventní mládeže*. Vyd. 1. V Praze: C. H. Beck, 2013. xvi, 235 s. Právní instituty. ISBN 978-80-7400-450-6.
- KABÍČEK, Pavel a kol. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Vyd. 1. Praha : Triton, 2014. 343 s. ISBN 978-80-7387-793-4.

- KALEJA, Martin. *Etopedická propedeutika v inkluzivní speciální pedagogice*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2013. 264 s. ISBN 978-80-7464-396-5.
- KRAUS, Blahoslav a kol. *Sociální patologie*. Vyd. 2. Hradec Králové : Gaudeamus, 2010. 325 s. ISBN 978-80-7435-080-1.
- KRAUS, Blahoslav. *Společnost, rodina a sociální deviace*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2014. 157 s. Recenzované monografie; 44. ISBN 978-80-7435-411-3.
- KRAUS, Blahoslav a BĚLÍK, Václav. Trendy preventivně výchovného působení v současné škole. In: *Prevence úrazů, otrav a násilí: odborný a vědecký časopis*. 2011, 7 (1), s. 62-67. ISSN 1804-7858.
- MAREŠOVÁ, Alena a kol. *Analýza trendů kriminality v roce 2013*. Praha : IKSP, 2014. 121 s. ISBN 978-80-7338-142-4.
- MAREŠOVÁ, Alena. V dospívání se sklízí, co se v dětství zaseto. In: WALANCIK, M. a J. HRONCOVÁ. *Pedagogika społecznowobecprocesówzywiolowych i zachowańryzykovnych*. Toruń : AKAPIT, 2013, 97 – 106. ISBN 978-83-63955-17-5.
- MARTÍNEK, Zdeněk. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. 152 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-2310-5.
- MATOUŠEK, Oldřich a MATOUŠKOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha : Portál, 2011. 336 s. ISBN 978-80-7367-825-8.
- Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže*. Praha : Min. školství, mládeže a tělovýchovy ČR, 2012. [online]. [citováno 2012-01-25]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/socialni-programy/metodicke-doporuceni-k-primarni-prevenci-rizikoveho-chovani>

- MIOVSKÝ, Michal et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství: [monografie]*. Vyd. 1. Praha : Sdružení SCAN, ©2010. 253 s. ISBN 978-80-87258-47-7.
- MÜHLPACHR, P. *Sociopatologie*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2008. 194 s. ISBN 978-80-210-4550-7.
- MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace: přehled sociologických teorií*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013. 168 s. ISBN 978-80-7380-398-8.
- Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013-2018*. Praha : Min. školství, mládeže a tělovýchovy ČR, 2013. [online]. [citováno 2013-11-07]. Dostupné z: <http://www.kr-kralovehradecky.cz/cz/krajsky-urad/skolstvi/prevence-soc-patologickych-jevu/narodni-strategie-primarni-prevence-rizikoveho-chovani-deti-a-mladeze-na-obdobi-2013---2018-62422/>
- ONDREJKOVIČ, Peter. *Sociálna patológia*. 3. dopl. a preprac. vyd. Bratislava : Veda, 2009. 577 s. ISBN 978-80-224-1074-8.
- PELCÁK, Stanislav. Rizikové chování v adolescenci z pohledu salutogeneze. In *Rodina a sociálně patologické jevy. Sborník příspěvků z mezinárodní konference 4.-5. září 2012*. Hradec Králové : Gaudeamus, s. 96 -106. ISBN 978-80-7435-232-4.
- PELCÁK, Stanislav a BĚLÍK, Václav. Osobnostní faktory syndromu rizikového chování v adolescenci. In: *Sociálne ohrozenia detí a mládeže v XXI. storočí a možnosti ich prevencie. Zborník medzinárodných vedeckých štúdií*. Banská Bystrica: Belianum, 2014. s. 207-216. ISBN 978-80-557-0807-2.
- PELCÁK, Stanislav. *Osobnostní nezdolnost a zdraví*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2013. 207 s. ISBN 978-80-7435-342-0.
- PETRUSEK, Miloslav. *Základy sociologie*. Praha : Akademie veřejné správy, 2009. 189 s. ISBN 978-80-87207-02-4.

- PREKOP, Jirina. *Malý tyran*. Vyd. 7. Praha : Portál, 2014. 159 s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-262-0773-3.
- PRŮCHA, Jan, ed. *Pedagogická encyklopedie*. Vyd. 1. Praha : Portál, 2009. 935 s. ISBN 978-80-7367-546-2.
- SKOPAL, Ondřej, DOLEJŠ, Martin a SUCHÁ, Jaroslava. *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. 73 s. Monografie. ISBN 978-80-244-4223-5.
- SLOMEK, Zdeněk. *Etopedie*. Vyd. 1. Praha : Univerzita Jana Amose Komenského, 2010. 96 s. ISBN 978-80-86723-84-6.
- ŠTĚCHOVÁ, Markéta a VEČERKA, Kazimír. *Systémový přístup k prevenci kriminality mládeže*. Vyd. 1. Praha : Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2014. 114 s. Studie. ISBN 978-80-7338-140-0.
- URBAN, Lukáš, DUBSKÝ, Josef a BAJURA, Jan. *Sociální deviace*. 2., rozš. vyd. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012. 231 s. ISBN 978-80-7380-397-1.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 1. Praha : Portál, 2014, 815 s. ISBN 978-80-262-0696-5.
- VÁLKOVÁ, H. a KUČHTA, J. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 2. vyd. V Praze: C.H. Beck, 2012. 636 s. ISBN 978-80-7400-429-2.
- VEČERKA Kazimír a kol. *Mladiství pachatelé na prahu nového tisíciletí*. 1. vyd. Praha : IKSP, 2004. 132 s. ISBN 80-7338-033-1.
- VEČERKA, Kazimír a kol. *Ohrožená mládež mezi prevencí a represí*. Vyd. 1. Praha : IKSP, 2011. 185 s. ISBN 978-80-7338-118-9.

VOJTOVÁ, V. *Inkluzivní vzdělávání žáků v riziku a s poruchami chování jako perspektiva kvality života v dospělosti*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2010. 330 s. ISBN 978-80-210-5159-1.

VOJTOVÁ, Věra. *Kapitoly z etopedie I. Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2008. 136 s. ISBN 978-80-210-4573-6.

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže). [online]. [citováno 2012-07-15]. Dostupné z: <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?idBiblio=55745&fulltext=&nr=218~2F2003&part=&name=&rpp=15#local-content>

VYBRANÉ PROBLÉMY RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ V ADOLESCENCI

PhDr. Stanislav Pelcák, Ph.D.

Příspěvek seznamuje se syndromem rizikového chování v adolescenci. WHO stanovila adolescenty jako samostatnou rizikovou populační skupinu, hovoří se o tzv. nové morbiditě mládeže, která je v současnosti hlavní příčinou mortality v tomto vývojovém období. Závažnost projevů rizikového chování je v rámci multikauzální etiopatogeneze také ovlivněna resiliencí a salutoprotektivními faktory životního stylu adolescenta. Modrující roli protektivních faktorů životního stylu dospívajících je věnována překvapivě malá pozornost. Důležitou roli v idiograficky zaměřené prevenci SRCH-D může sehrát také vzdělávání změřeného na studenta.

Klíčová slova: adolescence, krize identity, rizikové chování v dospívání, resilience, protektivní faktory životního stylu, vzdělávání změřeného na studenta, prevence.

Vývojové úkoly adolescence v etiologii rizikového chování dospívajících

Dospívání představuje specifickou životní etapu, která má svoje typické znaky v rámci životního cyklu a svůj objektivní i subjektivní význam. Je to období hledání a přehodnocování, v němž má jedinec zvládnout vlastní proměnu, dosáhnout přijatelného sociálního postavení a vytvořit si subjektivně uspokojivou, zralejší formu vlastní identity. (Vágnerová, 2005, s. 321) Velice přesně vystihuje složitost vývoje-růstu v adolescenci A. H. Maslow (2014, s. 260): „*Růst nepřináší jen zisk a uspokojení, ale také mnoho vnitřních bolestí, a bude tomu tak vždycky. Každý krok kupředu je*

krok do neznáma, a snad i do nebezpečí. Znamená to také vzdát se něčeho dobře známého, dobrého a uspokojivého. Často to také znamená odloučení a oddělení, někdy dokonce i určitý druh smrti před znovuzrozením a s tím související nostalgii, strach, osamělost a truchlení. Obvykle to také znamená vzdát se jednoduššího, snadnějšího a méně namáhavého života výměnou za náročnější, odpovědnější a obtížnější život. Růst se odehrává navzdory těmto ztrátám, a vyžaduje tedy odvalu, vůli, volbu a sílu jednotlivce, ale také ochranu, souhlas a povzbuzení z vnějšího prostředí, zejména v případě dítěte“.

Přesné vymezení této specifické vývojové fáze není vzhledem ke značné interindividuální a intraindividuální plasticitě jedinců zcela možné.¹

Macek (2003) shodně s Vágnerovou (2005) za adolescenci považují celé období mezi dětstvím a dospíváním. Obecně bývá počátek adolescence spojován s plnou reprodukční zralostí a s ukončením povinné školní docházky. Konec období adolescence je spojován s dospělostí, která nastává po dvacátém roce života. (Macek, 2005) v psychologické rovině spojuje dospělost s dosažením určitého stupně osobní zralosti, vymaněním se ze závislosti na rodičích, s orientací na druhé a přijetím pocitu zodpovědnosti za své vlastní jednání a za důsledky z něho vyplývající. Období adolescence je standardně členěno do tří vzájemně provázaných fází:

¹ Podle tzv. lifespanové teorie vývoje je vývoj jedince multidimenzionální. Jedinečnost lidského vývoje je vysvětlována prostřednictvím tříložkového modelu. Zahrnuje: 1. normativní vlivy ovlivněné lidským věkem (biologické a environmentální charakteristiky související s chronologickým věkem), 2. normativní vlivy ovlivněné historií (biologické zrání a socializace v historickém čase) a sociokulturním vývojem, 3. nenormativní vlivy životních událostí (např. rozvod, smrt partnera, ztráta zaměstnání). Normativní a nenormativní události působí recipročně. Normativní vlivy jsou dle Millové (2012) důležité především v adolescenci a dospělosti.

1. časná adolescence (10-13),
2. střední adolescence (14-16 let),
3. pozdní adolescence (17-20).

V adolescenci je jedinec konfrontován s řadou vývojových úkolů, se kterými se musí vypořádat. Macek (2003, s. 17) je charakterizuje následovně:

- Přijetí vlastního těla, fyzických změn, včetně pohlavní zralosti a pohlavní role.
- Kognitivní komplexita, flexibilita a abstraktní myšlení – schopnost aplikovat intelektový potenciál v běžné každodenní činnosti.
- Uplatnění emocionálního a kognitivního potenciálu ve vrstevnických vztazích, schopnost a dovednost vytvářet a udržovat vztahy s vrstevníky obojího pohlaví. Změna vztahů k dospělým (rodičům, dalším autoritám) – autonomie, popř. vzájemný respekt a kooperace nahrazuje emocionální závislost.
- Získání představy o ekonomické nezávislosti a směřování k určitým jistotám, které s ní souvisejí – k volbě povolání, k získání základní profesní kvalifikace, k ujasnění představ o budoucí profesi.
- Získání zkušeností v erotickém vztahu, příprava pro partnerský a rodinný život.
- Rozvoj intelektu, emocionality a interpersonálních dovedností zaměřených ke komunitě a společnosti – tj. získání kompetence pro sociálně zodpovědné chování.
- Představa o budoucích prioritách v dospělosti – důležitých osobních cílech a stylu života.
- Ujasnění hierarchie hodnot, reflexe a stabilizace vlastního vztahu ke světu a životu (světový názor).

Složitost tohoto přelomového vývojového období přesně vystihují Smékal a Macek (2002, s. 113): *... V adolescenci jakoby se člověk podruhé narodil a chce žít jinak. Osciluje mezi protiklady (nadšení proti světovalu, citlivost proti cynismu, přátelství proti samotě atd.), je plný emocí, ideálů a tužeb. Uvědomuje si protikladné tendence ve svém nitru, nezodpovědné a impulzivní „divošské“ období bojuje s „civilizací“ – tedy světem norem, stereotypů, zodpovědností a závazků.*

Za základní vývojový úkol, který je tradičně spojován s adolescencí, je **dosažení identity**.² V jistém smyslu lze identitu v adolescenci považovat za pojem slučující sebereflexi jedince v jeho sociálním a kulturním prostředí. Jde o potvrzení vlastní existence před sebou samým i ve společnosti, ve které jedinec žije. Macek (2006, s. 73) identitu považuje za *„živou“ a vědomím reflektovanou zkušenost se sebou samým, „která je spontánně uvědomována jako subjektivně významná a která se dotýká takových témat, jež člověk záměrně vztahuje k vlastnímu já a jež dávají vlastnímu životu a vlastní existenci člověka konkrétní rozměr a smysl.*“ Proces reflektování autorství vlastních aktivit, zažívání vlastní jedinečnosti a oddělenosti od druhých lidí, uvědomování si časové kontinuity vlastního života, propojování minulého s přítomným budoucím je klíčová charakteristika identity. Současná vývojová psychologie nahlíží na identitu jako na proces, provázející jedince v průběhu celoživotního vývoje. Dynamickou proměnou prochází

² Macek (2006) podrobně charakterizuje jednotlivé aspekty identity následovně:

- vědomí unikátnosti, jedinečnosti, odlišnosti od druhých (plně se rozvine s nástupem dospívání);
- pocit sounáležitosti, pocit, že někam patřím;
- konzistence a kontinuita vlastní zkušenosti;
- potřeba explorační, zážitek autorství vlastního života, přijetí závazku a odpovědnosti za vlastní jednání;
- zážitek autentičnosti a pravdivosti;
- zážitek integrity.

zejména **sociální identita**, adolescent se nachází v procesu volby a rozhodování v důležitých oblastech současného i budoucího života (např. rodina, škola, práce). *Pokud v tomto období neproběhne úspěšné redefinování a nové sebevymezení, dostává se jedinec do stavu tzv. difúzní identity, tedy stavu „rozptýlenosti“ či zmatku, který znemožňuje sebe sama ocenit a přijmout jako určitou konstantu či pevný bod reflexe vlastního života. To se ve svých důsledcích často projeví až v následném stádiu – mladší dospělosti, kdy je vývojovým úkolem vytvoření intimacy.* (Smékal, Macek, 2002, s. 117)

Obsah sebepojetí se v adolescenci relativně nemění, většinou je konzistentní a stabilní. *V pozdní adolescenci je diferenciací obsahu sebepojetí současně provázána úsilím o novou integraci. Souvisí to s uvědomováním souvislostí mezi rolemi, které na sebe adolescenti berou, a s již zmíněnými závazky. Jde také o hledání vnější rovnováhy mezi vlastními rolemi (kompetencemi, právy, povinnostmi) a rolemi druhých.* (Smékal a Macek, 2002, s. 118) Utváření identity úzce souvisí také s kvalitou vztahů uvnitř rodinného systému a mezi vrstevníky, důležitou roli hrají také partnerské vztahy a příslušnost ke konkrétní sociální skupině. Vágnerová (2000, s. 268) podstatu tohoto procesu vystihuje následovně: *„Čím je rozdílnější vymezení cizí a vlastní identifikační skupiny, tím je pro jedince jednodušší definovat sebe sama. Potřeba jednoznačné definice se projevuje zdůrazněním viditelných vnějších znaků, resp. nějakého jednoznačného kritéria (např. národnost, rasa, sociální vrstva, příslušnost k výlučné společnosti. Podle takového kritéria je identifikační skupina definována pozitivně a zbytek světa je hodnocen negativně.“*

Macek (2001) konstatuje, že **adolescentní moratorium** ve spojení s explorací znamená především **výzvu, příležitost, ale také určité sociální a zdravotní riziko.**

Problémové a rizikové chování v adolescenci

Pro období dospívání je typická rychlost a jednoznačnost interpretací a nedostatečná integrace předchozích zkušeností do procesu rozhodování a posuzování reality. **Adolescenti jednají v určitém kontextu, tak aby dosáhli jim osobně důležitých cílů, které jsou spojené s vývojovými úkoly v konkrétní kultuře.** Jednání adolescentů, ať vedoucí ke zdraví nebo rizikové (problémové), slouží k tomu, aby dosáhli osobně a sociálně smysluplných cílů³. Bonino, Cattelino a Ciairano (2005) přehledně vysvětlují možné **mechanismy rizikového chování a jednání**, které umožňují překlenout specifické období dospívání:

- Chovat se jako dospělý – snaha o začlenění do světa dospělých, související s předčasným jednáním, které je v dospělosti považováno za normální,
- Dosažení autonomie/identity – rizikové chování je demonstrací schopnosti činit rozhodnutí nezávisle na názorech rodičů a jiných dospělých,
- Identifikace a diferenciací – sebeakceptace a odlišení se od dospělých, především od rodičů, spojená s porušováním norem, nošením excentrického oblečení, sdílením nekonvenčních idejí aj.,
- Sebepotvrzení a experimentování – kognitivní a sexuální vývoj jedince přináší „nové“ fyzické, psychické a sociální možnosti, jejichž testování je spojeno s nebezpečnými a fyzicky náročnými aktivitami,

³ V souvislosti s problémovým či rizikovým chováním v dospívání přetrvává značná **terminologická nejednoznačnost**. Zahraniční literatura odlišuje *risk-taking* (riskování) jako přirozenou součást dospívání a *risk behaviors* (rizikové chování) nebo *high-risk behaviors* jako maladaptivní projevy hrozící trvalými zdravotními důsledky. Uvedené pojmy shodně poukazují na „legitimitu“ těchto vzorců chování ve vazbě na specifické vývojové úkoly v adolescenci.

- Překračování limitů – přirozená separace od nukleární rodiny spojená s rozvolňováním vazeb je deklarována větší autonomií a nezávislostí, schopností volit vlastní životní styl,
- Vyhledávání nových zážitků – potřeba experimentování a objevování fyzických vjemů a dosud neznámých emocí a prožitků souvisí s užíváním psychoaktivních substancí, experimenty v sexuálním chování, s riskantním chováním,
- Vnímání vlastní kontroly – zvýšená potřeba vnitřní sebekontroly před kontrolou dospělých vede k riskantním aktivitám demonstrujícím zodpovědnost a kontrolu nad situací (např. experimentování s návykovými látkami, s jídelním chováním, s rizikem obecně),
- Zvládání a únik – užívání návykových látek, experiment s potravním chováním představují copingové strategie při zvládání neúspěchu (vyhovět očekáváním rodiny, požadavkům školy nebo sociálního okolí),
- Komunikace – rizikové chování povzbuzuje komunikaci ve vrstevnické skupině, navozuje atmosféru otevřenosti a relaxace, pocity dobré subjektivní pohody,
- Sdílení jednání a emocí – potřeba vyjádření identity se skupinou, ke které adolescent patří nebo patřit chce (např. užívání psychoaktivních substancí a nebezpečné chování),
- Sdílený rituál – rizikového chování spojuje adolescenty s vrstevníky ritualizovaným chováním (sdílení cigarety, „jointa“, alkoholu, skupinové agresivní chování nebo rizikové sexuální chování),
- Napodobování – nápodoba rizikového chování ve vrstevnické skupině spojená s iluzí vlastní kontroly vystavuje adolescenty nebezpečným situacím, které nejsou schopni reálně kontrolovat,
- Zkoumání reakcí a limitů – jednání a chování testuje reakce dospělých, rodičů nebo učitelů překračováním pravidel a konvencí,

- Diferenciace a opozice – hledání alternativních modelů chování, než představují rodiče a dospělí obecně, je revoltou proti rodičovskému modelu.

Závažnost rizikového chování u konkrétního jedince je vždy výslednicí specifických interdependentních interakcí proměnných na úrovni osobnosti (komplexnost biologických a psychických dispozic, zkušeností a sociálně-jazykových aktivit), sociálního systému (primární rodina, vrstevnická skupina, školní třída) a širšího sociálního prostředí. Nutno zdůraznit, že většina adolescentů nemá v tomto vývojovém období závažnější potíže, přechod od adolescence do dospělosti zpravidla proběhne bez závažnějšího ohrožení zdraví nebo duševní pohody.

Z uvedeného je patrné, že v žádném případě **nelze ztotožňovat uvedené vzorce chování v adolescenci s tzv. sociálněpatologickými jevy.**⁴ Miovský et al. (2010) poukazují v této souvislosti na možnou stigmatizaci a přílišný akcent na skupinovou/společenskou normu. Projevy rizikového chování mají podle většiny autorů většinou prepatologický charakter a nedochází k naplnění znaků patologie. Experimentování s riziky je tomuto vývojovému období vlastní, většinou je přechodné a nepřekračuje míru, která z něho činí chování problémové (Kabíček, 2006).

⁴ Východiskem pro přesnější pochopení multikauzální etiologie SRCH-D a efektivnější prevenci je **holistický přístup**. Dospívání je třeba posuzovat komplexně v oblasti biologické/somatické, psychické – emocionální, spirituální, sociální a ekonomické, environmentální. Jde tedy o celkové zdraví, včetně optimálního osobnostního růstu a subjektivně prožívané kvality života. Východiskem pro prevenci a centrem prevence musí být konkrétní jedinec, nikoli problémové/rizikové chování. Obdobně Kabíček a Hamanová (2014) poukazují na skutečnost, že prevence cílená na širší skupiny se ukazuje jako méně efektivní. Zároveň zdůrazňují význam restriktivní a represivní součásti prevence. Překvapivě je **menší pozornost věnována protektivním faktorům** životního stylu adolescenta, jež mohou v rámci multikauzální etiologie SRCH – D snižovat závažnost projevů a možné zdravotní důsledky, včetně adolescentní mortality (blíže Pelcák a Bělík, 2014).

Syndrom rizikového chování v dospívání

Dospívání je volně definováno jako přechodné období mezi dětstvím a dospělostí, kde jde především o zrání v oblasti tělesné a pohlavní a o hledání identity vlastní osobnosti. Experimentování s riziky je v tomto období typické, většinou přechodné a nepřekračuje míru, která z něho činí chování problémové. V posledních desetiletích v ekonomicky vyspělých zemích stále více adolescentů přijímá rizikový způsob života, který ohrožuje zdraví nejen v období dospívání, ale může mít následky v dalším životě. Mluví se o tzv. **nové morbiditě mládeže**, která je aktuálně hlavní příčinou mortality v tomto vývojovém období. Jde o tři hlavní oblasti rizikového chování:

1. Abúzus návykových látek – počínaje nikotinem přes alkohol, kanabinoidy, ilegální drogy,
2. Negativní jevy v oblasti psychosociální – poruchy chování a projevy sociální maladaptace (krutost ke slabším, ničení majetku, krádeže, lhaní, školní selhávání, záškoláctví, útěky, agrese, autoagrese a suicidální chování, delikvence a kriminalita), charakteristická je častá psychiatrická komorbidita,
3. Poruchy reprodukčního zdraví – předčasný pohlavní život, střídání partnerů a pohlavně přenosné infekce, časná a nechtěná těhotenství.

Projevy uvedených oblastí se nevyskytují izolovaně, usnadňují vzájemně svůj vznik a mají do značné míry společné rizikové i ochranné faktory. V aktuální literatuře se v této souvislosti používá pojem **syndrom rizikového chování v dospívání (SRCH-D)**, akcentující současný výskyt a charakteristické seskupení několika příznaků v kontextu specifického vývojového období. Velmi často je rizikové chování vzhledem k osobnostnímu vývoji jedince účelové, a vlastně v tomto smyslu funkční (Kabíček, 2006). Termín **rizikovost** vystihuje náchylnost či větší ohrožení

psychosociálního vývoje oproti běžné populaci (Smik, 2001). Rizikovou mládež lze definovat jako *"dospívající, u kterých je následkem spolupůsobení vícera faktorů, zvýšená pravděpodobnost selhání v sociální a psychické oblasti* (Labáth, 2001). Rizikovost a ohrožení spočívají ve dvou rovinách:

- jedinec představuje riziko pro společnost (delikvence, agresivita),
- jedinec představuje riziko sám pro sebe (sebepoškozující jednání – poruchy příjmu potravy, konzumace alkoholu, kouření, zneužívání drog, sexuální promiskuita, sebevražedné jednání aj.).

Rizikové chování je dle Hamanové a Hellerové (2000) chování, které může přímo nebo nepřímo ohrozit prospěch, zdraví, ale i celý další život mladých lidí. Macek (2003) s rizikovým a problémovým chováním spojuje predelikventní chování a páchání trestných činů, agrese, násilí, šikanu a týrání (včetně rasové nesnášenlivosti a diskriminace. Někteří autoři spojují rizikové chování i s chováním za volantem nebo tzv. adrenalinovými a street aktivitami.

Je pravděpodobné, že **adolescent chovající se rizikově v jedné oblasti, bude takové chování rozšiřovat na více oblastí.** Nutno zdůraznit, že riskantní jednání adolescentovi současně může přinášet určité sebepotvrzení, satisfakci v jeho aktuální situaci (Foltová, 2012) Uvádí se, že až polovina adolescentů, resp. dokonce až šedesát procent jedinců se během dospívání zapojí alespoň do jedné z forem rizikového chování (Hamanová a Kabíček, 2001). Dle Foltové (2012) existují **dva směry v uvažování o rizikovém chování v adolescenci:**

1. určitá **normativní součást vývojového období**, která v dalším stadiu z velké části vymizí,
2. **dlouhodobé následky těchto forem chování**, které není možno přehlížet, a není proto žádoucí takové počínání adolescentů jen zpovzdálí sledovat.

V rozporu se závažností uvedeného problému je **malá pozornost věnována roli salutoprotektivních faktorů životního stylu v etiologii rizikového chování dospívajících**. Tento trend se promítá stále ve struktuře a obsahu školních preventivních programů. Aktuální mezioborová diskuse oprávněně apeluje na nezbytnost změny současného paradigmatu v prevenci – od zaměření na negativní jevy a odstrašování od nich ke snaze posílit pozitivní vývoj, vnitřní zdroje adolescenta (Pelcák, 2007; Hoferková, 2010; Slezáčková, 2011; Bělík, 2012; Pelcák 2012; Pelcák a Bělík, 2014; Hamanová a Csémy, 2014).

Resilience a salutoprotektivní faktory životního stylu

Nejobecněji lze resilienci socio-ekologických systémů definovat prostřednictvím těchto tří charakteristik: a) **míra změny**, kterou může systém podstoupit při zachování v zásadě stejné struktury, funkce, identity a zpětnovazebního mechanismu, b) úroveň, do které je systém ještě schopen **sebeorganizace**, c) úroveň, do které systém ještě projevuje **kapacitu pro učení a adaptaci** (Quinlan a Allyson, 2003; Stuart a Downing, 2004). Podle Adgera a Neila (2000) představuje resilience **nárazníkovou (buffering) kapacitu** nebo schopnost systému absorbovat rušivé podněty, dokud systém nezmění svou strukturu změnou proměnných a procesů, které regulují chování. Podnětná je definice (Dow, K. 1992, s. 420), vymezující vztah k vulnerabilitě. „*Vulnerabilita je funkcí kombinace vystavení, rezistence a resilience, kde vulnerabilita odpovídá podmínkám, za kterých systém nebo jeho část může nepříznivě reagovat na výskyt ohrožující události...* resilience je dle autora míra kapacity systému nebo jeho části vstřebat a překonat výskyt ohrožující události“.⁵

⁵ Blíže definují podstatu vulnerability např. tyto autoři:

- charakteristika jedinců nebo skupin ve smyslu jejich **kapacity anticipovat a zvládat vlivy změn** v jejich prostředí, odolávat jim a získat zpět rovnováhu (Bohle a Kasperson; 2001)

Ungar (2004, s. 342) inspirovaný sociálním konstrukcionismem definuje resilienci jako „*výsledek výměn (negotiations) mezi jedinci a jejich prostředím za účelem získání zdrojů k tomu, aby se mohli vymezit jako zdraví v podmínkách, které společně vnímají jako nepříznivé*“. Problematice resilience se věnuje soustavně také řada českých autorů. Paulík (2009) shodně s předchozími definicemi resilienci spojuje se schopností systému zmírnit strain s využitím předchozí úspěšné adaptace. Podle Hoskovcové (2006, s. 44) je resilience schopnost přežít stresor (nebo ohrožující faktor) a vyhnout se dvěma nebo více nepříznivým životním událostem, kterým by většina jedinců v obdobné situaci podlehla. Mareš (2012) chápe resilienci dynamicky jako proces odolávání, při němž jedinec vzdoruje negativním událostem. Podle Vágnerové (2010, s. 354) „*resilience vyjadřuje skutečnost, že určitý jedinec má dost fyzické i psychické síly a dostatečné sociální dovednosti, aby se mohl úspěšně vyrovnat s nejrůznějšími problémy a ještě dokázal takto získané zkušenosti využít ve svůj prospěch*“. Oproti resistenci ke stresu autorka zdůrazňuje schopnost rychlého zotavení a opětovné stabilizace, včetně udržení pocitu přijatelné subjektivní pohody.

Stručný přehled definicí podtrhuje skutečnost, že **resilience je víceúrovňový, multidimenzionální konstrukt, zahrnující variabilitu vnitřních a vnějších zdrojů zvládnutí, adaptivních procesů probíhajících na úrovni jedince, sociálních skupin i společnosti, různých výsledků a vyústění zvládnutí nároků vnějšího prostředí**. Tabulka 1 udává přehled zdrojů resilience a mechanismy jejich protektivního účinku.

-
- **potenciál ztráty zahrnující dvě stránky**: vnější stránku zahrnující šoky a narušení, kterým je systém vystaven, a vnitřní stránku reprezentující schopnost (nebo její nedostatek) adekvátně reagovat na vnější stresy a zotavit se z jejich působení (Luers, Lobell, Sklar; 2003)
 - **vulnerabilita odráží míru, ve které systém může nepříznivě reagovat na výskyt kalamitní nebo nebezpečné události** (Watts, Bohle; 1993)

Tabulka 1: Protektivní faktory – zdroje resilience

Zdroje resilience	Protektivní mechanismus
Úroveň jednotlivce	
Konstituční resilience	pozitivní temperament, statný neurobiologický systém
Sociabilita	citlivost k ostatním, prosociální postoje, citová vazba k ostatním
Intelligence	školní výkon, plánování a rozhodování
Komunikační dovednosti	rozvinutá řeč, čtenářské dovednosti
Osobnostní charakteristiky	tolerance k negativním emocím, sebeuplatnění, adekvátní vnímaná vlastní účinnost, sebevědomí, pozitivní sebepojetí, vnitřní lokalizace kontroly, smysl pro humor, nadějeplnost, rozvinuté strategie zvládání stresu, trvalý hodnotový systém, vyvážený pohled na zkušenosti, tvárnost a pružnost, mravní síla, přesvědčení, houževnatost, odhodlání
Úroveň rodiny	
Podporující rodina (rodinná resilience)	rodičovská vřelost, povzbuzení, pomoc, soudržnost a péče v rodině, blízký vztah k pečujícím dospělým, víra v dítě, neobviňování, vzájemná manželská opora, talent nebo koníček, který je ostatními oceňován
Socioekonomický status	Materiální prostředky
Úroveň komunity	
Školní zkušenosti	podporující kamarádi, vrstevníci, pozitivní vliv učitele, úspěch
Podporující komunita	Víra v jedince, netrestání
Zdroje na úrovni kultury	
	Tradiční aktivity, spiritualita, jazyk, tradiční medicína

Zdroj: Šolcová (2009, s. 43 – 44)

Protektivní faktory jsou podle Šolcové (2009, s. 14) „charakteristiky, které v interakci s nepřízní či protivenstvím redukuji nebo eliminují potenciální negativní účinek rizikových faktorů. Též faktory napomáhající resilienci.“ Uvedený výčet protektivních faktorů, ovlivňujících resilienci jedince v průběhu biodromálního vývoje lze dále rozšířit o dispoziční odolnost vůči stresu, kognitivní styl, prožívanou smysluplnost života, spiritualitu, adherenci k pohybové činnosti a fyzickou zdatnost, zdraví podporující – preventivní chování (Pelcák, 2013).

Proces resilience a její efekt také souvisí s (ne)přítomností tzv. rizika (např. biologická a psychická vulnerabilita, chronická nemoc, náročné životní situace a mikrostressory, socioekonomický gradient, kulturní a environmentální vlivy aj.). Na druhé straně posilování resilience nespočívá ve vyhýbání se stresu, ale spíše v tom mu čelit ve vhodnou chvíli a způsobem, který umožňuje rozvoj sebedůvěry a pocitu kompetence skrze zážitek „mastery – mistrovství“ a adekvátní zodpovědnosti.⁶ Důležité místo má v této problematice také **rodinná resilience**, jež spojuje vnitřní a vnější zdroje zvládání na úrovni jednotlivce a primární sociální skupiny.⁷

⁶ Studie o resilienci se v této souvislosti soustřeďují na roli dětství, rodinné historie, prostředí a sociálního kapitálu jako možných prediktorů „úspěchu“ v životě dospělého jedince. Pozitivní roli pochopitelně sehrává resilience také v období dospívání, kdy snižuje možná rizika související s rizikovým chováním dospívajících.

⁷ **Rodinná resilience** se vztahuje ke zvládacím strategiím a adaptačním procesům v rodině. Většina výzkumů rodinné resilience vychází z teorie rodinného stresu a jeho zvládání. Důraz je kladen na prevenci problémů a posilování rodinného systému. Základní otázkou, shodně se salutogenetickou koncepcí, je otázka, proč při zvýšené zátěži některé rodiny zvládají situační nároky, vývojové úkoly a náročné životní situace, zatímco fungování jiných rodin je ohroženo? Sílu rodinné resilience ovlivňuje řada faktorů, které odrážejí její dynamický, procesuální charakter. Nejčastěji jsou uváděny: závažnost stresoru, zranitelnost rodiny, typ rodinného fungování, zdroje odolnosti rodiny, způsob, jakým rodina hodnotí a interpretuje

Rizikové a protektivní faktory působí ve vzájemných cirkulárních interakcích a vykazují v čase značnou interindividuální i intraindividuální variabilitu. S rizikovými a protektivními faktory souvisejí také faktory prostředí: „*Vývojové trumfy, vývojová aktivita, vývojové výhody (assets) jsou faktory prostředí, které zvyšují pravděpodobnost pozitivních výsledků. Od protektivních faktorů se liší v tom smyslu, že protektivní faktory fungují ve vztahu k rizikovým jako nárazníky, jako síly působící proti vlivu rizikových faktorů. Vývojové výhody se pozitivně uplatňují bez ohledu na přítomnost rizikových faktorů.*“ (Šolcová, 2009, s. 15) V další části textu stručně nastíním protektivní potenciál školního prostředí s akcentem na vztahy pedagog- žák (student).

Vzdělávání změřeného na studenta v nespecifické primární prevenci SRCH-D

Koncept formativní tendence, charakteristický pro humanistickou psychologii, předpokládá, že se člověk a ostatní formy života nutně vyvíjí směrem k rostoucí složitosti, diferenciaci, evoluci, naplnění a završení. Oproti eliminaci patologického, odeznění symptomu nebo poruchy, představuje sebeaktualizace pozitivní cíl pro všechny, kteří jsou do jisté míry nespokojeni sami se sebou a nevyužívají plně své schopnosti a potencialitu (Pelcák, 2007). Tato myšlenka má z hlediska prevence SRCH-D

stresovou situaci, strategie řešení problémů v rodině, strategie zvládání zá-
těže, osobnostní dispozice členů rodinného systému (Sobotková, 2004).
Rodinnou resilienci autorka definuje jako pozitivní vzorce chování, pozi-
tivní interakce a funkční kompetence,

- které jednotliví členové i rodina jako celek vykazují za nepříznivých či zá-
těžových okolností
- které ovlivňují schopnost rodiny udržet si svou integritu i při působení
stresu a v krizích
- které umožňují znovu obnovit harmonii a rovnováhu v rodině (Sobotko-
vá, 2007, s. 85).

značný potenciál. V psychologicky vhodném prostředí se každý jedinec spontánně vyvíjí ve zdravou, zralou a společensky konstruktivní osobnost. **Vyučovací proces může být za určitých předpokladů vyjádřením této přirozené tendence osobnosti ve směru sebeaktualizace.** V prostředí, které napomáhá sebeaktualizaci se učební proces uskutečňuje jako součást úsilí každého studenta maximalizovat svůj osobnostní potenciál a pohyb ve směru dokonalejší zkušenosti. V přelomové práci „Freedom to Learn for the Eighties“ C. R. Rogers definuje obecné cíle tzv. vzdělávání zaměřeného na studenta:

- rozvoj atmosféry důvěry ve třídě umožňující stimulovat a zdokonalovat přirozenou zvědavost a touhu studentů učit se,
- pomáhat studentům utvářet autentické sebepojetí, rozvíjet sebedůvěru a sebeúctu,
- rozvíjení radosti z intelektuálních a emocionálních objevů studentů,
- rozvíjení postojů umožňujících rozvoj autenticity, empatie a kongruence u vyučujících,
- pomáhat vyučujícím nacházet uspokojení v interakcích se studenty a přispívat k jejich osobnostnímu růstu,
- uvědomění si skutečnosti, že možnost kvalitního způsobu života spočívá uvnitř každého z nás a nezávisí na vnějších zdrojích,
- používání způsobů rozhodování umožňujících rovnocenné delegování pravomocí ze strany studentů, vyučujících i administrativních pracovníků i při výuce.

Ústřední myšlenkou vzdělávání zaměřeného na člověka je skutečnost, že úspěch vzdělávacího procesu je závislý na povaze vztahu mezi žákem a učitelem a na vztazích moci, které existují mezi žáky, jejich učiteli a vzdělávací institucí. Aplikace na studenta zaměřeného přístupu ve výuce (*student-centred teaching*) s sebou nutně přináší nově definované role vyučujícího i žáka. Oproti

výuce zaměřené na výkon je preferováno vyučování objevováním, rozvíjející tvořivost a zvědavost žáků, stimulující zdravý sociální a emocionální rozvoj osobnosti. **Nedirektivní přístup ve vyučování je v českém prostředí chybně zaměňován s tzv. volnou výchovou.** Nedirektivita, projevující v rámci partnerského vztahu pedagog – žák, v žádném případě neznamená absenci hranic a chaos, ale ochotu a snahu více naslouchat, zajistit více prostoru k vlastnímu rozhodování, větší autonomii a samostatnosti dítěte. Obdobně jako v psychoterapii zaměřené na klienta je důležitá specifická kvalita pomáhajícího vztahu prožívaná žákem i pedagogem. **Stupeň učitelovi akceptace, empatie a kongruence jsou základním předpokladem výuky zaměřené na studenta.** Zejména v rané adolescenci mohou posilovat vnímanou osobní zdatnost žáka.⁸

Samotné učitelské vzdělávání není jednoduché, ve shodě s autorem Bělíkem (2014, s. 193) můžeme tvrdit, že Rámcově vzdělávací programy, průřezová témata a konkrétně problematika osobnostní a sociální výchovy napomáhají jak učitelé, tak žákovi „hledat vlastní cestu k životní spokojenosti, založené na dobrých vztazích k sobě samému, i k dalším lidem a světu.“

⁸ Teoretický konstrukt self-efficacy (SE) vytvořil americký psycholog Albert Bandura (1994). V české literatuře je vnímaná vlastní účinnost/zdatnost definována jako přesvědčení jedince o vlastních schopnostech dosáhnout určených úrovní výkonu, které ovlivňují události působící na náš život. Přesvědčení o vlastní účinnosti určuje, jak lidé cítí, myslí, motivují sami sebe, a jak se chovají. Vztahuje se tedy k přesvědčení jedince o vlastní kontrole nad událostmi a o jeho schopnosti ovlivňovat vlastní život, čímž značně souvisí se zvládnutím nepříznivých podmínek a náročných situací. Vnímaná vlastní účinnost se vyvíjí s nárůstem znalostí a dovedností ve vzájemné interakci s prostředím. Různá životní období kladou určité druhy požadavků na schopnosti úspěšného fungování. Se zdroji vnímané vlastní účinnosti se v průběhu vývoje jedince setkáváme na úrovni osobnosti, v rodině, na základě vztahů s vrstevníky, ve školním prostředí atd.

Na člověka orientovaný přístup svojí vztahovou nabídkou vytváří větší prostor pro změnu i experimentování s vlastním chováním. Poskytuje zkušenost nezbytnou k sebepřijetí a celkové změně životního stylu. V tomto smyslu lze považovat školní prostředí a pedagoga za zcela přirozený a nezastupitelný faktor nespecifické primární prevence syndromu rizikového chování v adolescenci. V souvislosti se zmiňovanou rolí vývoje (růstu) v etiologii SRCH-D, lze toto sdělení zakončit opět slovy A. H. Maslowa (2014, s. 111): „*I v tomto případě platí, že se dobrý rodič, terapeut nebo pedagog chová tak, jako by chápal, že vlídnost, laskavost, ohled na strach a pochopení pro přirozené obranné a regresivní síly jsou nezbytné, pokud nemá růst vypadat jako zdrcující nebezpečí, ale spíše jako příjemná vyhlídka.*“

Použité zdroje

- ADGER, W. N. 2000. Social and Ecological Resilience: Are They Related? *Progress in Human Geography*, 24, 3, 347-364.
- BANDURA, A. Self-efficacy. In: Ramachaudran, V. S. (Ed.), *Encyclopedia of human behavior*. New York : Academic Press, 1994, s. 71-81. ISBN 978-0122269202
- BĚLÍK, V. Rizikové chování a jeho prevence v terciárním vzdělávání pedagogů. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2012. 124 s. ISBN 978-80-7435-237-9.
- BĚLÍK, V. Učitel na prahu 21. století v roli (ne)profesionála v prevenci rizikového chování. In Sociálne ohrozenia detí a mládeže v XXI. storočí a možnosti ich prevencie. Zborník medzinárodných vedeckých štúdií. Banská Bystrica : Belianum 2014. s. 189-197. ISBN 978-80-557-0807-2.
- BONINO, S.; CATTELINO, E.; CIAIRANO, S. *Adolescents and risk: Behavior, functions, and protective factors*. Milano : Springer, 2005. 371 s. ISBN 9788847002906

- DOW, K. 1992. Exploring Differences in Our Common Future(s): The Meaning of Vulnerability to Global Environmental Change. *Geoforum* 23 (3):417-436.
- FOLTOVÁ, L. Souvislost psychických potíží a rizikového chování adolescentů. *Česká a slovenská psychiatrie*, 2012, roč. CVIII, č. 2, s. 72-79. ISSN 1212-0383
- HAMANOVÁ, J.; HELLEROVÁ, P. Syndrom rizikového chování v dospívání (1. část). *Československá pediatrie*, 2000, roč. LV, č. 6, s. 380-387. ISSN 0069-2328
- HAMANOVÁ, J.; HELLEROVÁ, P. Syndrom rizikového chování v dospívání (2. část). *Československá pediatrie*, 2000, roč. LV, č. 7, s. 466-473. ISSN 0069-2328
- HAMANOVÁ, J.; KABÍČEK, R. Syndrom rizikového chování v dospívání. *Zdravotnické noviny, Lékařské listy*, 2001, roč. L, č. 4, s. 38-40. ISSN 1214-7664
- HOFERKOVÁ, S. Školní perspektiva žáka na druhém stupni základní školy – vybrané výsledky výzkumného šetření. In VAŠŤATKOVÁ, Jana; Kaněčková, Eva (eds.). *Aktuální problémy pedagogiky ve výzkumech studentů doktorských studijních programů VII.* [CD-ROM] Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. 457 – 463 s. ISBN 978-80-244-2593-1
- HOSKOVCOVÁ, S. *Psychická odolnost předškolního dítěte.* Praha : Grada, 2006. 160 s. ISBN 978-80-24714-24-0
- KABÍČEK, P. Nová morbidita mládeže. *Sanquis*, 2006, č. 48, s. 16. ISSN 1212-6535
- KABÍČEK, P., CSÉMY, L., HAMANOVÁ, J. a kol. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.* 1. vyd. Praha : TRITON, 2014. 339 s. ISBN 978-80-7387-793-4

- LABÁTH, V. et al. *Riziková mládež. Možnosti potenciálních změn.* Praha : Sociologické nakladatelství, 2001. 157 s. ISBN 80-85850-66-4
- MACEK, P. *Adolescence.* Praha : Portál, 2003. 144 s. ISBN 80-7178-747-7
- MACEK, P. Psychologický výzkum identity: vyčerpané nebo nevyčerpatelné téma?. In: Blatný, M. (ed.). *Metodologie psychologického výzkumu: konsilience v rozmanitosti.* Praha : Academia, 2006. ISBN 80-200-1450-0, s. 72-84.
- MASLOW, A., H. *O psychologii bytí.* 1. vyd. Praha : Portál, 2014. 320 s. ISBN 978-80-262-0618-7
- MAREŠ, J. *Posttraumatický rozvoj člověka.* 1.vyd. Praha: Grada Publishing, 2012. 200 s. ISBN 978-80-247-3007-3
- MILLOVÁ K. *Psychologie celoživotního vývoje.* 1. vyd. Brno : HOST, 2012. 128 s. ISBN 978-80-7294-699-0
- MIOVSKÝ, M., SKÁCELOVÁ, L., ZAPLETALOVÁ J. *Primární prevence rizikového chování ve školství.* Praha : SCAN 2010. ISBN 978-80-87258-47-7
- PAULÍK, K. a kol. *Moderátory a mediátory zátěžové odolnosti.* 1.vyd. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2009.
- PELCÁK, S. *Nespecifická primární prevence a psychologie zdraví.* In: KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. Sociální patologie. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007, s. 304 -316. ISBN 978-80-7041-896-3
- PELCÁK, S. *Rizikové chování v adolescenci z pohledu salutogeneze.* In Rodina a sociálně patologické jevy. Sborník příspěvků z mezinárodní konference 4.-5. září 2012. Univerzita Hradec Králové : Gaudeamus, s. 96 -106
- PELCÁK, S. *Osobnostní nezdolnost a zdraví.* Hradec Králové : Gaudeamus, 2013. 207 s. ISBN 978-80-7435-342-0

- PELCÁK, S., BĚLÍK, V. Osobnostní faktory syndromu rizikového chování v adolescenci. In Sociálne ohrozenia detí a mládeže v XXI. storočí a možnosti ich prevencie. Zborník medzinárodných vedeckých štúdií. Banská Bystrica : Belianum 2014. s. 207-216. ISBN 978-80-557-0807-2
- QUINLAN, A. Resilience and Adaptive Capacity: Key Components of Sustainable Social-Ecological Systems. *IHDP Update*, 2003, n. 2, p. 4-6.
- ROGERS, C. R.; FREIBERG H. J. *Sloboda učiť sa*. Modra : Persona, 1998. 418 s. ISBN 80-967980-0-6
- ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D. a kol. *Dětská klinická psychologie*. 4. vyd. Praha : Grada, 2006. 608 s. ISBN 978-80-247-1049-5
- SLEZÁČKOVÁ, A. Osvědčené programy a intervence pozitivní psychologie ve škole, *Řízení školy* 2011,8,4,38-40
- SMÉKAL V., MACEK, P. *Utváření a vývoj osobnosti. Psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno : Barrister and Principal, 2002. 264 s. ISBN 80-85947-83-8
- SMÉKAL, V., LACINOVÁ, L., KUKLA, L. a kol. *Dítě na prahu dopívání*. Brno : nakladatelství Barrister&Principal, 2004. 268 s. ISBN 80-86598-84-5
- SMIK, J. Dospievanie a rizika dospievania. In: Labáth, V. et al. (eds.). *Riziková mládež. Možnosti potenciálnych zmien*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2001. s. 14-22. ISBN 80-85850-66-4
- SOBOTKOVÁ, I.; BLATNÝ, M.; JELÍNEK, M.; HRDLIČKA, M., URBÁNEK, T. Typologie antisociálního chování v rané adolescenci a jeho vztah k dalším formám rizikového chování. *Československá psychologie*, 2009, roč. LIII, č. V, s. 428-440. ISSN 0009-062X
- SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. 2. vyd. Praha : Portál, 2007. 224 s. ISBN 978-80-7367-250-8

- SOBOTKOVÁ, I. Přehledové studie: rodinná resilience. *Československá psychologie*, 2004, roč. XLVIII, č. 3, s. 237-240. ISSN 0009-062X
- ŠOLCOVÁ, I. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. 1. vyd. Praha : Grada, 2009. 104 s. ISBN 978-80-247-2947-3
- TYRLÍK, M., MACEK, P., ŠIRŮČEK, J. a kol. *Sebepojetí a identita v adolescenci: sociální a kulturní kontext*. Brno : Masarykova univerzita, 2010. 144 s. ISBN978-80-210-5107-2
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : Portál, 2002. ISBN 80-7178-678-0
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2004. 170 s. ISBN 80-7184-488-8
- VÁGNEROVÁ, M. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2005. 430 s. ISBN 80-246-1074-4
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I*. 1.vyd. Praha : Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80 -246-0956-8
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie osobnosti*. 1.vyd. Praha : Karolinum, 2010. 463 s. ISBN 978-80-246-1832-6

TRENDY V PROFESIONALIZACI ŠKOLSKÉ PREVENCE RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

PhDr. Václav Bělík, Ph.D.

Problematika prevence rizikového chování není v českém prostředí tématem novým. Aktuálnost a závažnost problému dokládají nejen výzkumy problematiky sociálních deviací a jejich prevence ve společnosti, ale především nárůst počtu a závažnosti problémů dětí s rizikovým chováním (např. Hrubá, 2004; Blatný, 2006; Kokkevi, 2006; Kratěnová, 2007; Bělík, 2007 a 2012; Pelcák, 2012; Bělík, Pelcák, 2013 a 2014; Hoferková, 2013; Kraus, 2003, 2014 a další).

Pomáhající profese procházejí od 90. let velkým rozmachem v souvislosti se společenskou zakázkou na řešení předmětu zájmu těchto oborů. Postupem času začala vzrůstat potřeba profesionálně připravených pracovníků, kteří v sociálně výchovné práci ovlivňují společenskou realitu.

Mezi tyto profesionály patří absolventi oboru sociální patologie a prevence, sociální práce, sociální pedagogika, adiktologie, speciální pedagogika (etopedie) a další. Všechny tyto obory mají svůj vlastní předmět zájmů, nicméně silové pole mezi nimi se nachází právě v oblasti neziskového sektoru, sociální prevence a náklonnosti k profylaxi a terapii rizikového chování. Každá z těchto disciplín nahlíží na zmiňovanou problematiku ze svého úhlu pohledu. Objevuje se tak nový fenomén inter – trans disciplinarity oborů.

Samostatný obor, který má ve svém předmětu zájmu prevenci rizikového chování je právě Sociální patologie a prevence, jejíž realizaci zajišťuje Katedra sociální patologie a sociologie Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové. Absolventi sociální pato-

logie a prevence se v oblasti profylaxe a terapie (v širším slova smyslu) uplatní jako pracovník ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy (diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav pro mládež), pracovník ve školských zařízeních pro výkon preventivně výchovné péče (středisko výchovné péče), pracovník v neziskových organizacích zaměřených na prevenci a terapii sociálně patologických jevů, na sociální poradenství a sociální rehabilitaci (domovy pro seniory, azylové domy, domy na půl cesty, kontaktní centra, nízkoprahová centra, nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, služby následné péče, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, občanské poradny), metodik prevence na školách (studující učitelství nebo jeho absolventi působící jako metodici prevence na školách volí obor jako vhodné rozšíření své kvalifikace), pracovník odboru sociálních věcí (kurátor pro dospělé, kurátor pro mládež, romský poradce, poradce pro národnostní menšiny, veřejný opatrovník, pracovník pro komunitní plánování, náhradní rodinnou péči, pracovník pro domácí násilí, týrané a zneužívané děti), pracovník Policie České republiky v rámci všech policejních služeb (včetně pořádkové, železniční, dopravní, cizinecké a pohraniční policie), pracovník obecní policie v České republice, policejní specialista – expert v rámci všech policejních služeb, pracovník v oblasti penitenciární a postpenitenciární péče (věznice pro výkon vazby, trestu odnětí svobody a pro výkon zabezpečovací detence), pracovník Probační a mediační služby České republiky.

Četné výzkumy ukazují, že situace výskytu rizikových projevů chování u dětí a mládeže v České republice není dosud uspokojivá (srov. Blatný, 2006; Kokkevi, 2006; Kratěnová, 2007; Orosová et al., 2009; Emmerová, 2011). Problematika rizikových projevů chování je rozsáhlá, jejich prevence vyžaduje zejména systémový přístup, komplexnost, včasnost a pružnost. Stěžejní podíl na uplatňování sociální prevence má kvalitní pedagogická příprava (srov. Bělík, 2012; Kraus, Bělík, 2011; Hroncová, Emmerová, 2004; Miovský, 2010).

Samotných výzkumů, které by se zabývaly problematikou profesionalizace prevence rizikového chování, není v českém prostředí mnoho. Existuje však několik výjimek. Patří mezi ně výzkum GAČR č. 406/09/1220 Determinace a rozvoj kompetencí sociálního pedagoga v profesionální přípravě, který realizoval Š. Chudý. Velmi aktivní a na monografické publikace hodnotné jsou výzkumy realizované Klinikou adiktologie např. Projekt VYNSPI II. – Implementace a evaluace minimálního preventivního programu, systémových nástrojů ve vzdělávání a vytvoření sběrného systému v oblasti prevence rizikového chování pro pracovníky škol a školských zařízení na celostátní úrovni a další. Autor příspěvku realizoval v roce 2012 specifický výzkum MŠMT 2012 – Analýza problematiky rizikového chování v pregraduální přípravě učitelů (Bělík, 2012) a výzkumný záměr Komplexní analýza mládeže ve východočeském regionu, který vedl Blahoslav Kraus.

Ve slovenském prostředí by to byly například výzkumy VEGA č. 1/0168/12 Profesionalizacia prevencie sociálnopatologických javov v školskom prostredí v SR z aspektu profesie sociálneho pedagoga – súčasný stav, problémy a komparacia s zahraničím a výzkum KEGA č. 028UMB 4/2012 Preventívna sociálnovýchovna práca na základných a stredných školách z aspektu sociálneho pedagoga.

Problematiku **prevence rizikového chování** můžeme vnímat ve dvou rovinách (podrobněji viz Kraus, 2014a):

1. Prevence v užším slova smyslu – jedná se o soubor aktivit, které realizuje speciálně vyškolený člověk (ve školní prostředí především školní metodik prevence nebo výchovný poradce), který má na starosti prevenci rizikových projevů chování; aktivity jsou zaměřeny na konkrétní ať specifické či nespecifické oblasti.
2. Prevence v širším slova smyslu – jedná se o veškeré výchovné působení, kterým působí všichni aktéři výchovně vzdělávacího procesu na objekty výchovy. Nejedná se pouze o přímé pů-

sobení, ale i o nepřímé působení s využíváním takových postupů jako animace, organizování prostředí, mediace, metody inscenační, situační, režimové apod.

Klíčovou roli v prevenci rizikového chování má především rodina, její úloha je však v dnešní době často velmi problematická (Kraus, 2014). Jinak je na tom škola, která má v současné situaci těchto nástrojů více. Už v devadesátých letech se začaly ve školním prostředí objevovat nové trendy, které můžeme označit jako nenásilné pronikání nespécifické prevence do školního prostředí. Začaly se objevovat školy alternativního typu (Montessori, Freinet, Waldorf, Dalton a další), které jsou svým charakterem školy podporující nespécifickou prevenci. Těchto škol je ale v českém prostředí minimum. Převážná většina dětí chodí do škol „běžných“, slangově jim mnozí učitelé říkají „továren“ – tento pojem odráží dlouhodobé snahy šetřit peníze a tím navyšovat počty žáků ve třídách. Počty dětí se často drží na horní hranici, nejsou výjimkou školy o 800 a více žácích. Učitelé často učí ve třídě, ve které je celá řada dětí, jež mají specifické výukové, ale i výchovné potřeby a problémy a zasloužili by si specifický přístup. I přes maximální snahu pedagogů se toto může v takto nastavených podmínkách jen obtížně dařit.

Z předcházejícího je zřejmé, že ve vztahu k prevenci máme na mysli prevenci nespécifickou, kterou pokládáme z dlouhodobého hlediska za zásadní. (Pelcák, 2013). Ta se často chápe především jako snaha nabídnout co největší škálu různých volnočasových aktivit a děti zabavit v duchu pořekadla „kdo si hraje, nezlobí“. Stavíme U-rampy, pouliční hřiště, činnosti nabízejí nízkoprahová centra, vytvářejí se předpoklady pro zájmovou činnost na školách. To vše je v pořádku, ale musíme vycházet z toho, že nejlepší prevence spočívá v instalaci „mravního policajta“ v hlavě. Něčeho, co nám i jiným zabraňuje použít, využít intelekt, důvtip, sílu k socialitě, k deviantnímu jednání. (Večerka, 2005) Škola musí být formálním i neformálním centrem této ne-

specifické prevence (Pelcák, 2007). Formální stránka se skládá z několika oblastí – například škola musí úspěšně a aktivně zvládat komunikaci v případě již vzniklých nebo i potencionálně vznikajících výchovných problémů (jejím pomocníkem by v tuto chvíli mohl být Systém včasné intervence) a přirozenou by měla být snaha komunikovat s ostatními institucemi – socializačními činiteli.

Škola by také měla být iniciátorem a realizátorem preventivních programů. V dnešní době jsme velmi často svědky skutečnosti, že škola je uživatelem preventivních programů, které jí na zakázku někdo šikovný, často i za zajímavou odměnu, poskytuje. Škola by díky svému školnímu vzdělávacímu plánu (dále ŠVP) měla nutit své pedagogy získávat takové vzdělání a připravovat jim takové podmínky, aby byli sami schopni se v prevenci sociálních deviací angažovat. Škola jako neformální centrum nespecifické prevence může být vnímána dle výzkumu E. Walterové, která píše o tzv. skrytém kurikulu školy – tj. to vše, co škola na dálku vyzařuje, co my jako obyvatelé obce vidíme, aniž bychom školu blíže zkoumali. Skryté kurikulum je nejenom chování lidí mezi sebou, ale i to, čemu v komerční oblasti říkáme firemní kultura, tj. způsob organizace činností, množství a kvalita zpracování činností, které realizujeme, mediální prezentace (která školám chybí často úplně; Walterová, 1994). K této “firemní kultuře“ samozřejmě můžeme zařadit i kvalitní pedagogické vzdělání pedagogů, které zahrnuje i problematiku prevence.

Výchovné působení nemůže v žádném případě spočívat pouze v předávání vědomostí, v realizaci výchovně-vzdělávacího procesu (Bělík, Šindelková, 2012). Mělo by zasahovat celou osobnost ve smyslu rozvoje a formování charakteru. Jde o rozvíjení sociálních kompetencí, tedy schopnosti člověka existovat a obstát v životě společnosti, ve společenských strukturách na úrovni rodiny, zaměstnání, lokálního i širšího společenství a plnit řádně odpovídající role. Tento proces lze označit jako sociálně-výchovné půso-

bení (osobnostně sociální rozvoj). Tato činnost klade důraz na utváření sociálních dovedností, které umožňují a usnadňují život člověka ve společnosti (sociální komunikace, adaptace, navazování kontaktů, utváření optimálních mezilidských vztahů).

Snahy pedagogů v této oblasti dostávají určitý podpůrný nástroj a tím je etická výchova, která je již zavedena do škol jako samostatný předmět. Ona sama slouží jako preventivní činitel, který má kompenzovat nedostatky socializačních činitelů, které na děti působí, a rozvíjet pozitivní sociální dovednosti, jež by měl každý jedinec ovládat. Etická výchova žáka především vede: k navázání a udržování uspokojivých vztahů, k vytvoření si pravdivé představy o sobě samém, k tvořivému řešení každodenních problémů, k formulaci svých názorů a postojů na základě vlastního úsudku s využitím poznatků z diskuse s druhými, ke kritickému vnímání vlivu vzorů při vytváření vlastního světonázoru, k pochopení základních environmentálních a ekologických problémů a souvislostí moderního světa. Podle reflexe samotných učitelů (Šťastná, Hoferková, 2009), mají žáci tento předmět v oblíbě zejména díky tomu, že učitelé dávají přednost jinému stylu výuky – využívají zejména zážitkovou metodu, dramatizaci, práci s příběhy apod. Žáci mohou v hodinách diskutovat, získávají informace o sobě i o druhých, pracují v atmosféře bez stresu, mohou zažívat úspěch...

Etická výchova, kterou na tomto místě vyzdvihujeme jako nový předmět ve školách, je však součástí většího celku, který má sloužit pedagogům jako podpora. Jsou jím rámcově vzdělávací programy, respektive učitelům mnohem bližší školní vzdělávací programy (ŠVP). Většina šikovných učitelů na tento fenomén poslední doby pohlíží ze dvou pohledů – co mi ŠVP dávají a co jim musím obětovat já. ŠVP jsou zajímavým fenoménem, který dává pedagogům příležitost velké volnosti, ale zároveň aktivity ve výuce. Mohou si hodinu postavit více na míru prostředí, ale i jednotlivým žákům, mohou zapojit mezipředmětové vztahy, podívat

se do jiných oblastí vědy a vzdělávání, více s dětmi cestovat apod. Obrácená mince ŠVP je často pedagogy zhodnocována jedním slovem „administrativa“ – jsou přehlčeni množstvím dokumentů a formulářů, které jsou na kurikulární reformu vázány.

Výchova k žádoucím hodnotám se objevuje také v rámci tzv. průřezových témat. Zde už nikoliv jako vedlejší produkt výuky obsahu jednotlivých předmětů, ale jako vlastní téma (byť „výchova k hodnotám“ výslovně uvedena není). Zmíněné se týká následujících očekávaných výstupů průřezových témat: osobnostní a sociální výchova (vede k uvědomění si hodnoty spolupráce a pomoci, k uvědomění si hodnoty různosti lidí, názorů, přístupů k řešení problémů, přispívá k uvědomování mravních rozměrů různých způsobů lidského chování), výchova demokratického občana (přispívá k utváření hodnot, jakými jsou spravedlnost, svoboda, solidarita, tolerance a odpovědnost; motivuje k ohleduplnosti a ochotě pomáhat slabším), výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech (utváří pozitivní postoje k jinakosti a kulturní rozmanitosti, podporuje pozitivní postoje k tradičním evropským hodnotám), multikulturní výchova (stimuluje, ovlivňuje a koriguje jednání a hodnotový systém žáků, učí je vnímat odlišnost jako příležitost k obohacení, vede k angažovanosti při potírání projevů intolerance, xenofobie, diskriminace a rasismu) a environmentální výchova (přispívá k utváření zdravého životního stylu a k vnímání estetických hodnot prostředí, vede k vnímavému a citlivému přístupu k přírodě a přírodnímu a kulturnímu dědictví; Kraus, Bělík, 2011).

Jeden ze zásadních problémů, který vidíme v problematice realizace kurikulární reformy je připravenost pedagogů pro tyto kroky. Pedagogové byli po dlouhá léta připravováni především v oblasti odborné, oborové. Nově však se od nich vyžaduje práce s klíčovými kompetencemi (zdatnostmi), což je pro mnohé z nich oblast nezvyklá a často se obracejí na profesionály ve školním prostředí, aby na ně přenášeli práci v oblasti prevence rizikové-

ho chování. Těmi profesionály v českém prostředí na škole jsou školní metodik prevence, výchovný poradce, školní psycholog, speciální pedagog, případně výchovná komise včetně vedení školy a dále spolupráce s externími subjekty.

V souvislosti s našimi předchozími výzkumy autora příspěvku si dovoluujeme tvrdit, že velká část prevence rizikového chování by měla být obsažena právě v nespécifické práci třídního učitele a dalších pedagogů, kteří do kontaktu se třídou a dětmi v ní vstupují mnohem častěji než výše jmenovaní profesionálové. Zde mohou na příkladech ze svých oborů poukazovat na pozitivní způsoby chování, dávat příklady, které děti navedou k cestě k pozitivní hodnotové orientaci a další. Ve shodě s autorkami Hoferkovou a Šimkovou (2012) si dovoluujeme tvrdit, že problematika preventivně výchovného působení v sobě zahrnuje snahu předcházet problémům, které dnešní komplikovaná doba přináší, a to zejména v oblasti školství. Čelit jevům, které můžeme označit sociologicky jako sociálně deviantní a psychologicky jako sociálně rizikové či patologické, může v této oblasti pouze dobře připravený pedagog – učitel.

Dalším z problémů, které jsou v profesionalizaci prevence rizikového chování zřejmé je nízká míra samostatné vysokoškolské přípravy profesionálů v prevenci rizikového chování, kteří následně vstupují do škol. Jsou to především školní metodik prevence a výchovný poradce, kteří mají na školách profesionálně na starost problematiku prevence rizikového chování. Mimo jiných (například finančních a metodických problémů) zde vidíme dva zásadní problémy, které spolu úzce souvisí. Tím prvním je často nízká míra kvalifikace těchto profesionálů a tím druhým je nízká míra motivace škol, zabývat se touto problematikou a věnovat péči o rozvoj a vytvoření podmínek pro důstojnou práci těchto pedagogů. Často se dokonce stává, že funkce výchovného poradce, nebo metodika prevence je funkcí doplňkovou, tj. některému z pedagogů „dokrývá úvazek“. Je zřejmé, že v takovémto případě

není možné, aby pedagog vykonával svou práci se zápalem, nadšením a kvalifikovaným náhledem.

V situaci, kdy vidíme problémy v realizaci prevence rizikového chování ve školním prostředí, je nanejvýše vhodné otevřít diskusi nad možnou koncepční změnou této situace. Na základě kvalifikovaného rozboru situace odborníky (např. konference Socialia 2014) a v komparaci se situací v sousedních zemích se jeví jako nanejvýše vhodné přiklonit se k modelu, který je prezentovaný na Slovensku – tj. sociální pedagog ve školním prostředí. Tento model zahrnuje speciálně vyškoleného profesionála, který ve školním prostředí nahradí výše uvedené funkce a bude vykonávat svou profesi jako specialista. Profese sociálního pedagoga dosud není, i přes opakované pokusy, v české legislativě tak ukotveným oborem, jak by si zasloužila. V 90. letech 20. století a následně opakovaně po roce 2000 byly činěny pokusy o zařazení profese sociálního pedagoga do zákona o pedagogických pracovnících po slovenském vzoru. Všechny pokusy v tomto smyslu byly neúspěšné, nicméně aktivity v tomto smyslu jsou stále živé. Velký dík a zásluhu v tomto slova smyslu má vznik a aktivity Asociace vzdělavatelů v sociální pedagogice, reprezentované J. Hladíkem.

Samotná profesionalizace problematiky prevence rizikového chování ve školním prostředí tak může být realizovaná dvěma možnými cestami.

První z nich by vystihl současný stav realizace prevence rizikového chování na školách. Za prevenci zde kromě vedení školy zodpovídá vyškolený profesionál – školní metodik prevence, respektive výchovný poradce, školní psycholog, speciální pedagog. Jak je v dostupných výzkumech dostatečně popsáno (Kraus, Bělík, 2011), tak toto roztržštění kompetencí mezi několik zodpovědných lidí, kteří jsou navíc různě motivováni a pregraduálně připravováni pro svou práci, způsobuje, že stav prevence rizikového chování na školách je často velmi tristní. Záchranou bývají externí subjekty, které dodávají programy prevence rizikového

chování do škol. V těchto externích subjektech (neziskových organizacích, obecně prospěšných společnostech) pracují velmi dobře proškolení odborníci – absolventi sociální patologie a prevence, sociální pedagogiky, sociální pracovníci, speciální pedagogové a další.

Druhou cestou tak může být hledání osvědčeného modelu, který už funguje v zahraničí – přiklonit se k profesi sociálního pedagoga ve školním prostředí.

Jaké tedy můžeme vidět cesty pro profesionalizaci prevence rizikového chování ve školním prostředí:

- Zkvalitňování vysokoškolské pregraduální přípravy nejen profesionálů v sociálně pedagogicky zaměřených oborech, ale i učitelů.
- Lepší legislativní vymezení personálního vymezení aktérů prevence, jejich kompetencí a pravomocí a specifikace prostředí, ve kterém působí.
- Rozvoj metod sociálně výchovného působení a vytvoření metodik k jednotlivým jevům rizikového chování.
- Zlepšení vzájemné komunikace profesních a akademických komunit v kontextu interdisciplinarity.
- Podněcovat vysokoškolská pracoviště pro realizaci většího množství výzkumů v oblasti prevence rizikového chování s následnými publikačními výstupy a reflexí do praxe.
- Vytvoření modelu kompetencí „preventisty“ včetně jeho profesiogramu.
- Medializace v pozitivním slova smyslu problematiky prevence rizikového chování s důrazem na pozitivní hodnoty a vzory.
- Rozšiřování a specializace nabídky celoživotního vzdělávání pedagogů v oblasti prevence rizikového chování.

Použité zdroje

- BĚLÍK, V., ŠINDELKOVÁ, K. Problematika preventivně výchovného působení ve vzdělávání učitelů na českých pedagogických fakultách. In: *Prevence úrazů, otrav a násilí*. 2012, 12(12), s. 174-181. ISSN 1804-7858.
- BĚLÍK, V. *Rizikové chování a jeho prevence v terciárním vzdělávání pedagogů*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2012. 124 s. Recenzované monografie. ISBN 978-80-7435-237-9.
- BLATNÝ, M. et al. Prevalence antisociálního chování českých adolescentů z městských oblastí. In: *Československá psychologie*. 2006, 50 (4), s. 297-310. ISSN 0009-062X.
- EMMEROVÁ, I. *Aktuálne otázky prevencie problémového správania u žiakov v školskom prostredí*. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2011. 140 s. ISBN 978-80-557-0212-4.
- HLADÍK, J., KRAUS, B., LORENZOVÁ, J., ÖBRINK HOBZOVÁ, M., POSPÍŠIL, J.. Zdůvodňující zpráva: Návrh na zařazení profese sociálního pedagoga do zákona č. 563/2004 Sb. o pedagogických pracovnících. Asociace vzdělavatelů v sociální pedagogice. Olomouc, 2014.
- HOFERKOVÁ, S., ŠIMKOVÁ, E. Systém prevence sociálněpatologických jevů ze strany veřejné správy. *Prevence úrazů, otrav a násilí: odborný a vědecký časopis*. 2012, 8 (1), s. 66-74. ISSN 1801-0261.
- HOFERKOVÁ, S. Možnosti prevence kriminality mládeže v České republice. In: *Prevenia sociálnopatologických javov v školskom prostredí a jej profesionalizácia. Mezinárodní vědecké sympóziium konané 12. 11. 2013 v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2013, s. 263-273. ISBN 978-80-557-0646-7.

- HRONCOVÁ, J., EMMEROVÁ, I. *Sociální pedagogika*. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2004. 279 s. ISBN 80-8083-028-2.
- HRUBÁ, D. Children Education Programmes of Smoking Prevention and the Specific Role of the Teacher. In: ŘEHULKA, E., ed. *Učitelé a zdraví 6*. 1. vyd. Brno : Paido, 2004, s. 299-306. ISBN 978-80-7315-093-8.
- KOKKEVI, A, GABHAINN, S. N, SPYROPOULOU, M. Early initiation of cannabis use: A Cross-national European Perspective. *Journal of Adolescent Health*. [online] 2006, 39 (5), pp. 712-719. ISSN 1054-139X.
- KRATĚNOVÁ, J. et al. Prevalence and risk factors of poor posture in school children in the Czech Republic. *Journal of School Health*. [online]. 2007, 7(1), 77 (3), pp. 131-137. ISSN 1746-1561. [cit. 2013-02-01]. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1746-1561.2007.00182.x/full>.
- KRAUS, B, BĚLÍK, V. Trendy preventivně výchovného působení v současné škole. In: *Prevence úrazů, otrav a násilí: odborný a vědecký časopis*. 2011, 7 (1), s. 62-67. ISSN 1804-7858.
- KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Vyd. 2. Hradec Králové : Gaudeamus, 2010. 325 s. ISBN 978-80-7435-080-1.
- KRAUS, B. Role sociální pedagogiky v prevenci sociálně patologických jevů. In: *Specializační vzdělávání ve školství – pojetí a rozvoj profesního zdokonalování vedoucích pracovníků, výchovných poradců a preventistů sociálně patologických jevů: sborník z 8. konference s mezinárodní účastí při příležitosti 15. výročí založení Centra dalšího vzdělávání PdF Ostravské univerzity v Ostravě [konané dne 24. 1.-25. 1. 2008]*. 1. vyd. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. s. 20-25. ISBN 978-80-7368-491-4.

- KRAUS, B. *Společnost, rodina a sociální deviace*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2014b. 157 s. Recenzované monografie; 44. ISBN 978-80-7435-411-3.
- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 2. Praha : Portál, 2014a. 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
- MIOVSKÝ, M. et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství: [monografie]*. Vyd. 1. Praha : Sdružení SCAN, ©2010. 253 s. ISBN 978-80-87258-47-7.
- OROSOVA, O. et al. *Health-related behaviour among adolescents and young adults*. 1. vyd. Košice : Equilibria s.r.o., 2009. 267 s. ISBN 978-80-89284-36-8.
- PELCÁK, S. *Nespecifická prevence a psychologie zdraví*. In: KRAUS, B. a kol. *Sociální patologie*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007, s. 304-321. ISBN 978-80-7041-896-3.
- PELCÁK, S. *Rizikové chování v adolescenci z pohledu salutogeneze*. In Rodina a sociálně patologické jevy. Sborník příspěvků z mezinárodní konference 4.-5. září 2012. Univerzita Hradec Králové: Gaudeamus, s. 96 -106. ISBN 978-80-7435-232-4
- PELCÁK, S. *Osobnostní nezdolnost a zdraví*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2013. 207s. ISBN 978-80-7435-342-0.
- PELCÁK, S., BĚLÍK, V. *Osobnostní faktory syndromu rizikového chování v adolescenci*. In Sociálne ohrozenia detí a mládeže v XXI. storočí a možnosti ich prevencie. Zborník medzinárodných vedeckých štúdií. Banská Bystrica : Belianum 2014. s. 207-216. ISBN 978-80-557-0807-2.
- ŠŤASTNÁ, J., HOFERKOVÁ, S. *Názory pedagogických pracovníků na etickou výchovu (vybrané výsledky výzkumného šetření)*. *e-Pedagogium*. 2009, č. 3, s. 149 – 165. ISSN 1213-7758.
- VEČERKA, K. *Prevence jako stav ducha*. In: *Vybrané problémy sociální patologie: sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie MČSS: Šlovice 20.-22. dubna 2005*. Praha:

Masarykova česká sociologická společnost, sekce sociální patologie, 2005. 255 s. ISBN 80-903541-1-4.

WALTEROVÁ, E. *Kurikulum: Proměny a trendy v mezinárodní perspektivě* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 185 s. ISBN 80-210-0846-6.

MOŽNOSTI UPLATNĚNÍ ABSOLVENTŮ OBORU SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A PREVENCE PEDAGOGICKÉ FAKULTY UNIVERZITY HRADEC KRÁLOVÉ U VĚZEŇSKÉ SLUŽBY ČESKÉ REPUBLIKY

Mgr. et Mgr. Tereza Raszková

Počty vězněných osob po amnestii prezidenta republiky, která byla vyhlášena k 1. 1. 2013, opět rapidně rostou. I z tohoto důvodu se ve větší míře přijímají noví zaměstnanci VS ČR. „Nabízí se ovšem otázka, zda mají dostatečné představy o práci a vhodné motivaci. Ze zkušenosti při výběru uchazečů docházíme k neuspokojivému zjištění, že představy o vlastní práci ve věznicích jsou často zkreslené, nedostatečné a neodpovídají realitě.“ (Šnáblová, 2009, s. 9) Právě v tom spatřuji velkou výhodu pro studenty oboru Sociální patologie a prevence, protože absolvují v průběhu studia řadu přednášek, které jim nastiňují specifické prostředí věznic i práci s pachateli trestných činů.

Cílem příspěvku je představit pracovní způsobilost zaměstnance Vězeňské služby České republiky (dále VS ČR či Vězeňská služba) ve vztahu k možnému uplatnění absolventů oboru Sociální patologie a prevence, Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové (dále PdF UHK).

Vězeňská služba České republiky

Vězeňská služba České republiky je ozbrojeným bezpečnostním sborem, který zajišťuje v rozsahu zákona č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážích České republiky, výkon zabezpečovací detence, výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody,

ochranu pořádku a bezpečnosti při výkonu soudnictví a správě soudů a při činnosti státních zastupitelství a Ministerstva spravedlnosti. Zaměstnání u Vězeňské služby je velmi specifickou oblastí lidské činnosti, jejíž zvláštnosti „spočívají zejména:

- a) pravomocemi danými legislativně,
- b) značnou autoritou plynoucí z pravomocí,
- c) odpovědností za vykonané rozhodnutí,
- d) nutností rozhodování v časové tísní.“ (Špinková, 2000, s. 9-10)

Zaměstnance Vězeňské služby můžeme obecně rozdělit do dvou základních skupin, na osoby ve služebním (příslušníci) a pracovním poměru (občanští zaměstnanci). Šnáblová uvádí, že základní podmínky pro posouzení pracovní způsobilosti pro přijetí do služebního či pracovního poměru k VS ČR jsou stanoveny zákonem. Uchazeč musí splňovat věkovou hranici nad 18 let, morální a občanskou bezúhonnost, kvalifikační předpoklady stanovené pro výkon funkce (vždy minimálně středoškolské vzdělání), dalším předpokladem je fyzická, zdravotní a duševní způsobilost a samozřejmě úspěšně absolvované přijímací řízení. (Šnáblová, 2009, s. 9)

Pracovní způsobilost zaměstnance Vězeňské služby

Obecnými úkoly Vězeňské služby ČR jsou zejména detence pachatele a snaha o jeho nápravu, v nejširším pojetí pak ochrana celé společnosti. Je proto důležité, aby management věznic kladl důraz na výběr a motivaci svých pracovníků (více Hoferková, Raszková, 2015). „Zacházení s vězněnými osobami, to je práce jako každá jiná, má své výhody i nevýhody, úskalí a rizika i specifické požadavky. Ten, kdo se o zaměstnání tohoto typu zajímá, by se měl v první řadě seznámit s nároky kladenými na uchazeče. České vězeňství nedisponuje podrobnějšími, vědecky zdůvodně-

nými kvalifikačními profily jednotlivých profesí (snad s výjimkou pečlivěji propracovaných lékařských kontraindikací).“ (Hála, 2006, s. 53) To však neznamená, že bychom neměli představu o tom, jaký má zaměstnanec být. Každý zaměstnanec Vězeňské služby by měl mít minimálně odborné vzdělání (odpovídající jeho funkci u VS ČR), mravní bezúhonnost, schopnost empatie, respekt, měl by zvládat konfliktní situace, umět komunikovat, pozitivně myslet.

Výše popsaná kritéria se na jednotlivé pracovní pozice upřesňují a rozšiřují. Škopec a Bajcura uvádějí, že při psychodiagnostickém vyšetření se v podstatě zjišťuje, zda některé vlastnosti a osobnostní rysy, které by mohly být při práci ve Vězeňské službě uplatněny, nejsou příliš na nízké úrovni, a naopak zda některé, které by v této práci vadily, nejsou příliš zdůrazněny. Testová bariéra bývá postavena tak, aby se dala diagnostikovat celková osobnostní struktura uchazeče, jeho sociální chování, patognomické rysy chování (rysy chování typické pro určitou nemoc, poruchu) a obecná inteligence. (Škopec, Bajcura, 2005, s. 17)

Jak již bylo popsáno v úvodu článku, velkým problémem je především motivace uchazečů. Pro někoho je práce u Vězeňské služby jako poslední možnost k zaměstnání, neboť jinou nemožnou sehnat. „Uvedenou příležitost berou bez vnitřní motivace (ta je v této práci obzvlášť nutná) – prostě buď to vyjde, nebo ne.“ (Škopec, Bajcura, 2005, s. 16) Popsané potvrzuje i Výzkumná sonda zaměřená na uchazeče o službu ve VS ČR, kteří podstoupili přijímací řízení ve Vazební věznici Praha Ruzyně v letech 2002 a 2003. Jednalo se o 185 uchazečů (125 mužů a 60 žen). „Jako hlavní motivaci pro vstup do VS ČR uchazeči nejčastěji uváděli potřebu finanční a sociální jistoty (většinou tento fakt souvisel s nezaměstnaností a tedy potřebou najít si vůbec nějakou práci). Očekávali perspektivní vývoj s možností osobního růstu, včetně dalšího sebevzdělávání, smysluplnou práci s lidmi i snahu pomoci společnosti. Často se však také objevovaly velmi zkreslené a zidea-

lizované představy, že se jedná o atraktivní zaměstnání, při kterém lze zažít zajímavá vzrušení a dobrodružství, nejlépe se zbraní v ruce, inspirovaná zřejmě především literární a filmovou tvorbou.“ (Šnáblová, 2009, s. 12) Uvedené může souviset i s nedostačnou informovaností veřejnosti o práci Vězeňské služby či se špatnou prací v oblasti public relations.

V následujícím textu bude představen kvalifikační profil vězeňského dozorce (vypracován v roce 1992 v USA), který byl sestaven Státní vězeňskou akademií a Státním vězeňským institutem při ministerstvu spravedlnosti USA. V materiálu se uvádí, že by vězeňský dozorce měl být: „profesionální, zásadový, empatický, emocionálně stabilní, dbalý morálních zásad, iniciativní, ochotný ke spolupráci, optimistický, vnímavý, přizpůsobivý/orientovaný na změny, schopný rozboru situace, asertivní, měl by mít smysl pro humor. Zároveň by měl ovládat dovednosti jako je písemná komunikace, nonverbální komunikace, použití všech nástrojů a zařízení, řízení a mezilidská komunikace“. (Maghan, 1994, s. 25) Hála uvedený výčet popisuje a doplňuje na: realistický, zdravě sebevědomý, sebekritický, odolný vůči zátěži, odpovědný, zdravě dominantní, pozitivně motivován k práci s lidmi, s dobrým rodinným zázemím, s hodnotovými zájmy a koníčky, bez problémů s alkoholem, drogami nebo hráčstvím, se zájmem o sebevzdělávání, s úrovní rozumové výkonnosti v pásmu průměru a výše, bez jakékoliv psychopatologie, bez trestné činnosti, zdravý a fyzicky zdatný, přijatelného vzhledu, schopen identifikovat se s profesí a dobře ji reprezentovat na veřejnosti. Na závěr uvádí souhrnnou definici: odborně i lidsky vyzrálý profesionál, který ve specifickém vězeňském prostředí dokáže řešit složité životní situace, problémy a konflikty. (Hála, 2006, s. 54)

Dalším důležitým předpokladem je dosažení požadovaného vzdělání, což v případě občanských zaměstnanců působících na odděleních výkonu trestu znamená v drtivé většině bakalářské či

magisterské vzdělání v pedagogických vědách. Uvedený předpoklad naši studenti splňují, navíc skládají státní závěrečnou zkoušku z trestního práva, legislativy v pomáhajících profesích, sociální pedagogiky, psychologie, sociologie a sociální patologie. V průběhu 3letého bakalářského studia absolvují přednášky, které přibližují specifika vězeňského prostředí. Jedná se o přednášky z předmětu Penologie, Penitenciární a postpenitenciární péče, Úvod do kriminologie, Právní propedeutika, Trestní právo, Teorie sociálních deviací, Základy sociální práce, Legislativa v pomáhajících profesích, Sociální patologie, Prevence sociálních deviací atd. Naši absolventi nemusí působit pouze jako občanští zaměstnanci na odděleních výkonu trestu (vychovatel, sociální pracovník, vychovatel terapeut), ale mohou pracovat i na jiných úsecích jako je oddělení správní, personální, logistiky, zaměstnávání vězňených osob nebo být i ve služebním poměru u vězeňské či justiční stráže, odděleních prevence a stížností, ve vedoucích pozicích na oddělení výkonu trestu (nebo výkonu vazby) či přímo ve vedení vězňnice.

Obecný profil absolventa oboru

Jak uvádí Bělík (2015), Katedra sociální patologie a sociologie Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové je nositelem bakalářského studijního oboru Sociální patologie a prevence. Tento obor vidíme jako možnou cestu pro profesionalizaci problematiky prevence a sociální terapie rizikového chování, což jsou oblasti v českém prostředí v dnešní době nad míru aktuální. Obecný profil absolventa oboru Sociální patologie a prevence je uveden na internetových stránkách Univerzity Hradec Králové. Absolventa studijního oboru charakterizují kompetence potřebné pro kvalifikovanou působnost v oblasti prevence a terapie sociálně patologických jevů. Má ucelené znalosti širšího společensko-vědního základu, zná právní a etické normy, má znalosti práva ústavního, trestního, správního, občanského, práva v pomáhají-

cích profesí, zná postupy a metody práce s lidmi, kteří potřebují pomoc a ochranu i kteří jednají deviantně, má potřebné znalosti a dovednosti pro stimulování a koordinaci programů rizikového chování, pedagogické a psychologické znalosti k tomu, aby se mohl podílet na vzdělávání v oblasti prevence sociálně patologických jevů a bezpečnostně právní problematiky. Absolvent může být zaměstnán jako pracovník Policie České republiky, Vězeňské služby České republiky, Probační a mediační služby České republiky, jako kurátor pro mládež a pro dospělé, pracovník v diagnostických ústavech, výchovných ústavech pro mládež, dále jako pracovník v systému preventivně výchovné péče, v nízkoprahových zařízeních, v komunitních a kontaktních centrech, v oblasti volného času, jako metodik prevence na školách a v dalších pomáhajících profesích. (Univerzita Hradec Králové, © 2010–2015)

Kvalitní personální obsazení je důležité pro řádný chod věznice, ale i jakéhokoliv zařízení zaměřujícího se na prevenci, terapii a péči o narušené jedince. Nejedná se jen o osoby v řídicích funkcích, které spravují chod věznice – jedná se hlavně o osoby, které jsou v přímém a každodenním styku s odsouzenými. I proto v posledních letech vzrůstají oprávněné nároky na vězeňský personál (především v oblasti vzdělání). Na zaměstnancích je požadováno, aby rozuměli cílům a úkolům vězeňství, aby pochopili, že vězeňství nemá mít represivní charakter, ale reedukační/nápravný a má se zabývat osobou pachatele a snažit se o jeho opětovné začlenění do společnosti. „Především to znamená změnu názorů, postojů, chování a jednání pracovníků Vězeňské služby a vyžadování těchto nároků na pracovnících nově přijímaných. V současné době se klade požadavek na kvalitní a zdravou podnikovou kulturu, dobré vůdčí schopnosti vedoucích a jejich dobré komunikační schopnosti ve vztahu k podřízeným, aby se předcházelo konfliktům, které z náročné práce ve vězeňském prostředí pramení.“ (Raszková, Hoferková, 2013, s. 70)

Závěr

Příspěvek nastínil základní problematiku pracovní způsobilosti u VS ČR a možné uplatnění v daném oboru u absolventů oboru Sociální patologie a prevence, PdF UHK. Studenti oboru Sociální patologie a prevence mají velmi dobré předpoklady, aby se v budoucnu stali kvalifikovanými pracovníky v oblasti vězeňství. A to nejen s ohledem na absolvování řady předmětů či státních závěrečných zkoušek, které souvisí s oblastí penologie či penitenciární péče, psaní bakalářských prací vážících se na tuto problematiku, ale i na množství absolvovaných exkurzí a praxí v rozličných nápravných a diagnostických zařízeních, čímž si vytvoří i odpovídající představu o výkonu dané profese.

Použité zdroje

- BĚLÍK, Václav. Studijní obor Sociální patologie a prevence jako možný nástroj pregraduální přípravy budoucích preventistů. In: *III. Kriminologické dny*. Vyd.1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2015, s. 144-150. ISBN 978-80-7435-572-1.
- HÁLA, Jaroslav. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. 2., dopl. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2006. 183 s. Studia VŠERS; 12. ISBN 80-86708-30-6.
- HOFERKOVÁ, Stanislava a Tereza RASZKOVÁ. Výběr a motivace pracovníků vězeňské služby. In: *Sborník recenzovaných příspěvků z mezinárodní konference Hradecké ekonomické dny 2015, díl I*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2015, s. 252-258. ISBN 978-80-7435-546-2.
- MAGHAN, Jess. Vězeňský dozorce v Americe. Profil přípravy. In *České vězeňství*. Praha : Vězeňská služba České republiky, 1994, s. 23 – 25. ISSN 1213-9297. Dostupné také z: <http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/ke-stazeni-112/ceske-vezenstvi-1223>.

RASZKOVÁ, Tereza a HOFERKOVÁ, Stanislava. *Kapitoly z penologie I*. Vyd. 1. Hradec Králové : Gaudeamus, 2013. 125 s. ISBN 978-80-7435-264-5.

ŠNÁBLOVÁ, Martina. Některé poznatky k výběru uchazečů pro Vězeňskou službu ČR z pohledu psychologa. In: MICHALÍK, David, ed. *Psychologie v bezpečnostních sborech*: (sborník prací). Vyd. 1. Praha : Oddělení psychologie OPe MV ČR, 2009, s. 8 – 18. ISBN 978-80-7312-060-3.

ŠKOPEC, Jaromír a BAJCURA, Lubomír. Osobnostní profil uchazečů o práci ve vězeňské službě. *České vězeňství*, 2005, roč. 13. č. 3, s. 16 – 17. ISSN 1213-9297.

ŠPINKOVÁ, Petra. Profesionální etika zaměstnanců Vězeňské služby. *České vězeňství*, 2000, roč. 8, č. 3 – 4, s. 9 – 10. ISSN 1213-9297.

Univerzita Hradec Králové. *Studijní obory*. Sociální patologie a prevence. © 2010 – 2015 Univerzita Hradec Králové. [cit. 2015-03-01]. Dostupné z:
<https://www.uhk.cz/cs-CZ/PDF/Studium/Studijni-obory.aspx>

Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky, ve znění pozdějších předpisů. In: Portál veřejné správy [online]. [cit. 2015-03-18]. Dostupné z:
<https://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?idBiblio=40337&nr=555~2F1992&name=V~C4~9Bze~C5~88sk~C3~A9~20slu~C5~BEb~C4~9B~20a~20justi~C4~8Dn~C3~AD~20str~C3~A1~C5~BEi&pp=15#local-content>.

SYSTEM VČASNÉ INTERVENCE – PROMARNĚNÁ ŠANCE NEBO POKRAČUJÍCÍ PŘÍLEŽITOST?

PhDr. Erich Stündl, Mgr. Jan Buchta

„Nedbale maskované a masové zvyšování mírného, ovšem jen zdánlivě bezvýznamného proviňování spolehlivě navozuje prudkou akceleraci závažnějšího a nebezpečného proviňování (delikvenci a kriminalitu). Nerespektuje-li například padesát procent řidičů čas od času dopravní předpisy, podílí-li se až dvacet procent žáků na základních školách na šikaně čtyřiceti procent svých spolužáků, projevuje-li každý třetí nebo čtvrtý středoškolák v podstatě rasistické postoje, je-li každý třetí Čech ochoten přijmout úplatek a každý druhý Čech je schopen úplatek nabídnout, pak se přímo úměrně zvyšuje také delikvence a posléze i velice nebezpečné proviňování promítnuté například do počtu vražd, znásilnění, loupeží a bestiálních zločinů apod.“ Novotný (2006, s. 4).

V kontextu takto vykreslené společnosti současnosti se odehrává vnímání oblasti kriminality a delikvence mládeže. Je živené celou řadou senzacechtivých článků novinářů nebo komentářů v televizi, opírajících se o skutečné události až po případy zcela smyšlené. V minulosti jsme byli svědky nevkusného probírání případu týrání nezletilého chlapce matkou a sestrou v Kuřimi, vraždy učitele 17letým studentem ve Svitavách nebo řešením několika napadení vychovatelů v zařízeních pro výkon ústavní výchovy po celé ČR. Seriálově pojaté „informování“ veřejnosti dostává bizarní rozměry, které ovlivňují veřejné mínění a v očích politiků jsou signálem, na který je třeba ihned reagovat. Z pozice moci tak, aby se veřejnost uklidnila, z pozice opozice je snahou veřejné mínění naopak vyburcovat. Následují ukvapené kroky za-

jistit řešení za každou cenu. Z odborné roviny se problém rychle přesouvá do roviny politické, což je vždy na škodu věci samotné. Odborníkům nezbyvá, než jen trpně přihlížet a sledovat, kam až situace dospěje. Po odeznění senzací zůstává bohužel spíše nezájem o skutečné řešení.

Oblast delikvence a kriminality mládeže je tedy bezpochyby tématem velmi důležitým. Odpovídá tomu množství literatury i dílčích výzkumů, které se k této problematice vztahují. Odborné studie popisují současný stav, věnují se příčinám, podmínkám i následkům. Až příliš mnoho snah však končí u analýz, popisu stavu případně řešení dílčích problémů. V málokteré publikaci jsou nabízena komplexní řešení, která by oblast jako celek posouvala směrem k pozitivním změnám u mladých delikventů.

Jedním z projektů, který tuto ambici měl a v kontextu názvu tohoto článku by ještě mohl mít, byl projekt **Systém včasné intervence (SVI)**, jenž byl snahou o nabídku komplexního řešení oblasti usměrňování dětské delikvence.

V našem příspěvku se pokusíme na některé jeho aspekty podívat z pozice účastníků nejnižších pater realizace tohoto ambiciózního projektu, který vznikl v roce 1999 a stal se na dlouhá léta předmětem zájmu odborné veřejnosti na všech úrovních práce s delikventy. Projekt byl a minimálně v našich očích zůstává velkou šancí pro systémové řešení této oblasti. Jedná se o projekt velmi rozsáhlý, svého času uskutečňovaný ve více než 40 městech ČR. Není tedy naší ambicí projekt SVI komplexně představit, natož hodnotit. Ostatně hodnocení SVI bylo předmětem mnoha dílčích průzkumů a minimálně jednoho komplexního, hlubokého a v několika etapách na sebe navazujícího výzkumu kolegů z IKSP⁹ pod vedením Večerky a Štěchové. Některé z jeho závěrů jsou pro nás důležitou oporou i pro tento příspěvek.

⁹ IKSP – Institut pro kriminologii a sociální prevenci

S ohledem na současný stav projektu, jehož potenciál se může jevit promarněn, se pokusíme prokázat, že ztráty jsou sice vysoké, v mnoha ohledech nenahraditelné, ale myšlenkový i organizační potenciál projektu zůstává. Z důvodů snahy o pohled z nejnižšího patra problému řešení dětské delikvence v rámci SVI, tedy od práce s konkrétními klienty, jsme spojili pohled jednoho z iniciátorů a posléze zástupce zadavatele služeb pro děti v péči OSPOD v obci tzv. třetího typu a zástupce realizátora služeb z naší partnerské organizace, který bude schopen nabídnout vzhled do podle nás nejdůležitější a stěžejní části SVI, do **přímé pomoci dětem a jejich rodinám**. Organizace, které svým pohledem zastupuje, se staly v mnoha městech páteří skutečné pomoci a zůstávají šancí na restart SVI jako systému řešení dětské delikvence a části sociálně právní ochrany v ČR. Náš úhel pohledu nebude v žádném směru tak široký jako kolegů Večerky a Štěchové, ale společně se pokusíme využít naší 15leté zkušenosti s projektem a dostat se do hloubky vybraných oblastí, kterou komplexní výzkum neumožňuje.

K našemu pohledu je nezbytný pohled do minulosti rekapitulující našeho profesní směřování a vztahu k SVI, u jehož zrodu jsme měli možnost stát od samého počátku.

Od roku 1998 pracuji (Erich Stündl) ve funkci koordinátora prevence kriminality na Městském úřadě ve Svitavách, kde je mojí pracovní náplní navrhování, uskutečňování, koordinace a vyhodnocování programu prevence kriminality na místní úrovni. Jedním, z více než 80 projektů byl Systém včasné intervence, který zásadním způsobem změnil preventivní působení ve městě i regionu.

Druhý z autorů Jan Buchta je vedoucím programů Občanského sdružení Bonanza, které je realizátorem řady služeb v oblasti práce s dětmi s výchovnými problémy, poruchami chování, predelikventy, delikventy a rodinami (zákonnými zástupci) všech těchto skupin, jež se různou měrou překrývají.

Město Svitavy je od roku 1999 zařazeno mezi města realizující tzv. „Komplexní program prevence kriminality na místní úrovni“ (dále jen KSP). Tento ambiciózní – a dnes již možno říci velice úspěšný a celorepublikově mezi odbornou i laickou veřejností známý program je od roku 1996 připravován podle metodiky Odboru prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR (dále jen OPK MV ČR). Na jejím vzniku se podílela řada odborníků. V roce 1996 bylo do tohoto programu zařazeno 16, v roce 1997 již 19 a v roce 1998 celkem 46 měst. V dalších letech se program rozšířil do stovek měst a obcí ČR. Jejich počet se průběžně mění, v současnosti kolísá každoročně okolo 120 zapojených měst a obcí.

Při setkáních se členy Republikového výboru pro prevenci kriminality (dále jen RVPK) i OPK MV ČR, při kterém byly vyhodnocovány dopady KSP na místní úrovni na stav trestné činnosti, se velmi často řešila dlouhodobě problematická oblast trestné činnosti dětí a mládeže.

V roce 2003 jsme byli vyzváni, abychom se společně s Komisí pro prevenci kriminality (dále jen KPPK) v našem městě pokusili dopracovat do té doby stagnující projekt **Centra včasné intervence** (dále jen CVI), který byl realizován na Magistrátu města Ostravy. Důvodem nabídky byly velmi dobré výsledky našeho města v oblasti přípravy a realizace dosavadních projektů včetně dílčích dopadů na vývoj kriminality na území města Svitavy, ale také prakticky ideální organizačně-technické podmínky pro realizaci obdobného projektu. Ty byly dány jednak velikostí města a především přímým zastoupením institucí přímo odpovědných za její řešení v KPPK. Významným důvodem výzvy byla také do té doby neobvyklá vyspělost tzv. městského informačního systému a snaha koncepčně řešit provázanost informací mezi subjekty podílejícími se na řešení trestné činnosti dětí a mládeže, která byla vedení OPK MV ČR známa z předchozích situačních i sociálních projektů našeho města.

Z hlediska záměru SVI se nejednalo o myšlenku zcela novou. Pomineme-li snahy předlistopadové státní bezpečnosti, která evidovala veškerou trestnou činnost ve všech věkových skupinách například prostřednictvím systému, jenž nesl název Zájmové osoby policie (ZOP), nelze se nezmínit především o shora uvedeném projektu CVI v Ostravě, který se pokoušel řešit danou problematiku od roku 1999 právě prostřednictvím projektu CVI. Jeho iniciátory byly v té době pod vedením ředitelky OPK MV ČR Jitky Gjuričové pracovníci jejího odboru Martin Žárský (v minulosti ředitel odboru sociálních služeb MPSV ČR), Radek Jiránek (v současnosti nově jmenovaný ředitel Agentury pro sociální začleňování při Úřadu vlády ČR) a od roku 2003 Ferdinand Raditsch (v minulosti pracovník oddělení programů OPK MV ČR, v současnosti ředitel Květné Zahrady z.ú., která mimo jiné provozuje Dům na půl cesty, Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc a Středisko výchovné péče Svitavska) a samozřejmě řada kolegů z městských částí nebo Magistrátu města Ostravy. Počátky projektu CVI se objevily v době nejvyššího porevolučního nárůstu dětské kriminality. V této souvislosti se v různých časových intervalech objevují více či méně vážně míněné návrhy týkající se snížení věkové hranice trestní odpovědnosti, které se opírají o tvrzení, že děti, které se dopouštějí, a to i velmi závažné trestné činnosti, jsou stále mladší a brutálnější. S těmito návrhy přicházejí zejména někteří politici a příslušníci Policie ČR, tedy ti, kteří se přiklánějí spíše k radikálnějšímu řešení problémů, k metodám, které staví na tezi, že trest a izolace pachatele je hlavním nástrojem ke snižování trestné činnosti. Metody, které v tomto případě staví na kontrole, však mají nejen své limity, ale v mnoha případech jsou neúčinné. Zaměření na kontrolu je přitažlivé především pro ty, kteří se chtějí problému rychle zbavit. V praxi jsme se s tímto pohledem v minulosti setkávali stále častěji. Sociální práce je často redukována na kontrolu nebo v opačném případě na přehnaně rozsáhlou péči, zbavující děti i rodiny samostatnosti. Intervence

nebo resocializace se z mnoha důvodů z úvah pracovníků stále vytrácí.

Postoje odborníků jsou ve své většině odlišné. Lidé, kteří s dětskými delikventy pracují, si uvědomují, že tak závažný problém jako je sklon dětí dopouštět se delikventního jednání není řešitelný pouze kontrolou, jejímž projevem je mimo jiné požadované snížení věkové hranice trestní odpovědnosti o jeden rok (toto opatření nakonec zasáhne nepatrný zlomek delikventní dětské populace, která se dopouští těch nejzávažnějších trestných činů). Mezi odborníky, dnes již nejen v zahraničí, je stále více uplatňován přístup, který je v anglosaské literatuře uváděn termínem **restorative justice** – obnovující (nápravná) justice. Je založen na principu, že trestný čin je považován za závažnou sociální událost, která se úzce dotýká nejen pachatele, ale i oběti a komunity, kde se trestný čin odehrál. Cílem je hledat vyvážené a účinné řešení a zahrnout do něj pachatele (jeho závazky a povinnosti), oběť (její práva a potřeby) a komunitu (angažovat zástupce komunity při řešení trestné činnosti z hlediska ochrany a prevence před jejím dalším pácháním), (Zehr, 2003). Při tomto způsobu řešení nejsou aktivní pouze policejní, justiční a sociální instituce. Svoji nezastupitelnou roli v tomto procesu sehrává široké spektrum dalších institucí (nestátní a charitativní organizace, zdravotnická zařízení a školské instituce apod.). Každá z institucí by měla mít zájem na tom, aby se mladý pachatel buď delikventem vůbec nestal, nebo pokud se tak již z nejrůznějších příčin stane, aby se prostřednictvím intervence napravil, nahradil způsobené škody a opětovně se zařadil do společnosti. Základním cílem je tedy vyhnout se trestné činnosti nebo alespoň její recidivě. Komunita bude bezpečnější, oběť se dočká satisfakce a pachateli se vytvoří podmínky pro návrat do řádného života v komunitě. V rámci tohoto procesu pachatel přestává být pouhým objektem soudního nebo správního řízení, ale stává se subjektem přiměřeně odpovědným za své činy, za svoji nápravu, za vyrovnání se

s těmi, jimž svým jednáním uškodil, i za svoji další životní perspektivu.

Výše uvedený přístup byl základním východiskem pro vytvoření projektu **Systém včasné intervence**.

Pro laickou veřejnost možná až příliš odborné sousloví, které v sobě však současně zahrnuje základní záměry projektu (**system, včasnost a intervenci**), je důležitá definice, která co nejlépe vystihne projekt jako takový. **Co je tedy Systém včasné intervence?**

„Systém včasné intervence je **způsob práce a komunikace** v oblasti sociálně-právní ochrany dětí a mládeže a prevence kriminality. Jeho prostřednictvím vykonávají sociální, zdravotní, justiční a školské orgány, Policie ČR, městská policie a nestátní neziskové organizace ve spolupráci s dalšími partnery systematickou a nepřetržitou práci s kriminálně rizikovými dětmi a jejich rodinami“ (OPK MV ČR, 2004).

„SVI je včasná intervence při predelikventním a delikventním jednání, včasná pomoc dětem opakovaně se dostávajícím do sítě orgánů činných v trestním řízení a jejich rodinám, efektivní řešení konfliktních situací způsobených delikventním jednáním, prevence páchaní další trestné činnosti, odklon dětí a mladistvých od kriminální kariéry a cílená snaha o účinnou satisfakci oběti“ (OPK MV ČR, 2004). Pro orientaci uvádíme cíle SVI (citováno z metodiky SVI).

Strategické cíle SVI:

- **snížení míry a závažnosti delikvence dětí,**
- **snížování trestné činnosti páchané na dětech,**
- **odklon dětských delikventů od kriminální kariéry,**
- **rychlá a koordinovaná multidisciplinární reakce na delikventní jednání dítěte, či na jednání, které ohrožuje integritu dítěte,**

- **posílení postavení obětí trestných činů při řešení delikvence dětí.**

Z hlediska naplnění strategických cílů SVI se jedná zejména o rychlé a bezpečné předávání informací o:

- **dětských pachatelích a dětských obětech trestné činnosti,**
- **uložení a průběhu přijatých opatření,**
- **podezření na týrání nebo zneužívání dětí,**
- **delikventním jednání dětí (včetně toulání, šikany, záškoláctví, dalších výchovných problémů apod.),**
- **aktivitách (opatřeních) jednotlivých subjektů SVI,**
- **realizaci preventivních opatření v dané lokalitě,**
- **vytvoření nabídky služeb pro realizaci konkrétních uložených opatření (probační a resocializační programy apod.).**

Naplnění strategických cílů SVI je podmíněno celou řadou taktických i operativních cílů, jejichž plnění má vzájemnou souvislost. Projekt SVI byl svou povahou natolik zásadní, že výrazně ovlivňuje celkové preventivní působení v dalších oblastech souvisejících se sociální problematikou v širším měřítku. Z tohoto důvodu jsou jednotlivé cíle SVI členěny na tzv. primární a sekundární.

Primární cíle SVI

Odklon dítěte od kriminální kariéry prostřednictvím:

- **efektivní a rychlé práce s dítětem a jeho rodinou,**
- **včasné pomoci dětem opakovaně se dostávajícím do sítě orgánů sociálně-právní ochrany dětí nebo činných v trestním řízení a jejich rodinám,**

- určení postupu, který odpovídá potřebám dítěte a nevede k jeho stigmatizaci a etiketizaci,
- sanace rodiny (dítě zůstává v rodině, hlavním cílem pomoci je stabilizovat rodinu se všemi jejími členy, neodebírat dítě, zasáhnout včas a přiměřenými prostředky),
- péče o děti dopouštějící se úteků ze zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy,
- ochrany ohrožených dětí,
- účinné podpory rodin (osob odpovědných za výchovu dětí).

Sekundární cíle SVI

Zkvalitňování systému péče o rizikové a ohrožené děti v lokalitě, včetně realizace příslušných preventivních opatření prostřednictvím:

- koordinované spolupráce mezi institucemi a specialisty (Policie ČR, soudy, státní zastupitelství, kurátoři pro mládež, probační úředníci),
- vytváření sociálně nápravných plánů, jejich průběžné kontroly a vyhodnocování OSPOD,
- vytváření modelů a metodik řešení jednotlivých typů případů (všichni zúčastnění),
- zvyšování odbornosti pracovníků zapojených institucí (vzdělávání pracovníků na všech stupních),
- centralizace a pravidelného vyhodnocování informací o rizikových a ohrožených dětech a péči o ně (včetně přijatých opatření), hlubšího poznání charakteristik regionálních aspektů v oblasti kriminality (větší znalost prostředí, mapování aktuálních trendů), adresného plánování a realizace ověřených postupů a preventivních aktivit v lokalitě na základě získaných dat, zefektivnění administrativních úkonů zúčastněných subjektů.

Cíle SVI postupně formulované v období před 12-15 lety jsou v kontextu průběžných změn v oblasti sociálně právní ochrany dětí v některých oblastech průběžně naplňovány. Zásadní otázkou však zůstává, **zda jednotlivá, často velmi účinná opatření, skutečně směřují k systémovému usměrňování dětské delikvence, potažmo oblasti sociálně právní ochrany v ČR, která s touto problematikou bezprostředně souvisí a zda nepostrádají detailně definovaný rámec SVI nebo zda v současném vývoji změn nechybí některé z jeho podstatných částí.** Problematika dětské delikvence si podle nás zaslouží jasný **projektový rámec obdobný SVI** a to ať se již nazývá jakkoliv. Projektové uchopení SVI se všemi atributy projektového managementu je podle našeho názoru cestou pro spojení celé řady velmi dobrých a účinných myšlenek nebo opatření, které byly v oblasti sociálně právní ochrany v ČR v posledních letech uskutečněny nebo o nichž se diskutuje. Jejich zásadním problémem je roztržitost, složitost a často také přílišná upjatost na finanční prostředky z EU, jež jsou sice pro řešení velmi výhodné, ale měly by zůstat prostředkem, nikoliv cílem. Níže se pokusíme na základě struktury projektu SVI některé tyto příležitosti, jež projekt přináší, definovat a objasnit jejich smysl. Naším cílem je prokázat, že myšlenky a rámec SVI **zůstává pro celkový výsledek důležitou šancí na zefektivnění postupu v oblasti sociálně právní ochrany dětí (minimálně v rámci problematiky dětské delikvence).**

Projekt SVI byl postaven na třech pilířích. První z nich se zaměřil na vytvoření systematické spolupráce mezi institucemi, které jsou účastníky SVI. V praktické rovině to znamenalo vytvoření podmínek pro koordinované, multidisciplinární řešení delikvence dětí mezi všemi zainteresovanými složkami – orgány sociálně-právní ochrany dětí, Policií ČR, justičními orgány (soudy, státní zastupitelství), Probační a mediační službou ČR, obecní policií, úřady práce, zdravotnickými zařízeními, školami a školskými zařízeními a nestátními neziskovými organizacemi. Systém

byl budován jako zcela otevřený pro kterýkoliv subjekt, který je schopen přispět k zlepšení stavu klienta. Měl umožnit efektivně pracovat s klientem, jeho rodinou a prostředím (komunitou), kde dítě (klient) žije. Mnozí, kteří se v této oblasti pohybují, přiznávají, že společná komunikace je často největší problém. V rámci metodiky SVI byl praktickým nástrojem pro partnerskou spolupráci všech zúčastněných subjektů tzv. **Tým pro mládež**, který pracoval na základě souhlasného prohlášení představitelů všech zapojených institucí v dané lokalitě.

Večerka a Štěchová (2014, s. 99) v závěru výzkumné zprávy v souvislosti s Týmem pro mládež uvádí, že „nejčastěji zmiňovaným problémem byla potřeba kvalitní a aktivní spolupráce mezi členy týmu“.

Z osobní zkušenosti ze setkání se zástupci cca 108 obcí třetího typu v souvislosti s projektem SVI v letech 2005 – 2013 bylo zřejmé, že způsob práce Týmů pro mládež v jednotlivých lokalitách měl často velmi odlišnou podobu. Metodika SVI ukládala zástupcům pouze základní úkoly a ponechávala jim volnost při praktické realizaci jednotlivých setkání týmu s ohledem na místní, často velmi odlišné podmínky. Osobně považuji minimálně po dobu několika let takový postup za vhodný a efektivní. Na něj by měly navazovat odborné konference SVI, kde budou jednotlivé týmy svoji činnost prezentovat a inspirovat další kolegy. Metodika by postupně získávala podrobnější doporučení vytvářené nejen principy práce v SVI, ale také několikaletou praxí týmů.

Ve Svitavách, které v rámci bývalého okresu Svitavy zahrnují OSPOD ve Svitavách, Litomyšli, Moravské Třebové a Poličce, se osvědčil několik let uplatňovaný model práce Týmu pro mládež, který vede pověřený pracovník pro mládež Střediska probační a mediační služby. Vedení Týmu z pozice PMS se ukázalo být velmi efektivním krokem, PMS stojí mezi kontrolou a pomocí, je moderní, progresivní a především komunikuje se všemi hlavními „hráči“ v rámci SVI v daném území, kteří mají působnost oriento-

vanou na bývalé okresy v rámci dřívějšího územního členění. Svěžit vedení týmu některé z pověřených obcí se zdálo být zbytečně konkurenční ve vztahu k dalším OSPOD, působícím v regionu. V některých regionech jsou mezi OSPOD některé animozity, které lze s obtíží překonávat, a staly by se zbytečným limitem do budoucna. Tým v našem regionu dodržuje standardy dané metodikou a zahrnuje kromě zástupců OSPOD z těchto obcí i speciality z PČR (obvodních oddělení i SKPV¹⁰), soudce pro mládež, státního zástupce se zaměřením na mládež apod. Setkání probíhají cca 5 krát ročně a každé setkání je věnováno vždy jednomu městu, které společně s podrobnou analýzou dětské delikvence představuje svoje programy, projekty nebo vybraná opatření, případně zve klíčové partnery z oblasti neziskových organizací. Partneři jednotlivých OSPOD v uvedených obcích představují svoji činnost v oblasti prevence nebo řešení dětské delikvence. Součástí práce týmu je hledání způsobů, jak příklady dobré praxe ve spolupráci s těmito partnery přenášet i do okolních měst. Činnost Týmu pro mládež takto přispěla například k rozšíření programu PUNKT (průsvihy už nedělám, kámo, tečka) v gesci PMS nebo programu CESTA Střediska výchovné péče Svitavska, který se zaměřuje na děti s projevy delikventního nebo predelikventního chování.

Je nutné zdůraznit, že svou nenahraditelnou roli zde představují programy v rámci primární a sekundární prevence. Stále by mělo být cílem soustředit se více na předcházení deliktům a odhalování jejich prvotních zárodků, než na zpětné zmírňování jejich dopadů.

Příkladem jednoho z programů pro predelikventy v našem regionu je i „Drž se na uzdě“ pod garancí OS Bonanza. Vytvoření programu bylo reakcí na chybějící komplexní a intenzivní činnost s predelikventy na Svitavsku, která by umožňovala přímou kontaktní práci s dětmi. Často problematický motivační faktor pro zapojení dětí do podobných programů je zde řešen kombinací

¹⁰ SKPV – Služba kriminální policie a vyšetřování

metod osobnostně sociální výchovy a léčebného pedagogicko-psychologického ježdění na koni. Na jedné straně se propojení s koňmi jeví jako zvýšená atraktivita programu pro účastníky, na druhé straně je to neobvykle efektivní způsob pro navázání důvěry mezi lektory programu a dětmi, což vede k přirozenější kontaktní práci.

Do programu „Drž se na uzdě“ se ve třech desetitýdenních turnusech každoročně zapojí minimálně 35 dětí ze Svitavska, Moravskotřebovska a Poličska. Paralelně s ambulantní prací s dětmi v programu probíhají i terénní služby přímo v rodinách, díky čemuž je na každou rodinu pohlíženo komplexněji s převažujícím fokusem na konkrétní dítě.

Sestavení každé skupiny dětí do programu „Drž se na uzdě“ probíhá ve spolupráci s OSPOD, který primárně vychází z vlastní evidence individuálních plánů ochrany dítěte (IPOD). Každému turnusu předchází složitý cyklus hodnocení ohroženého dítěte a rodiny, mapování situace ve škole a předání základních informací o rodině poskytovateli služby (programu pro predelikventy). Tato fáze je zásadní pro nastavení samotného obsahu činností. Nedostatek informací o základních východiscích rodiny by pro lektory programu znamenal, že je musí znovu mapovat a místo zaměření na přímý rozvoj osobnosti dítěte musí obětovat velké množství času pro diagnostiku. SVI tedy v případě programů pro predelikventy umožňuje velkou úsporu času a administrativní zátěže díky nepřetržitému sdílení informací mezi zapojenými institucemi. Každá intervence v rodině pak splňuje základní požadavek při řešení nepříznivé sociální situace v rodině – včasnou a okamžitou pomoc.

Lektoři často naráží i na zamlčování deliktů ze strany rodiny, které se přihodí paralelně během realizace programu. Není tak možné se zaměřit na aktuální problém a okamžitě řešit nastalou situaci přímo v programu. Informace k poskytovateli programu často přicházejí s velkým zpožděním, kdy už je zbytečné situaci

řešit. Přitom sdílení informací mezi OSPOD, obecní policií, PČR a dalšími institucemi v rámci SVI umožňuje okamžité informování všech institucí už při prvotním zjištění deliktu.

Vedle programu „Drž se na uzdě“ je neméně zajímavé představit i program Mentorská asistence, jehož cílová skupina je rozšířena i o mladistvé. Jedná se o longitudinální program, probíhající celoročně, pod záštitou OS Bonanza a Krizovým centrem J. J. Pestalozziho. Jeho podstata tkví ve vrstevnickém mentoringu (více o typech mentoringu např. v knize Mentoring – Výchova k profesionálnímu dobrovolnictví autorky T. Brumovské) mezi žákem SŠ (mentor) a žákem ZŠ (mentee). Vytvořené mentoringové dvojice se v rámci programu pravidelně každý týden setkávají a společně se věnují školní přípravě, volnočasovým aktivitám a budování vzájemného přátelského vztahu. Na jedné straně jsou zde děti, které během programu získají staršího kamaráda, který se stává jejich idolem a životním průvodcem, na straně druhé jsou mladiství mentoři, kteří dobrovolně přebírají zodpovědnost za vedení mladšího svěřence a získávají mimořádné zkušenosti pro svou budoucí profesní i osobní životní dráhu. Preventivní potenciál tohoto programu je ve Svitavách značný (ročně se zapojí do programu více než 50 žáků a 50 studentů).

Základním východiskem pro funkčnost podobných preventivních programů je tedy součinnost všech participujících subjektů, ideálně v následujících fázích:

- 1) Mapování nepříznivé sociální situace – zjišťování determinant rizikovosti v rodině, hodnocení míry ohrožení dítěte, zajišťování informací od dalších subjektů, zjišťování míry motivovanosti rodiny ke změně.
- 2) Definice nenaplněných potřeb klientů – společné zjišťování potřeb, jejichž naplnění může vést k řešení nepříznivé sociální situace, stanovení cíle služby a vytvoření (aktualizace) individuálního plánu.

- 3) Určení vhodných metod intervence – síťování služeb, hledání vhodných a motivovaných partnerů pro společné řešení situace, plánování kroků vedoucích k naplnění cíle individuálního plánu.
- 4) Průběžné hodnocení služby – metody průběžného reflektování dílčích kroků, průběžná motivovanost klientů, dynamické přizpůsobování služby reagující na nové situace.
- 5) Konečná reflexe – zhodnocení dílčích kroků, reflexe (ne)dosažení stanoveného cíle individuálního plánu, sebereflexe klienta, zajištění udržitelnosti dosažené změny motivováním klienta, příp. doporučení pro další služby.

Představíme-li si tyto fáze bez systematické opory, dojde spíše k chaotickému meziorganizačnímu nesouladu a výsledek poskytovaných služeb bude směřovat k nekvalitnímu a neefektivnímu závěru. Můžeme se pak dostat i do situací, kdy se budou u rodiny dublovat služby a místo samostatných rodin budeme podporovat tzv. „konzumenty služeb“, tedy klienty, kteří využívají bezplatné služby bez jejich participace na dosažení cíle.

Druhým pilířem SVI je vytvoření jednotného informačního a komunikačního prostředí, které umožňuje předávání, doplňování, sdílení a vyhodnocování informací mezi účastníky SVI, zjednodušení a urychlení administrativy.

V knize *Mládež a delikvence* Matouška a Kroftové (1998, s. 11-19) je v úvodu uveden příběh Štěpána – mladistvého delikventa. Na jeho příběhu autoři vysvětlují problém různého pohledu na příčiny delikvence tohoto chlapce, které předkládají očima nejrozličnějších odborníků. Autory představená charakteristika jednotlivých profesí je příznačná. Vše je zcela srozumitelné a přehledné. K diskusi je skutečnost, že autoři nezmiňují klíčovou otázku, která by měla předcházet jejich dalšímu výkladu jednotlivých profesních pohledů. Tou otázkou je problém informací. Au-

toři na nich staví příběh jako na samozřejmosti. V praxi je to bohužel zcela odlišné. Příběh snad každého delikventa, se kterým jsem se za dobu své téměř dvacetileté praxe setkal, se od počátku odehrává jako hledání a vyhodnocování informací. Každý odborník může stavět pouze na tom, co o klientovi ví. Prvotní problém, který je tedy v jakémkoliv širším systému třeba řešit, je **problém získávání a ověřování informací**. Vytvoření druhého pilíře SVI se týká především zajištění informací. Je závislé na třech podmínkách – materiálně technickém zabezpečení, které umožňuje vzájemné předávání informací, na legislativních podmínkách, které sdílení informací legalizují, a na prostupnosti resortních databází, v nichž je uloženo mnoho informací, jejichž využití jinými resorty by vedlo k výraznému zkvalitnění práce s klientem. Automaticky je počítáno s ochotou, vůlí a motivací všech zapojit se do procesu jejich zjišťování, upřesňování, výměny a následného využití ve prospěch klienta. Klíčovou otázkou je zapojení partnerů disponujících informacemi předcházejícími samotným deliktům.

Večerka a Štěchová (2014, s. 100) v třetí etapě výzkumu v této souvislosti uvádí: „Vytvoření jednotného informačního a komunikačního prostředí bylo od počátku jedním z nejkontroverznějších bodů zavádění SVI, plynulo především z nedorozumění mezi tvůrci informačního počítačového systému a uživateli, kdy dle názorů expertů (tedy názoru jedné strany tehdejšího sporu) nebylo dostatečně přihlíženo k jejich potřebám a požadavkům. Stále chybí mimo jiné např. napojení informačního systému (dále jen IS) na registry obce a propojení s registrem obyvatel“.

Zásadním problémem IS byla časově příliš dlouhá doba tzv. pilotní verze, která trvala několik let a zahrnovala příliš mnoho měst, než bylo rozhodováno o celkové podobě IS. Každé ze zapojených měst mělo jistá specifika a požadavky směrem k dodavateli IS. Ten měl smlouvu o dílo s konkrétním městem a snažil se jeho požadavky naplnit. Tím docházelo k nejednotnostem při tvorbě IS. Pracovníci OSPOD si IS přizpůsobovali podle svých potřeb,

což je do jisté míry oprávněné, avšak při šíři projektu je nutné požadavky usměrňovat do podoby, která je racionální a efektivní pro centrální podobu IS SVI, ke které projekt směřoval. Současně pracovníci OSPOD, pravděpodobně pod vlivem přísné kontroly **dbali především na implementaci aktuálních tzv. kontrolních a evidenčních charakteristik**, méně již na do té doby **nepovinné tzv. sociálně nápravné plány**. Ty byly například u nás ve Svitavách součástí SVI již v roce 2004. V současnosti se v rámci agendy OSPOD mnohem více dbá na jejich stanovení a doufejme i využívání. V našem IS SVI existoval tzv. sociálně nápravný plán již v roce 2004. Zahrnoval cca 2 strany A4 ve struktuře, kterou byl z informací v SVI schopen sestavit pracovník OSPOD ihned nebo na základě krátké porady s kolegy. V našem regionu byl tento způsob práce uplatňován dávno před vznikem tzv. případových konferencí, jejichž význam považujeme za velmi důležitý. Z tohoto pohledu se podoba IPOD (individuálního plánu dítěte) daná vyhláškou a věstníkem MPSV jevila až příliš složitá a v mnoha ohledech kontraproduktivní. Dřívější extrémně široká a do detailu strukturovaná podoba IPOD vyžadovala spíše racionalizaci a zjednodušení. Doposud se tak bohužel stalo pouze v listinné podobě. Současně však IPOD zůstává správnou cestou. IPOD by měl být hlavním dokumentem spisu dítěte, který pracovníka OSPOD dovede k cíli. Dílčí spisové materiály by měly odkazovat k IPOD. Pokud se cíl změní, zracionalizujeme plán (například i s pomocí případové konference) opět na nejefektivnější postup. Bez počátečních informací a plánu postupu lze problém pouze administrovat a nikoliv směřovat k řešení.

Absenci jednotného informačního systému pro oblast sociálně právní ochrany v současnosti považuji za jeden ze zásadních problémů. Centrální agenda v gesci MPSV měla být již několik let nezbytným standardem a měla se postupně zkvalitňovat a propojovat s agendami dalších institucí. V rámci SVI bylo minimálně s ohledem na databáze a agendy PČR vykročeno správným směrem. Nedostatkem pro celkový výsledek bylo prosa-

zování a řízení projektu primárně z MV ČR. Ministerstvo vnitra se upřímně snažilo projekt v rozhodující fázi předat MPSV ČR, ale z mnoha důvodů se tak nestalo. Jedním z nich byla pravděpodobně i změna politického zadání, kdy přednost dostal směr stavící na tezi, že každý je odpovědný sám za sebe (bez ohledu na osobnostní charakteristiky nebo podmínky v prostředí, ve kterém vyrůstá). Přestože tento dominantní trend zamezil rozvoji a centrálnímu rozšíření SVI při MPSV, vznikala řada dílčích programů a projektů, jež svojí povahou celý systém pomoci ohroženým dětem (tento název se postupně ustálil) podporovaly nebo iniciovaly. Jejich nedostatkem je roztržitost, kterou pracovníci OSPOD vstřebávají pouze obtížně, často nechápou důvody dílčích změn. Systém sociálně právní ochrany vyžaduje jasný a všem srozumitelný rámec. Tím se mohl nebo může stát SVI.

IS SVI však z pohledu prevence znamenal zásadní průlom pro celkovou úspěšnost při usměrňování dětské delikvence v našem regionu. Zapojením škol a školských zařízení nebo lékařů a zdravotnických zařízení jsme v našem SVI získávali ročně i více, než 120 konkrétních podnětů, které pracovníci OSPOD prověřovali a po ověření na většinu z nich reagovali. V praxi to znamenalo, že **počet delikventů klesl z celkového počtu 84 pachatelů činů jinak trestných nebo provinění v roce 1999**, kdy byla zahájena opatření související s filosofií SVI, **postupně na celkem 8 pachatelů v roce 2014**. 90% pokles počtu pachatelů je zásadním argumentem na podporu SVI. Jejich současný počet nám umožňuje v rámci našich programů, projektů i opatření skutečnou individuální práci s prakticky každým delikventem a jeho rodinou (osobami odpovědnými za výchovu). Současně systém práce v rámci SVI umožňuje **cílené a dlouhodobé vzdělávání na všech úrovních nebo systematickou přípravu studentů pomáhajících oborů** (např. ve spolupráci s PDF UHK, která má písemnou podobu). Ve Svitavách více než 6 let probíhá například systematické společné vzdělávání pracovníků OSPOD, metodiků prevence všech

zapojených škol, případně výchovných poradců s pracovníky neziskových organizací zapojených do služeb pro SVI v rozsahu 32-72 hodin ročně na vybraná témata (projevy rizikového chování, komunikace, mediace, spolupráce při pozitivním ovlivňování školního klimatu až po specifické metody sociální, speciální nebo sociálně pedagogické práce). Společného vzdělávání se každoročně účastní 20-25 pracovníků škol, neziskových organizací nebo OSPOD. Kromě nesporných výsledků zajišťujících profesní růst jednotlivců tento program umožňuje i soustavné posilování týmové spolupráce mezi zástupci jednotlivých subjektů SVI.

Večerka a Štěchová (2014, s. 100) se ve třetí fázi výzkumu SVI vyjadřují také ke komplementaritě metodiky SVI s novelizovaným zákonem o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb. „Experti se většinou vyjádřili, že obě formy přístupu k preventivní práci se vzájemně propojují a doplňují. Sporadičtěji byl prezentován názor, že novelizace zákona spíše není komplementární s SVI, nebo taková je pouze v některých oblastech. Respondenti především kladně hodnotí, že novela zákona o SPOD zavádí standardy do oblasti sociálně právní ochrany a doufají ve vytvoření jednotného celostátního informačního systému SVI a v posílení OSPOD o další preventivní pracovníky. Experti si též povšimli, že ani novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí nezmiňuje metodiku SVI jako podporu systémového přístupu v péči o ohrožené děti“.

Tento postup je bohužel v našem prostředí a možná nejen v něm příznačný. Vedení resortů nebo jejich odborů se střídají (někdy i pravidelně), ale málokdo je schopen nebo ochoten přijmout skutečnost, že ti před ním již nějakou cestu ušli a že by mohlo být rozumné na jejich práci navázat. A tak se budeme asi dále setkávat se staronovými přístupy, které v nových, často pouze přejmenovaných deskách, mají podobný nebo tentýž obsah a jsou doplněné pouze o nové kulisy.

Pro situaci ohrožených dětí je však třeba udělat mnohem více. Bez systému podobného SVI (ať již se bude jmenovat jakkoliv) se nám nepodaří zavést v rámci sociálně právní ochrany systematickou a smysluplnou preventivní práci. Budeme dále svědky reakcí a opatření pracovníků OSPOD tzv. ex-post, kdy je situace v rodinách již natolik vyhrocená, že její efektivní ovlivnění je pro OSPOD velmi obtížné nebo prakticky nemožné.

V rámci SVI bylo v několika zapojených městech obrovskou výhodou přímé napojení subjektů (škol, školských zařízení, lékařů a zdravotnických zařízení apod.), ze kterých plynula řada informací, které předcházely problémům dětí v podobě přestupků (podle zákona o přestupcích), činů jinak trestných nebo provinění. Umožňují OSPOD reagovat v období, kdy je problém řešitelný. Do této doby lze směřovat konkrétní programy sekundární prevence a uskutečňovat skutečný nápravný plán (IPOD). Pokud se již u dítěte jedná o sérii činů jinak trestných nebo provinění nebo pokud se situace v rodině roky neřeší, jsou možnosti intervencí minimální. **Je skutečně zářející, jak v mnoha studiích významných autorů čteme, jak jsou preventivní opatření jednodušší, levnější a účinnější a systémově činíme spíše pravý opak. Absencí systémového rámce necháme situaci dospět tak daleko, že pokud již nejsme bezradní, naše opatření jsou složitá, drahá a často neúčinná.** Přicházejí pozdě a více než lékem jsou spíše slabou náplastí. Na druhou stranu je nezbytné pochválit systém nově se rodících služeb pro orgány sociálně právní ochrany vznikající v posledních 3 letech prostřednictvím tzv. minitendrů, které administrují pracovníci MPSV ČR. Tento velmi efektivní nástroj vyžaduje však právě součinnost všech subjektů při vytipování vhodných klientů. Zasažeme-li do období před akcelerací problému, tedy do období predelikvence, máme mnohem větší prostor pro úspěšnou intervenci.

SVI vytvářelo současně prostor pro účast partnerů při řešení problému. Případové konference jsou jistě správným krokem, ale

systemová účast např. škol a školských zařízení při řešení závažnějších forem výchovných problémů, kde se jednalo o přímou spolupráci, tedy o to, co v případě učiní škola, co OSPOD nebo co mohou jednotliví partneři učinit společně, mělo a má obrovský potenciál pro skutečně efektivní preventivní působení. Školy, lékaře, pomáhající profesionály i dobrovolníky bylo současně možné systémově udržovat při řešení problému. SVI a další programy dotované MV ČR nebo specifickými dotačními programy MPSV umožnily vytvořit v našem městě dlouhodobý a cílený program prevence, který např. v roce 2015 zahrnoval práci 80 profesionálů a dobrovolníků (hrazených z projektů). Podrobnosti naleznete zde:

<http://www.svitavy.cz/cs/m-5102-zprava-o-cinnosti-v-oblasti-prevence-kriminality-ve-svitavach-v-roce-2014/>

Třetím pilířem jsou konkrétní praktická opatření, která tvoří samotný proces nápravy delikventa.

Jeho obsah je závislý na místních podmínkách – materiálně technických, personálních a často z větší části především na ekonomických. Zásadní je však schopnost OSPOD definovat potřeby klientů, tedy poptat konkrétní služby. Dalším atributem je iniciativa a schopnosti místně působících subjektů poskytovat na projekt SVI (případně širší systém sociálně právní ochrany) navazující služby. V současnosti se na mnoha úrovních skloňuje termín „**síťování služeb**“. Tento „pilíř“ je pro skutečnou intervenci prostředkem jednoznačně nejvýznamnějším. Pokud v obci není dlouhodobě budován systém konkrétních služeb v oblasti sociální prevence, je jakákoliv (i včasná) analýza problému nebo sebelépe připravený individuální plán neúčinný. Při absenci konkrétních, promyšlených a několikastupňových služeb pro rodiny predelikventů nelze IPOD efektivně realizovat. Systém profesionálních služeb je v současnosti již sice také částečně připraven uskutečňovat nebo alespoň akceptovat preventivní postupy, stále

však zůstává doménou kontroly a v některých případech připomíná spíše prvky donucení, represe. V praxi je však nezbytné velmi vyvažovat kontrolní přístupy s přístupy preventivními, zaměřenými na skutečnou pomoc. V žádném případě to neznamená opustit směr k respektování pravidel na všech úrovních. Zásadní otázkou se stává, **co je vlastně touto pomocí, o kterou usilujeme?** Pro nás je to jednoznačně **samostatnost v souladu s individuálními schopnostmi dětí i rodičů v prostředí, v němž se problém odehrává.** V mnoha obcích je možné navázat na řadu úspěšných preventivních programů nebo projektů a zasadit tak projekt SVI do fungujícího systému prevence v širokém pojetí, zahrnujícím nejen oblast delikventní mládeže nebo sociálně právní ochranu. Jinde (nejinak tomu bylo i u nás) je nutné systém budovat od počátku nebo do něj zasadit chybějící služby pro děti – děti s výchovnými problémy, projevy maladaptivního chování, predelikventy nebo delikventy. Vytvoření husté sítě však samo o sobě nestačí. Síť služeb je nutné doplňovat v kontextu nově se objevujících problémů, „opravovat ji“ – minimálně v podobě doplňování nových profesionálů nebo dobrovolníků do služeb jednotlivých poskytovatelů a zesilovat vazby společnými projekty nebo spoluprací poskytovatelů při řešení dílčích opatření nebo úkolů.

Pro zajímavost uvádíme pod níže uvedeným odkazem síť našich současných služeb v oblasti dětské delikvence, kterou jsme v průběhu 15 let s našimi partnery vytvořily a která je oporou pro naše usměrňování dětské delikvence a práci s rodinami. Materiál je současně analýzou fungování systému jako celku s právním rámcem a kontakty:

http://www.svitavy.cz/userfiles/files/prevence_kriminality/program/2014/05aa.pdf

MPSV ČR vytvořilo velmi dobrý systém podpory prostřednictvím tzv. minitendrů (veřejná zakázka „Pilotní ověřování sítě služeb v Pardubickém kraji – rámcová smlouva I a II“ jako klíčová

aktivita 04 v rámci IP MPSV „Systémová podpora procesů transformace systému péče o ohrožené děti a rodiny“), kterými zásadním způsobem podpořilo v celé ČR vznik služeb pro ohrožené děti. V Pardubickém kraji vznikla široká motivace neziskových organizací v souvislosti s jejich zapojením do tohoto systému a současně velmi dobrá vstupní analýza a citlivé posuzování konkrétních potřeb a možností OSPOD v jednotlivých regionech pověřených obcí třetího typu, využívající znalosti práce desítek neziskových organizací. Minitendry v některých regionech služby nastartovaly, v našem je stabilizovaly a zkvalitnily. Pracovníci MPSV na detašovaném pracovišti Pardubického kraje byli velmi vstřícní i ke zřízení zcela nových služeb, které byly v zájmu ohrožených dětí a jejich rodin. Problémem však zůstává do jisté míry kvalita služeb a s tím související vyhodnocování, ale především jejich budoucí udržitelnost případně další rozvoj „sítí“.

V každém případě lze říci, že systém minitendrů přispěl v regionech k lepší komunikaci mezi poskytovateli a mezi OSPOD. Díky tomu bylo možné lépe propracovat postupy při řešení konkrétních případů a efektivněji sledovat náročnost jednotlivých řešených témat z pohledu finančního i personálního zabezpečení služby.

Na druhou stranu je však nutné podotknout, že financování sociálních služeb prostřednictvím veřejných zakázek je dlouhodobě neudržitelné a nese s sebou velké množství rizik (nevhodné vytváření konkurenčního prostředí mezi poskytovateli, „boj o klienty“, nemožnost plánování služeb v závislosti na výsledku soutěženého minitendru apod.). Berme tedy minitendry jako odrazový můstek k poukázání na nutnost systematického koordinování sítě sociálních služeb.

Závěrem

Ačkoliv jsme se v tomto příspěvku mohli věnovat pouze několika okruhům problémů, jež byly součástí projektu SVI, věříme, že jsme alespoň částečně dostáli stanovenému cíli – přesvědčit, že způsob práce zahájený jeho prostřednictvím je správnou cestou pro následování. Současně si uvědomujeme nejen úskalí nebo možné křižovatky na této cestě, ale také skutečnost, že s časem klesá její celková využitelnost. Realizace projektu je sice dána příslušným Usnesením vlády ČR č. 191 ze dne 17. 3. 2011, ale pro skutečné zavedení komplexního systému agendy sociálně právní ochrany (včetně problematiky usměrňování) dětské delikvence je třeba prokázat dostatek odvahy a pokračovat v rovině politické, vztahující se k odpovědnosti za dokončení systému jako celku. Doufáme, že našim příspěvkem jsme přispěli alespoň k oživení diskuse v rovině odborné. Při našem každodenním zapojení do problematiky prevence nebo řešení dětské delikvence nám nezbyvá, než doufat, že případný restart projektu se podaří nebo „někdo“ položí na stůl řešení jiné – lepší, výhodnější, efektivnější.

Současně jsme připraveni dále usilovat o pomoc jednotlivým dětem nebo jejich rodinám v našem městě a regionu s vědomím, že to samo o sobě není málo...

Použité zdroje

BRUMOVSKÁ, Tereza a MÁLKOVÁ, Gabriela. *Mentoring: výchova k profesionálnímu dobrovolnictví*. Vyd. 1. Praha : Portál, 2010, 150 s. ISBN 978-80-7367-772-5.

MATOUŠEK, Oldřich; KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha : Portál, 1998. 335 s. ISBN 80-7178-226-2.

MV ČR, Odbor prevence kriminality. 2004. *Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy*. Přístup z: <http://www.mvcr.cz/prevence/priority/mladez/systpris.htm> [10. 6.2007]

NOVOTNÝ, Petr. *Epidemie delikvence*. 1. vyd. Liberec : Dialog, 2006, 62 s. ISBN 80-86761-45-2.

ŠTĚCHOVÁ, Markéta a VEČERKA, Kazimír. *Systémový přístup k prevenci kriminality mládeže*. Vyd. 1. Praha : Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2014. 114 s. Studie. ISBN 978-80-7338-140-0.

ZEHR, Howard. *Úvod do restorativní justice*. 1 vyd. Praha : Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2003. 48 s. ISBN 80-902998-1-4.

VÝKLAD VYBRANÝCH TYPŮ EXTREMISTICKÝCH POSTOJŮ (SOCIÁLNÍ PŘÍČINNOST EXTREMISTICKÝCH POSTOJŮ)

PhDr. Josef Kasal, Ph.D.

Extremistický postoj jako předsudek

Extremismus si získává stále více prostoru ve veřejném sdělování. Není to jenom extremismus uplatňovaný v mezinárodní politice. Projevy extremismu – extremistické názory se stávají realitou veřejného prostoru u nás. Samozřejmě, že se, i díky medializaci, stávají extremistické názory přitažlivé pro část mládeže, jejímž prostřednictvím se s extremistickými postoji setkáváme i ve škole. Škola má ke svým žákům ve vztahu k extremismu dvojí úlohu: 1. přijatelným a zajímavým způsobem extremismus žákům představit tak, aby do jeho problematiky byli uvedeni dříve, než to učiní např. členové nějaké extremistické skupiny. 2. umět vysvětlit pozadí extremistickým postojů a hnutí. Zvláště důležité, vzhledem k historickým zkušenostem našeho národa, je umět vysvětlit extremistické prvky fašismu a komunismu.

Pro oba úkoly musí škola disponovat poučenými pedagogy. Rozhodně zde nejde pouze o úkol učitelů společenskovedních předmětů. Zvláště u politického extremismu dvojnásobně platí výrok, že kdo ovládá minulost, ovládá přítomnost.

Pojem extremismus je pojmem mnohohrstevnatým, skrývajícím v sobě dimenzi sociální, psychologickou a antropologickou. Pro jeho hlubší pochopení, a tedy i pro účinnou práci s jeho projevy na školách, je nutné prozkoumat jeho kořeny i četné výhony prezentující se jako specifické formy chování.

Extremismus je pouze jednou odnoží typického, stereotypního a přirozeně nedůvěřivého přístupu skupin lidí ke skupinám jiných lidí. Tuto nedůvěru bychom mohli dávat do souvislosti s odvěkým zápasem všech živočichů, a tedy i lidí, o přežití. Tak, jak se vyvíjí lidská kultura, jak se vrší lidské poznání, nabývá tento zápas jiných „solistikovanějších“ forem. V dnešním světě nejde ani tak o fyzické přežití, jako spíše o získávání výhod. Tento zápas předurčuje také rozdělení skupin na „my“ a „oni“. V tomto rozdělení můžeme hledat základ řady vzájemných animozit např. mezi bohatými a chudými, Němci a Čechy, levicí a pravicí, různými etniky atp.

G.W. Allport, americký psycholog – průkopník psychologie osobnosti, spojuje tento typ chování s předsudky a jeho zamyšlení přesně vystihuje nejhlubší kořeny extremismu: „Proč lidské bytosti sklouzávají tak snadno k etnickým předsudkům? Protože k lidskému myšlení neodmyslitelně patří dvě přirozené, zcela běžné věci – *mylná generalizace* a *nepřátelství*. ... Všude na světě se setkáváme s tím, že skupiny lidí se od sebe separují. Sdružují se lidé téhož druhu. ... Tato automatická soudržnost většinou není nic víc než pouhá pohodlnost. Společnost není třeba hledat mimo vlastní skupinu. Máme-li po ruce dost lidí na výběr, proč si přidělovat problémy tím, že bychom se museli přizpůsobovat novému jazyku, novým lidem, nové kultuře nebo lidem s jinou úrovní vzdělání? ... Cizinci jsou zátěž stejně jako lidé z vyšší nebo nižší společenské či ekonomické třídy než my.“ Extremismus, na pozadí uvedeného, je ostřejší formou vědomí si vlastní výlučnosti, je spojen s otevřeným nepřátelstvím, dehonestací, ale také často se separací vůči většinové společnosti. K tomu poznamenává Allport: „Jakmile je takový separatismus jednou na světě, jsou položeny základy pro všechny možné psychologické podoby. Separování lidí mají málo komunikačních kanálů. Snadno se může stát, že rozdíly mezi skupinami zveličují a nesprávně chápou. A asi nejdůležitější je to, že separace může vést ke skutečným střetům zájmů a k mnoha střetům zdánlivým.“ (Allport, 2004, s. 42, 43)

J. Chmelík, náš přední specialista na extremismus, jej spojuje s různorodostí názorů a postojů v každé společnosti: „Určitá část společnosti se však přiklání k extrémně idealistickým a radikálním postojům na rozdíl od „běžného občana“ a tyto své extrémní postoje se snaží, více či méně, razantněji prosazovat. Obecně je však možné konstatovat, že projevy extrémních jedinců jsou většinou, z hlediska stability společnosti a jejích institucí, nezávažné a pro většinu stabilní společnosti představuje extremismus okrajový problém.“ (Chmelík, 2001, s. 12)

Máme-li být schopni držet extremismus na hranici okrajovosti, nemůžeme se jím nezabývat. Určitá lhostejnost a neschopnost detekce extrémistického chování vedla v historii k nejedné katastrofě.

Extremistické názory jako součást rizikového prostředí

Při snaze pochopit extrémní názory a z nich vyplývající extremistické postoje dětí a mládeže se nemůžeme vyhnout otázce po příčinách, které způsobují, že mladý, málo zkušený člověk přijímá názory a postoje, které mu v současném životě i do budoucna mohou přinášet komplikace. Názory, postoje a z nich plynoucí chování se dále negativně zapisuje do atmosféry ve školních třídách, narušuje vztahy mezi žáky navzájem i vztahy mezi učiteli a žáky. Chování, které se neomezuje pouze na školní prostředí. Odpověď na danou otázku lze hledat v sociologických analýzách a výsledcích psychosociálního zkoumání.

Pokud hledáme odpověď na problematiku socializace a z ní plynoucího chování, musíme se zabývat situovaností celé společnosti a doby, v níž se nachází. Významný německý sociolog Ulrich Beck nazývá tuto společnost „rizikovou společností“. Pokud v dané souvislosti hovoříme o rizikové mládeži, musíme uvést kontext doby, v níž je tato mládež situována, v níž žije a nutně se také adap-

tuje. Riziková společnost je dobou absencí autorit, odkázanosti na vlastní volbu a paralelně s tím je dobou silného masmediálního vlivu na chování mládeže, nadprodukce zboží a nadprodukce informací. V této naší době znamená pojem „riziková mládež“ také projev obtížností voleb v době dospívání, paralelní odkázání na sebe sama. Zároveň je dobou vyprázdňenosti autorit – hledání zakotvenosti, kterou instituce (rodinné či školní) nenabízejí, protože samotné prochází krizí hledání.

Rizikovou mládež lze definovat *jako* skupiny mládeže, u kterých jsou, v období dospívání, souběhem biologických, psychických, sociálních a kulturních předpokladů a vlivů vytvořeny podmínky pro chování, které tyto osoby z dlouhodobější perspektivy ohrožuje ve zdravém psychickém i sociálním vývoji a zároveň je sociálním prostředím (toto chování) spatřováno jako ohrožující. Rizikové chování mládeže souvisí s etapou psychosociálního vývoje, s níž je spojeno: hledání identity, vyžívání biologické, psychické, sociální a profesionální. (Kasal, in Matoušek 2013, s. 347)

Z výše uvedeného je zřejmé, že problémové a rizikové chování souvisí s celkovým psychosociálním vývojem každého jedince, s jeho sociální zkušeností. Pokud prostředí, se kterým se setkává, vykazuje tendence k extremistickým postojům a tento typ chování je dále podpořen dalšími problematickými vzorci chování, stává se pro dospívajícího takové jednání normálním, poskytuje mu vysokou míru sebeidentifikace a identifikace se vztažnou skupinou. Takové chování je potom pro jedince velmi přitažlivé a emocionálně naplňující. Pokud pedagog a další výchovní činitelé chtějí zvrátit tento vztah dospívajícího k realitě, jedinou cestou může být nabídka stejně uspokojujících alternativ.

Jak vznikají extrémní názory

Přemýšlení o rizikovém chování mládeže nás nutně přivádí k otázkám: Jak vlastně vznikají extrémní názory? – Do jaké míry

sem vstupuje vliv vlastní zkušenosti a do jaké míry názorový vliv společnosti?

Pokusme se dané otázky zodpovědět prostřednictvím poznatků **sociální psychologie**.

Hewstone a Stroebe uvádějí pro naši potřebu experiment psychologa Solomona Asche, který se snažil zjistit, do jaké míry ovlivní ostatní lidé náš úsudek, i když je zřejmé, že se mýlí. Asch porovnával výsledky dvou skupin, které měly jednoduchý úkol: osmnáctkrát měli rozhodnout, která ze tří srovnávacích čar je stejně dlouhá jako standardní čára. Při každém pokusu byla jedna čára skutečně stejně dlouhá jako standardní čára, ale zbývající dvě se různily. Příslušníci kontrolní skupiny o velikosti 37 lidí posuzovali délku čar o samotě a jejich úsudek byl velmi přesný, experiment ukázal pouze 0,7 procent chyb v odhadu. V experimentální skupině byli účastníci rozloženi do polokruhu požádáni, aby nahlas vyslovili svůj úsudek v pořadí, v jakém seděli od místa číslo 1 do místa číslo 7. Ve skutečnosti byl účastníkem pouze jeden z nich, a to na místě číslo 6. Všichni ostatní byli spolupracovníky badatele a při každém pokusu vyslovili předem určenou odpověď. Experimentální účastníci chybovali v téměř 37 procentech. Výsledky vypovídají o ohromném vlivu „evidentně“ nesprávného, ale jednohlasně většinového úsudku na úsudek osamocенého účastníka.

Z výše uvedeného je zřejmé, že když lidé hodnotí nějakou stránku reality za přítomnosti ostatních, jde jim o dvě věci: chtějí mít pravdu a chtějí na druhé udělat dobrý dojem.

K určení toho, co je pravda, mají lidé dva zdroje informací:

1. To, co naznačuje jejich percepce vnímané reality (naše adaptivní hodnota obsažená ve vystavění svých úsudků a chování na vlastním pojetí reality).
2. To, co říkají ostatní (stejně adaptivní zkušenost spojená se spoléháním se na úsudky ostatních).

Ve většině případů se jak naše, tak úsudky ostatních překrývají a poskytují nám stabilní obraz našeho prostředí.

Jak dochází ke konformitě? Situace, v níž dochází ke konformitě, se však staví proti těmto dvěma zdrojům informací, a jedinec se tak dostává do konfliktu, kdy si musí mezi dvěma, v zásadě spolehlivými, zdroji informací vybrat. Jestliže člověk takto dospívá ke konformitě, pak říkáme, že byl vystaven **informačnímu vlivu**: vzdává se ostatním, protože důvěřuje jejich úsudku víc než vlastnímu. Druhý typ konformity je způsoben touhou být oblíben a averzí k nelibosti ostatních, tato konformita je řízena **normativním vlivem**.

Shrnuto:

Informační vliv (*Informational influence*): Vliv založený na informační hodnotě názorů vyjadřovaných ostatními a na tom, co člověku o určité stránce reality řeknou.

Normativní vliv (*Normative influence*): Vliv založený na potřebě být druhými akceptován.

Informační a normativní vliv tedy představují hlavní obecné mechanismy, kterým skupina ovlivňuje své členy. (srov. Hewstone, Stroebe, 2006, s. 457 – 461)

Mechanismus vzniku konformity také zcela jasně ukazuje na zodpovědnost institucí a jednotlivců, kteří vychovávají a ovlivňují zejména mladé lidi. Ke vzniku extrémistických postojů vedou zavádějící a nepodložené informace a nedostatek sociálního přijetí ze strany osob blízkých. Názorovou hladinu ovlivňují také v každém historickém období vědecké objevy. To, jak negativně na dlouhá období dokážou ovlivnit postoje lidí, lze prokázat na několika příkladech z historie fyzické antropologie. Za všechny lze uvést americké vědce Agassize a Mortona, kteří se neblaze podepsali na vytvoření dnes již zcela nepřijatelného obrazu černochoů jako rasy, která díky menším rozumovým schopnostem a „dětin-skosti“ není schopna konkurovat bílým lidem.

Ovlivňování skupiny

Prozatím jsme mluvili o vlivu většiny na vytváření sociálních postojů. V případě extrémistických skupin však často řešíme opačný problém. Jak je možné, že jednotlivci naslouchají názorům, které můžeme označit za menšinové, a stávají se tak členy různých extrémistických skupin a hnutí? Na to lze opět najít odpověď v sociální psychologii. Francouzský psycholog Moskovici (jak uvádí Hewstone a Stroebe) tvrdí, že menšiny nemají k prosazování názorů příliš dobrou pozici: bývají zastoupeny malým počtem osob; často nemají normativní kontrolu nad většinou; zpočátku bývají spíš zesměšňovány, než aby je brali ostatní vážně. Jinými slovy, je evidentní, že nemají přístup k informačním a normativním zdrojům kontroly, kterou explicitně či implicitně disponuje většina.

Jak potom mohou vůbec mít nějaký vliv? Jádro jejich vlivu spočívá v jejich vlastním *stylu chování*. Menšina musí předložit vlastní názor na daný problém a pevně se ho držet, odolávat neustálému tlaku většiny. Nejdůležitější součástí tohoto stylu chování je konzistence, se kterou menšina brání a obhajuje vlastní názor. Jen pokud členové menšiny souhlasí mezi sebou a vytrvají ve svém přesvědčení, mohou čekat, že se většina začne zamýšlet nad vlastním názorem, zváží správnost názoru menšiny a nakonec se nechá ovlivnit. (Hewstone, Stroebe, 2006, s. 465)

Právě koheze skupiny neustále posilovaná pevným lpěním na svém názoru je tou silou, která může na svoji stranu strhávat váhající jedince bez vlastního pevného hodnotového rámce. Zde je také odhalena přitažlivost extrémistického chování pro určitý typ členů společnosti.

Projevy extremismu

Etymologický původ slova extremismus musíme hledat v latině. Pojem „extremus“ („nejzazší“) v latině označoval nejdále

ležící pozici. „Extremitas mundi“ označovalo regiony, které byly ve velké zeměpisné vzdálenosti od metropole Říma jako středu impéria. Takové označení distančních vztahů bylo brzy přeneseno i na „hraniční situace“ v jiných oblastech. V českém prostoru se slova jako extremismus či radikalismus užívala obecně již od přelomu devatenáctého a dvacátého století, avšak po sametové revoluci začala být mimořádně frekventovaná (Mareš, 2003, s. 20).

V obecném pojetí jde o výrazné odchýlení se od obecně uznávaných a v aktuální době přijímaných norem. V rovině sociologické lze extremismus vymezit jako souhrn určitých sociálně patologických jevů, vytvářených více či méně organizovanými skupinami osob a příznivci těchto skupiny, s dominujícím odmítáním základních hodnot, norem a způsobů chování platných v aktuální společnosti. V politice je takto označován krajně radikální nebo výstřední postoj.

Policie naopak definuje extremismus jako „verbální, grafické, fyzické a jiné aktivity spojené zpravidla s vyhraněným ideologickým nebo jiným kontextem, které vyvíjejí jednotlivci nebo skupiny osob s názory výrazně vybočujícími z všeobecně uznávaných společenských norem, se zřetelnými prvky netolerance, zejména rasové, národnostní, náboženské nebo jiné obdobné nesnášenlivosti, a které útočí proti demokratickým principům, společenskému uspořádání, životu, zdraví, majetku nebo veřejnému pořádku“. Někdy je také označován jako ultrapravicový nebo ultralevicový postoj. Extremismus obvykle neumí reálně hodnotit politickou situaci, jeho stoupenci nesouhlasí s kompromisy, radikalizuje řešení vztahu občan, stát.

Lidé, kteří vyznávají a prosazují extremistické názory a postoje, mají tendence vytvářet jednotnou platformu uskutečňování svých zájmů – hnutí.

Charvát považuje extremismus za pojem, který sociální vědy neužívají kvůli jeho vágnosti. Většina vědců dává přednost přesným označením – neonacismus, rasismus, případně terorismus.

Pokud však musí s tímto termínem pracovat, chápou extremismus jakožto ideologie nebo aktivity směřující proti demokratickému zřízení.

Radikalismus je pak obvykle chápán jako souhrn politických názorů, jejichž aplikace na společnost by vedla k rozsáhlým změnám, avšak nikoli k likvidaci demokracie jako takové (Charvát, 2007, s. 13).

Hnutí (extremistické hnutí): Neoficiální, více či méně pevné sdružení občanů stejných nebo podobných extrémních názorů na společenské vztahy, postavení národa, člověka, náboženství ve společnosti, usilující o prosazení svých názorů a cílů, a to i za využití různých, i protiprávních prostředků.

Naše vymezení extremismu se bude nejspíše blížit vymezení užívanému v SRN. Ale i tam se rozlišuje mezi **radikalismem** (tzv. chováním v rámci ústavních pravidel) a **extremismem** (chováním mimo ústavu, proti ústavě), přičemž za levicový je obvykle označován radikalismus a pravicový je extremismus.

Běžnější je rozlišování mezi pojmy **fašismus** a **nacismus** nebo **neofašismus** a **neonacismus**, které jsou považovány za protiústavní aktivity a jako takové jsou posuzovány veřejností i orgány činnými v trestním řízení.

Podle Z. Zbořila by bylo mnohem případnější užívání termínů **xenofobie**, **rasismus**, **antisemitismus** – jako pojmů vycházejících z politické antropologie nebo sociologie, pojmů jako **fašismus**, **nacismus**, **neofašismus** a **neonacismus**, které jsou výsledkem historických bádání, anebo pojmů, které mají oporu v právu, jako jsou např. protiústavnost, zločinné spolčování, zstrašování aj.

Extremismus je přímo závislý na uspořádání a stavu společnosti, v níž se projevuje. Chmelík zdůrazňuje, že nárůst extremismu je přímou reakcí na případné narůstající rozpory ve společnosti.

Dalším pohledem na tento jev je vztah k demokracii. Demokracie totiž nemá dostatek mechanismů, aby se ubránila všemu, co jí škodí. Pokud by takové mechanismy měla, přestala by být demokracií a stala by se diktaturou. Z tohoto pohledu je extremismus jako jakési nutné zlo, se kterým se každá demokratická společnost musí neustále vyrovnávat.

Určení extremismu, extremisty často bývá velmi složité. Hranice mezi extremismem a normalitou je velmi široká a nejasně formulovaná.

Označení extremistických skupin se děje na základě odlišných přístupů a stanovisek, které lze rozdělit do tří skupin:

- 1) Skupiny, které usilují o realizaci vysoce ušlechtilých a humanitních ideálů, ale způsobem, který v menší či větší míře narušuje zákon (např. militantní ekologové, odpůrci potratů atp.). *Prosazují tedy humánní hodnoty nežádoucím způsobem.*
- 2) Příslušníci této skupiny se pokoušejí prosadit své představy o fungování společnosti, které odporují obecným normám morálky a humanity, způsobem, který jim umožňuje platný právní řád (např. volební vítězství NSDAP v roce 1933). *Pokoušejí se „slušným“ způsobem prosadit „neslušné“ cíle.*
- 3) *Příslušníci této skupiny se snaží o realizaci svých nelidských a protizákonných idejí protizákonnými a nelidskými způsoby (např. teroristé apod.).* Příslušníky této skupiny označuje naprostá většina občanů jako extrémisty.

Pravicový a levicový extremismus. Základní ideologie obou je podobná, tj. odmítání demokratického právního státu, vyznávání ideologie nerovnosti určitých individuí nebo skupin. Pravicoví extrémisté pak požadují autoritářský stát, za nejvyšší hodnotu považují národ a rasu, vyznávají podřízení jednotlivce národnímu

lidovému společenství, vedenému „vůdcem“. (Chmelík, 2001, s. 12, 13)

V obecném sociologickém pohledu je extremismus chápán jako jakýkoliv výstřední nebo krajně radikální postoj a s tím související činnosti. Z bezpečnostního hlediska zahrnuje část aktivit, nazývajících se **subverze** (z angl. subversion – podvracení, zkáza), které cíleně nebo ve svých následcích útočí na politický systém a společenské uspořádání nebo jejichž důsledkem je závažná trestná činnost. Projevy extremismu jsou značně odlišné od méně závažných, tzv. bagatelních projevů až po nejzávažnější trestnou činnost. (Chmelík, 2001, s. 13)

Pro prevenci extremismu je důležité znát základní charakteristiky členů extrémistických hnutí a skupin. Chmelík uvádí výčet těchto charakteristik na základě výzkumu IVVM provedeném v letech 1997–1998.

- Většina extrémistů – členů a příznivců extrémistických hnutí – jsou mladí lidé.
- Vůdčí osobnosti extrémistických hnutí jsou lidé vyznačující se sklonem k mesiášství, megalomanii.
- Řadoví členové a příznivci hnutí se rekrutují v převážné míře z mladých lidí, kteří se dostali shodou okolností na okraj společnosti především z důvodu ztráty zaměstnání, rodinného zázemí; jde o přistěhovalce, etnické či jiné menšiny a další.
- Nejrizikovější skupinou je mládež – nespojuje ji strach o majetek a prosperitu rodiny, svým věkem přirozeně směřuje k radikalismu v řešení chyb a nedostatků společnosti, které velmi citlivě vnímá.
- Mladým lidem vyhovuje černobílé vidění světa a koncentrace problému do jednoduchých hesel, hledání nepřítelů, který je za všechno zodpovědný, řešení situace řešením úkolů stanovených „někým“.

- Věk sám o sobě však není dostačujícím důvodem náležením mladých lidí k extrémistickým hnutím.
- Nezralý mladý člověk, hledající jednoduchá řešení, snadno podléhá vlivu demagogů, kteří mu „černobílé“ vidění světa předkládají a nabízejí mu, aby se účastnil řešení věci agresivními akcemi.
- Současnost je vnímána jako bezperspektivní a příznivci extremistických hnutí v ní nevidí místo pro seberealizaci. (Chmelík, 2001, s. 14, 15)

Uvedený přehled konvenuje s psychologickými předpoklady, uvedenými v první části kapitoly. Nacházíme v něm podstatné informace k efektivní práci nejenom s těmito skupinami, ale především v oblasti primární prevence v základních školách.

Vybrané typy extremistických postojů

Politický extremismus

Je typ extremistických postojů realizovaný prostřednictvím politických stran a hnutí. V posledních letech se stává stále častěji diskutovaným pojmem ve sdělovacích prostředcích, k čemuž přispívá rostoucí výskyt různých forem politicky motivovaného porušování zákona. Ve sdělovacích prostředcích se tento pojem hojně používá především proto, že je velmi vágní, a tak škála těch, kteří jím kdy byli označeni za extremisty, je značně široká.

Často účelové používání tohoto pojmu pramení především z jeho vlastní problematičnosti, která prakticky neumožňuje jej obecně definovat či zařadit a která způsobuje také nesnadné vymezení vztahu k fenoménu politického radikalismu.

Teoretickou diskusi i používání obou těchto pojmů (politický extremismus, politický radikalismus) v současné politické literatuře lze shrnout asi tak, že vývoj zde směřuje k respektování významu, s jakým jsou tato slova používána veřejnosti a médií.

Z tohoto pohledu je radikalismus označení pro takové politické postoje, které sice mohou hlásat dalekosáhlé změny společnosti, ovšem v důsledku neohrožují demokratický systém, respektive nemají za cíl jeho odstranění. Oproti tomu většina definic politického extremismu uvádí, že jde o politický postoj, jenž usiluje o odstranění demokratického právního státu či jeho modifikaci. (Fiala, 1998)

Politický extremismus a radikalismus jsou v České republice relativně nové jevy, jež se zde ze své podstaty mohly objevit až po pádu komunistického režimu v roce 1989. Radikální levice se v tomto období nacházela ve velmi specifické situaci, neboť díky odkazu minulého režimu neměla uskupení, otevřeně se hlásící k levici, příliš velkou šanci získat větší podporu u obyvatel. V opačném postavení byla samozřejmě krajní pravice, pro kterou byl postoj tehdejší společnosti vůči levici výhodou.

Náboženský extremismus

Dle Camuse můžeme náboženský extremismus vymezit jako souhrn názorů a postojů spojujících radikální pravici v Evropě s náboženským extremismem, zvláště s teokratickými ideami fundamentalistických katolických myslitelů, a v částech východní Evropy a na Balkáně se směsí šovinistického nacionalismu, xenofobie a ortodoxního (pravoslavného) mysticismu. Kontrarevoluční myšlenková škola, která stála proti osvícenství a Francouzské revoluci (1789), byla v zemích jako Francie, Španělsko, Portugalsko a Itálie nejméně do 60. let dvacátého století skutečně silně spjata s fundamentalistickým křídlem katolické církve. Nicméně rostoucí sekularizace západních společností a změny v církvi samotné po druhém Vatikánském koncilu opomenuly politický vliv katolického fundamentalismu.

Extrémní pravice se stala převážně sekulární do té míry, alespoň v západní Evropě, že voliči populistických, nacionalistických a xenofobních stran jsou často občané, kteří nepatří k žádné církvi.

vi a neprohlašují se za náboženství praktikující/věřící lidi. Jedná se tedy o nový fenomén, kdy se v extrémní pravici objevují „volnomyšlenkářští“ voliči a militanti, a také další, nový fenomén, představovaný zvětšující se trhlinou mezi stranami/skupinami stále ovlivněnými katolicismem a stranami/skupinami nárokuje si pohanský odkaz Evropy. Pohanské obrození je definitivně realita, ačkoliv není jasné, zda se extrémní pravice odvolává na pohanství jakožto filosofii, nebo pohanství jakožto náboženství.

Přesto je otisk křesťanských hodnot (či spíše těch hodnot, které interpretují extremisté) stále silný u mnoha evropských extrémně pravicových stran, které třebaže nezakládají svou politiku na náboženství, odkazují se na Evropu jakožto „křesťanský“ či „židokřesťanský“ kontinent. Proto je jedním z hlavních témat (pokud ne přímo hlavní) diskuse a interní spor uvnitř současné extrémní pravice, jak reagovat na přítomnost „neevropských“ náboženství na evropské půdě. Jde o komplexní problém, který současně zahrnuje výslovné nepřátelství extrémní pravice vůči islámu a letitou tradici antisemitských předsudků v této ideologické skupině. (Camus, Evropská extrémní pravice a náboženský extremismus)

V souvislosti s náboženským extremismem hovoříme zejména o činnosti náboženských sekt. Je to zejména proto, že zde můžeme hovořit o určitém riziku pro mládež, která je ochotna naslouchat jejich manipulačním technikám.

Mladí lidé často hledají orientaci v světě, který se jim zdá složitý a komplikovaný. Ve výběru možností, jak se s realitou vyrovnávat, je i přirozená tendence člověka hledat spravedlnost a návod řešení problémů v nadpřirozených silách. Sekty u těchto jedinců zneužívají životní nezkušenosti a citu pro religiozitu.

Charakteristika náboženských sekt

Velký sociologický slovník definuje sektu takto:

Sekta (z lat. *sectus* = odříznutý, oddělený) – početně malá, původem zejména náboženská skupina, konstituující se jako opozice vůči konvenční církvi nebo uznávané ideologii. Ze sociologického hlediska je sekta zvláštní typ uzavřené skupiny, která mívá vzhledem k dané společnosti marginální charakter, ale často provokuje konfliktní situace.

Uzavřenost se projevuje jak tím, že má sekta vlastní systém hodnot a norem chování, které ostatní společnost nesdílí, tak tím, že přijímá nové členy jen za přesně daných podmínek. I vnitřní strukturace rolí v sektě je často velmi specifická a organizace její činnosti podléhá přísným pravidlům. Protože je sekta postavena na ideologickém (resp. náboženském) základě, nejprísnější vnitřní příkazy a zákazy souvisejí s identifikací s danou ideologií. Sekty mívají propracovány negativní sankce, které většinou vrcholí **exkomunikací**.

Minimální podmínkou pro označení sekty je výskyt prvků vlastního „učení“ a jistá míra fanatismu členů skupiny.

Vážným společenským problémem jsou dnes tzv. sekty mladistvých. Narušují vztahy mladých lidí k rodinám i jejich osobnosti, vzbuzují destruktivní fanatismus spojený s úplným oddáním se poslání sekty a zastírající někdy nízké osobní cíle vůdců a zakladatelů.

Sekty představují pro mladé lidi *možnost úniku*, překonání *odcizení*, vnitřní integraci za cenu dobrovolného vyloučení sebe sama z širší, resp. oficiální skupiny či celé společnosti.

Autor Hassan (In Chmelík, 2001) označuje sekty za zhoubné kultury. **Kultem** je obvykle rozuměno slepé uctívání autority, nadměrné zveličování zásluh jednotlivce, jehož teoretickým základem je nekritický a často až dogmatický názor na dějiny a zejména na vedoucí a rozhodující úlohu některých osobností v dějinném vývoji.

Chmelík definuje znaky sekt jako základní orientaci v zaměření těchto extrémistických skupin:

- **Absolutizace moci vůdce sekty.** Příčinou nápadné absence svobody členů sekty bývá velmi silná autorita. Výroky zakladatele, vůdce, mesiáše a dalších řídicích „osobností“ sekty jsou považovány za závazné a nezpochybnitelné. Vůdci sekty a dalším „vyvoleným“ sekty jsou přiřazovány až božské atributy.
- **Cílevědomá regulace informací pro členy sekty.** Koncentrace moci v rukou jednotlivce nebo malé skupiny vedoucích „osobností“ je zajištěna řadou pák. Příslušníkům sekty není sice přímo prikazováno izolovat se od vnějšího světa, ale výchova a další manipulace s jejich míněním dosáhne toho, že nesledují televizi, neposlouchají rozhlas, jsou odříznuti od informací „zvenku“, čtou pouze „doporučenou literaturu“ apod. Všechna tato omezení přijímají příslušníci sekty zcela dobrovolně.
- **Respekt k autoritám není přijímán jako omezení vlastní vůle, ale většinou jako úleva.** To je logické. Většina lidí, uchylujících se k sektám, chce, aby za ně někdo rozhodoval.
- **Sekty jsou většinou přísně organizovaný systém řízený shora dolů.** Emoční vztahy jsou přípustné pouze vertikálně, tj. k vůdci a dalším osobnostem sekty, ne však ke kolegovi.
- **Příslušnost je zcela dobrovolná, není přímo vynucována.** Do této poslušnosti jsou členové sekty postupně vmanipulováni. Tím je zajištěna naprostá ovladatelnost členů, včetně jejich intimního života. Toto ovládání je paradoxně důvodem, proč se lidé k sektám připojují. Sekta pomáhá členům k **úniku od reality**. Zbavuje nutnosti přemýšlet, zbavuje úzkosti ze svobody a odpovědnosti.
- **Alternativou neposlušnosti je exkomunikace ze sekty.** Tak se poslušnost a oddanost vůdci stává záležitostí cti a nejlepšího svědomí každého člena sekty.

- **Opuštění sekty je v praxi nemožné.** Jen velmi silné osobnosti se dokážou po soustředěné manipulaci vzchopit a ze sekty uniknout, a to i za cenu represivních kroků ze strany ostatních členů sekty k nim i jejich rodinám. Součástí manipulace je totiž tzv. **bombardování láskou.**
- **Vysoká úroveň excitace (vybuzení, stimulace).** Nadšení z práce v sektě se časem může vytratit. Proto je nahrazováno tvrdou disciplínou a morálkou. Disciplína a morálka je časem nahrazována i vmanipulovaným strachem – strachem z exkomunikace do světa „nepřátel, zla, bezpráví“ apod.
- **Míra prokazované lásky je postupem času úměrná podávanému pracovnímu výkonu.** Výsledky práce člena sekty jsou dávány do přímé souvislosti s jeho duchovní pokročilostí a je za ně plně odpovědný. Za jakýkoli neúspěch, ať již osobní, nebo v kolektivu, ve kterém je člověk zařazen, se cítí každý osobně odpovědný a vinen. Žije tak neustále ve vědomí drtivé nedostatečnosti výkonu i prokazované oddanosti sektě.
- **Pocit viny je hnacím motorem, který způsobuje neuvěřitelné výkony členů sekt.** Neúspěch se neřeší. Léčí se intenzivnější četbou posvátných textů, poslechem motivačních kazet, modlitbami, větším objemem práce pro sektu.
- **Sekty cílevědomě budují ve svých členech představu nebezpečného nepřítele.** Může jím být kdokoliv a cokoliv, co sektu neustále pronásleduje a z čeho je potřebné mít strach.
- **Pocit výlučnosti a nadřazenosti sekty.** Pouze sekta dokáže rozeznat dobro od zla, pouze sekta dokáže rozhodovat o všem.
- **Není legitimního důvodu opustit sektu.** Každému členovi sekty je vmanipulováno do mysli přesvědčení, že kdyby odešel, postihl by ho strašný trest.

Rasově motivovaný extremismus

Pro jasné a hlubší pochopení rasismu a postojů z něho vyplývajících je nutné ujasnit si používání pojmů souvisejících s ním. Tyto pojmy jsou formulovány vědeckou disciplínou zkoumající člověka z pohledu biologického i kulturního – antropologií.

Rasa (z arabského „*rás*“ počátek, původ, ale také hlava). Poprvé v r. 1684 použil francouzský lékař Bernier.

Rasismus – projevuje se především jako přesvědčení o výjimečnosti, nadřazenosti, převaze bílého etnika. Bílá rasa stojí podle stoupců této ideologie na vrcholu vývoje lidstva a jejími nejdokonalejšími představiteli jsou árijci, především pak Germáni.

Etnikum, etnicita – pojem „etnická skupina“ v běžné řeči označuje menšinovou skupinu, která je kulturně odlišná od většinové společnosti. Tímto výrazem můžeme označit skupiny v nejrozličnějších postavení a situaci – od newyorských Židů až po Yanomany v Brazílii. Etnicita se týká vztahů mezi skupinami, jejichž členové považují příslušníky jiných skupin za kulturně odlišné. Přičemž *etnicita je nejdůležitější tam, kde jsou si skupiny kulturně blízké a přicházejí pravidelně do styku*. Zdá se, že čím podobnější se lidé stávají, tím více lpí na zbývajících odlišnostech.

Xenofobie – jedná se o chování vyznačující se určitými obavami, strachem z cizinců a ze všeho cizího. Může se projevat i nenávistí k lidem jiné národnosti, rasy. V současnosti při vzrůstající migraci obyvatelstva a čím dál větším prolínání kultur je to problém, který může tyto trendy výrazně komplikovat a přinášet konfliktní situace.

Nadřazený postoj bílé rasy vůči ostatním má dlouhou historii a její kořeny souvisejí s antropologickým výzkumem a snahou popsat rozdíly mezi jednotlivými lidskými populacemi.

V roce 1795 německý lékař a přírodovědec Blumenbach podle barvy pleti a geografického rozšíření rozčlenil rasy na pět základních skupin:

- **kavkazská** (Evropa a přilehlé oblasti)
- **mongolská** (východní Asie vč. Číny a Japonska)
- **etiopská** (původní obyvatelé Afriky)
- **americká** (původní obyvatelé Nového světa)
- **malajská** (původní obyvatelé tichomořských ostrovů a australští domorodci)

Byl přesvědčen, že člověk byl stvořen **na jediném místě** a odtud se rozptýlil do celého světa. Vznik různých ras vysvětluje jako „**degeneraci**“. Taxonomii ras vtiskl **hierarchický** charakter dle estetického hlediska. Od kavkazského ideálu fyzické krásy směrem k černým negroidům a žlutým mongolům – *zahájil období hodnotícího přístupu k lidským varietám – tento přístup se postupně stal nebezpečným nástrojem společenské diskriminace.*

Vznik averze podprahovým vnímáním

Rasismus, tedy vypjaté vnímání odlišností na základě vnějších znaků, je vytrvalým a stále nebezpečným předsudkem. Proč? Zkusme si to vysvětlit na pojmu **senzorická averze**, kterou uvádí ve své práci Allport. Vizuální náznaky slouží jako kotevní úvazek, ke kterému se poutají všechny druhy asociací. K těmto asociacím ještě patří oblast smyslových představ. Od optického vjemu rychle sklouzneme k myšlence, že „krev“ lidí s různou barvou kůže musí být různá; různý také musí být jejich pach a musí mít odlišné pudy. Tento způsob uvažování je zcela přirozený, protože senzorní averze a znepokojení jsou ve skutečnosti běžná zkušenost (např. nepříjemný dech, pach česneku, mastné vlasy apod.). Výzkumy prokázaly, že lidé uvádějí v průměru 21 senzorních vje-

mů, které budí nelibost. Navíc, asi dvě pětiny těchto vjemů se týkaly fyzických vlastností lidí, jejich manýr či oblečení. Většina sensorických averzí je osvojených – tedy k cizí skupině cítíme antipatie hlavně z jiných důvodů, ale uvádíme důvody sensorické. Když např. u nás dítě od malička slyší, jak podivně páchnou cikáni, spojí sensorickou averzi s předsudkem. Sdružené představy pak vytvářejí kategorii. Člověk záhy přichází se zoologickou diagnózou, že cikány nemůže ani vystát kvůli jejich pachu – říká, že je to přirozená, instinktivní averze a cikánský problém nejde řešit jinak než nějakým typem segregace.

Vliv na socializaci dítěte v oblasti vnímání lidí s jinou barvou pleti atp. se stává, zvláště v dnešní multikulturní a multietnické době, jasným a nezpochybnitelným úkolem pro rodiče, školu a média. Rasově motivovaný extremismus má v sensorické averzi jednu ze svých příčin.

Charakteristiky rasově motivovaného extremismu

Rasistické projevy a s nimi průvodní extremismus je nejčastěji spojován s nacismem. Jde o ideologii proklamovanou pravicově orientovanou frakcí skinheads. Slovník a logická zdůvodňování rasismu jsou nejenom převzaté fráze z nacistického slovníku, často z Hitlerových projevů, ale i účelově vybrané a z kontextu vytrhávané charakteristiky jednotlivých etnik, jejich kulturní úrovně a sociálních vztahů. Výrazná je také práce s polopravdami. Mladý člověk, bez zkušenosti a vzdělanostního zázemí, tak často může nabýt dojmu, že jeho parťáci nejenže mají pravdu, ale ještě bojují za správnou věc. Takovým „cílem“ je tzv. rasová čistota. Míšení bílé rasy s ostatními, vč. semitské, je pro pravicově orientované frakce skinheads největším zločinem.

Rasově motivovaný extremismus můžeme rozdělit do tří základních ideových směrů:

1. **Vypjatý rasismus:** je typický nenávisť, pohrdáním a nepřátelstvím vůči lidem jiné barvy pleti. Je zaměřený především proti přistěhovalcům, Romům, Židům a dalším barvou pleti se odlišujícím občanům. Nejmilitantnější rasisté hovoří o vypuknutí „svaté rasové války“ nebo o „bílé revoluci“.
2. **Xenofobie:** zjemnění předcházející rasové nenávisť do podoby odporu proti všemu co přichází „zvenčí“, tedy i proti imigrantům a dalším osobám, které cestují za prací. Tyto postoje jsou posilovány silnými xenofobními postoji občanů ČR.
3. **Antisemitismus:** specifická „odnož“ rasově motivovaných útoků. Významným projevem je v současné době popírání holocaustu, vyhlašování hrozby možnosti vzniku „světovládného Židovstva“, dokládané údajným vlivem Židů na ekonomický a politický život vyspělých zemí světa, jehož důsledkem bude zkáza „bílé rasy“. Zejména pro nejradikálnější odnož hnutí skinheads je antisemitský boj dominantním tématem, které v globálním pohledu přesahuje i odpor proti Romům. (zpracováno dle Chmelíka)

Uvedené projevy rasově motivovaného extremismu nejsou často veřejně proklamovány otevřeně. Jsou skryty za „vlastenectvím“ a „patriotismem“, jejichž prostřednictvím je apelováno na vlastenectví občanů.

Při preventivní práci je třeba tuto „skrytost“ projevů brát do úvahy. Uvědomit si, že poodhalovat nebezpečnost těchto postojů nelze plamennými výzvami a apely na rozum. Stejně jako extrémisté zneužívají emocí těch, které oslovují, tak je nutné zapojovat do preventivní práce emoce veřejnosti.

Rasově motivovanou trestnou činnost, jak uvádí Chmelík, co by jednu z forem extremismu můžeme definovat jako *společensky nebezpečné trestní jednání, kterým pachatel verbálně, graficky*

nebo brachiálně útočí na rasově, národnostní, vyznáním nebo politickým přesvědčením odlišné občany nebo potlačuje jejich zaručená práva a svobody pro jejich rasovou, etnickou, národnostní nebo náboženskou odlišnost.

Rasově motivované útoky jsou páčány ve třech základních formách:

- a. slovními útoky (verbálně)
- b. útoky proti fyzické integritě (brachiálně)
- c. graficky (mediálně)

Charakteristiky pravicového a levicového extremismu

Tyto dva typy extremismu patří do kategorie politického extremismu. Jelikož však stále panují nejasnosti jak v zařazení specifických projevů extremistických skupin, tak v schopnosti najít nebezpečnost těchto přístupů k řešení společenské situace a hlavně najít argumenty pro vysvětlení škodlivosti obou těchto odnoží extremismu, věnujeme této problematice zvláštní pozornost. Společným charakteristickým rysem obou uvedených typů extremismu je vyvolání iluze, že k nastolení spravedlivých společenských poměrů stačí jasná, srozumitelná a jednoduchá řešení, opřená o určitou zjednodušující ideologii.

Ideologie (z lat. idea – myšlenka, řec. logos – řeč, myšlenka, věda) – doslova věda o idejích. Marxovo a Engelsovo pojetí vychází ze základní myšlenky odvozenosti forem myšlení od charakteru zájmů, které jsou dány především třídní pozicí. Určitý dílčí zájem je prezentovaný jako zájem celku. É. Durkheim zjišťuje, že každá ideologie, bez ohledu na to, na jak posvátné hodnoty se odvolává, může být dešifrována jako snaha podpořit mocenské zájmy určité skupiny lidí vhodnou manipulací se *symboly*. Každá ideologie tak integruje určité skupiny lidí, ospravedlňuje či naopak zpochybňuje je rozdělení moci uvnitř společnosti, stanovuje systémy hodnot

a norem, jimiž se má závazně řídit jednání všech souvěrců. (Keller 1996, s. 415) Pro naše pochopení extremistických strategií si z ideologické manipulace zapamatujme zejména: emocionální působení na recipienty spojené s manipulací s pojmem pravda, ideologické působení v kontextu moci a manipulaci se symboly.

Pojmy pravice a levice běžně užíváme pro jasnější a do určité míry srozumitelnější kategorizaci stran v politickém spektru. Je známé, že toto rozdělení vzniklo ke konci 18. století během Velké francouzské revoluce, kdy na prvním zasedání Generálních stavů v roce 1789 zasedli na levé straně radikální příznivci nového řádu – Montagnardi a na straně pravé zastánci konstituční monarchie – Feuillanti. Je vhodné doplnit, že současně se zmíněnými se také objevovali radikálové známí jako enragée (zběsilí), kteří v zásadě představovali anarchistický proud myšlení.

Podle Mareše pravicový extremismus popírá kořeny moderního pojetí rovnosti – étos fundamentální rovnosti lidí jako duchovní základ demokratického ústavního státu. V současnosti se pravicový extremismus často projevuje jednostranným vyšším hodnocením vlastního etnika, rasy či národa (etnocentrismus, rasismus, nacionalismus) a ve snižování skupin, které jsou jiného druhu či cizí (nenávisť k cizincům, xenofobie, homofobie, antisemitismus). Předpokládá tak, že na místo principu stejných politických práv pro všechny by měl nastoupit politický řád, který institucionalizuje nerovnost lidí zakládající se na původu, výkonu, národnosti, etnické nebo rasové příslušnosti.

Oproti tomu levicový extremismus (anarchismus, komunismus) směřuje k tomu, že klade do popředí princip rovnosti a snaží se jej rozšiřovat na všechny oblasti života. Ve zdůrazňování lidské rovnosti se sice levicově extremistické doktríny shodují s demokratickým ústavním státem, ovšem vyvozují z tohoto etického základního principu důsledky, které je možno považovat za radikální či extremistické. (Mareš, 2003, s. 22)

Rozdělení politického spektra na pravici a levici je velice obtížné, protože nebylo nikdy přesně vymezeno. Charakteristické znaky se pro obě skupiny navíc mění na základě historického vývoje.

Ultrapravice (krajní pravice)

V rámci ultrapravicové ideologie lze nalézt politické myšlení, které volí spíše autoritu než demokracii, sílu než diskusi a viditelně se distancuje od všeho levicového. Charvát uvádí několik základních pojmů, které jsou pro ultrapravici klíčové.

Autorita a moc

Pro ultrapravicové skupiny představuje moc záruku autority, která představuje nadřazenost některých skupin či jednotlivců nad ostatními, což je vede k upřednostňování vysloveně diktátorských režimů. V osobní rovině jde o nadřazenost, z níž vychází společenská hierarchie. Důsledkem těchto postojů je odmítání demokracie a principů rovnosti.

Násilí

Přirozeným pokračováním moci je násilí. Pro ultrapravici je běžné požadování silových řešení politických problémů. Obecně se tato víra odráží v dožadování se vlády tvrdé ruky, případně nulové tolerance. Na individuální úrovni se pak jedná o kult fyzické síly, bojové připravenosti a militantnosti.

Národ a nacionalismus

Otázky spojené s nacionalismem a vlastenectvím mají pro ultrapravici zcela zásadní význam. Ultrapravicová ideologie vnímá národ exkluzivně. To znamená, že jakékoli cizí vlivy jsou nežádoucí, kulturní rozmanitost je zhoubná a naopak kulturní nadřazenost vlastního národa je žádaná.

Rasismus a antisemitismus

Výlučné vlastenectví přechází často do rasismu, pro ultrapravici typického. Řada pravicových extremistů vnímá rasismus jako

základ svých politických postojů. Specifickou formou rasismu je antisemitismus. Zde se jedná o navázání na původní, ještě přednacistický ideový základ extrémní pravice (Charvát, 2007, s. 133–135, in Slavík 2011, s. 11).

Levice a levicový extremismus

Levice je pojmenování části politického spektra, toto označení vzniklo, stejně jako pojem pravice, v době Velké francouzské revoluce (1789–1794) ve Francii podle rozsazení poslanců v Konventu. Právě nalevo seděl třetí stav a radikálové – přívrženci nového společenského řádu.

Významný vývoj zaznamenala levice též ve Francii během Červnového povstání dělnictva (1848), členové První internacionály se hlásili k odkazu Velké francouzské revoluce, konkrétně k jejím hlavním heslům „Svoboda, rovnost, bratrství“ („Liberité, égalité, fraternité“).

Označení levice bylo dále používáno pro revoluční ideologická hnutí (socialismus, anarchismus, komunismus), která poznala Evropa ve svém dalším historickém vývoji. Dnes pojem označuje většinou sociální liberalismus a je zastoupen stranami sociálně demokratickými.

Levici můžeme vymezit několika základními rysy. Základním znakem je zdůraznění spravedlnosti. Je to snaha o sociální spravedlnost, která má poskytnout ochranu sociálně slabým vrstvám, ale je to také rovnost. Rovnost příležitostí, rovnost politická a náboženská. Právě tento pojem rovnosti bývá často zaměňován s principem rovnosti, který prosazuje komunistická ideologie. Nemůžeme klást zjednodušující rovnítko mezi pojem komunistický a levicový. Teorie rovnosti má dva naprosto rozdílné koncepty. První z nich je právě koncept komunistický – je to rovnost v rozdělování a hlavně ve výsledku. Tedy, ať se člověk snaží, či naopak nedělá skoro nic, výsledek je vždy stejný. Proti tomu stojí druhá koncepce, která je rozdílná a charakteristická právě pro le-

vici. Je to koncepce rovné příležitosti, hodnoty a důstojnosti každého člověka. Tato koncepce sahá v mnoha směrech k judokřesťanské rovině, ale i do dob osvícenství. Je třeba jasně rozlišit koncepci první, komunistickou, která popírá právo jednotlivců a zavádí jakousi rovnost mechanickou, kdy mají být všichni stejní, což je popření individuality každého člověka. Naopak rovnost koncepce druhé znamená respektování práv druhých a zajištění důstojnosti ve společenském životě – tak by měla vypadat spravedlivá společnost.

Levice se snaží zajistit, aby člověk mohl žít ve stejných či podobných podmínkách a měl tak stejnou míru šancí. Tato snaha vyžaduje od společnosti jistou míru solidarity. Ta je podmíněna vyšší daní, které jsou pak použity k zajištění sociálního práva, zdravotní péče a vzdělání.

Dále můžeme obecně říci, že levice hájí zájmy středních a nižších vrstev společnosti především v oblasti ekonomické a politické. V ekonomické oblasti se snaží hájit především zájmy zaměstnanců a v oblasti politické je to snaha o prosazení těchto subjektů na realizaci státní moci především prostřednictvím odborových organizací.

Pro levici je dále typická vyšší míra zásahů státu do hospodářství, trh je tedy do jisté míry regulován státem. Stát se také prosazuje ponecháním jistých sektorů ve svém vlastnictví, aby do nich mohl přímo zasahovat. Jako příklad lze uvést zdravotnictví nebo školství. (Javůrková 2011, s. 18)

Anarchismus

Řecké slovo anarchia – označující původně neposlušnost a bezvládu – neslo v průběhu dějin různý obsah.

Hérodotos a Homér tak označovali stav, kdy ve společenství chyběl vůdce či vojevůdce, pokud se jednalo o vojsko. Xenofón nazýval anarchií rok politického bezvládu. Platón již použil toto označení pro nespravedlivou formu státu, ve které docházelo ke

ztrátě zákonnosti, politickému chaosu a mravní neukázněnosti. Pozitivní význam získala anarchie v pojetí Aristippy a Zenóna, kteří tak označovali budoucí ideální společenství bez vlády – společenství moudrých. Nicollo Machiavelli o anarchii uvažuje jako o vládě lidu, neboť v každém státě se střetávají dvě tendence – lid se vzpírá nadvládě boháčů a ti si zas neodpustí, aby lidu neporučnickovali a neutískovali ho. Z těchto dvou proti sobě stojících vůlí se dříve nebo později zrodí některá ze tří forem správy: knížectví, svoboda nebo anarchie.

V negativním smyslu se pojem anarchie do obecného povědomí dostal zejména během Velké francouzské revoluce, kdy byl vládnoucími stranami v evropských zemích i Americe chápán jako ohrožení vládnoucího systému a obecného pořádku.

Znovu pozitivní význam slovu „anarchista“ dal Francouz a jeden z nejpronikavějších zastánců anarchismu Pierre-Joseph Proudhon – v jeho pojetí jde o „člověka usilujícího o svobodu jednotlivců ve svobodných společenstvích bez přítomnosti vlády, státu, moci“.

Max Stirner anarchistické názorové postoje vůbec nevázal k pojmu anarchie, který prakticky nepoužíval. Přesto bývá – stejně jako Proudhon či Hess – označován za anarchistu, ačkoli bývá řazen do odlišného myšlenkového proudu. Podle Stirnera by měl jedinec jednat tak, jak sám chce, a to bez ohledu na zákony, etiku či náboženské principy. Jeho ideje tak představovaly jistou formu nihilismu neboli odmítnutí veškerých hodnot a principů, které by mohly stát v cestě jedinci při uskutečňování vlastní vůle.

Koncem 40. let 19. století použil Karl Grün výrazu autokracie, kterým označoval cíl společnosti bez existence panství.

Gaston Leval označil v roce 1969 výběr slova anarchie za nešťastný omyl, který vede k velkým nedorozuměním ve společnosti, neboť ta se zdráhá přijmout pozitivní obsah slova, jak se ho snažil formulovat již Proudhon. (Roudenský 2009, str. 13, 14)

„Termín anarchismus nepatří nikomu,“ řekl Avram Noam Chomsky a vystihl tak značnou vnitřní diferencovanost a šíří, kterou anarchismus jako proud vykazuje. Základní myšlenky však i přes ostatní odlišnosti zůstávají stejné – anarchismus vidí moc a autoritu jako utlačovatele, snaží se s tímto útlakem bojovat a směřovat ke společnosti, kde nebude existovat moc jedněch nad druhými. Právě moc, a to jak její projevy ekonomické, politické či morální, totiž považuje za hlavní zdroj omezování svobody jednotlivců a jejich útlaku.

Podle anarchismu je ideální taková „společnost, která nejen odstraní politickou nadvládu a ekonomické znesvobodňování, ale také bude založena na výchově všech lidí v silné, svobodné a zodpovědné jedince s důrazem na kulturu svobody, emancipace a různorodosti.“ (Tomek, Slačánek, In Roudenský 2009, s. 15)

Ačkoli se, jak již bylo zmíněno, jednotliví anarchističtí myslitelé v mnoha věcech rozcházejí, základním společným předpokladem je pro ně odstranění donucovací autority, jejímž nejviditelnějším ztělesněním je stát a kapitalismus. Největší rozdíly naopak panují v představách o tom, jak by měla být bezstátní společnost ekonomicky organizována, což lze pozorovat na níže zmíněných jednotlivých proudech. (Roudenský 2009, s. 15)

Komunismus

Vyvolává v naší zemi, díky čtyřicetileté zkušenosti, mnoho kontroverzí a zdá se, že úplné pochopení této etapy českých dějin ještě čeká na rozuzlení. Jedním z důvodů, proč se stále kolem tohoto pojmu přešlapává, je resentment generací, které v komunismu vyrostly a žily. Pokusme se vysvětlit, proč může být komunismus jako politická platforma řazen do krajní levice a jeho postuláty mohou být vnímány jako extremistické. Pokusme se dále srozumitelně postihnout hlavní atributy této ideologie.

Komunismus, marxismus a jejich mýty

V následující části použijeme pro demytizaci komunismu myšlenky našeho významného literárního vědce, humanisty Václava Černého, který se účastnil protinacistického odboje, po válce do roku 1948 stál vždy na pozicích demokratických a nic na tomto postoji nezměnil ani po roce 1948. Pro své postoje a neústupnost byl vězněn a státní bezpečností byl pronásledován až do své smrti v roce 1987.

Ve své úvaze o marxismu vychází z mravního principu, kde zdůrazňuje nejobecnější lidské pravidlo: *Co nechceš, aby ti jiní činili, nečiň ani ty jim* anebo kantovským *Jednej tak, aby se zásada tvého konání mohla stát článkem univerzálního zákonodárství*. Tyto mravní příkazy lze dát do protikladu k marxistické povinnosti či příkazu tzv. *třídní nenávisti* jako požadavku třídního boje, který je zároveň předpokladem tzv. *diktatury proletariátu*. Černý si všímá paradoxu, který se objevuje v marxistické ideologii. Na jedné straně tvrzení, že diktaturou proletariátu bude odstraněna nerovnost a postupně zmizí i třídy, na straně druhé, že *vedoucí úlohou proletariátu* je do skutečnosti vnesena idea nerovnosti. Diktatura proletariátu, která má v počáteční fázi revoluce osvobodit i ostatní třídy ze jha vykořisťování, se tak mění v třídní válku, které jenom v Sovětském svazu padnou za oběť miliony a miliony povražděných lidí v Gulagu, dojde ke genocidě celých národů. V tom je zvláště zdatný J. V. Stalin. F. X. Šalda k těmto praktikám napsal: „To byla usoustaněná lež, to byla služba Dáblu, který se tu chechtal nad poníženou a poplivanou lidskou duší, a ne služba spravedlnosti ...“ (Zápisník IX, č. 1, 21. IX. 1936)

Postavení člověka a vzdělanost je dalším bodem analýzy marxismu. Marxismus, dle Černého, neguje pokrok ve vzdělanosti a postupném osvobození individua, který je patrný od renesance. Renesanční snahy vyústily v rozsáhlou polemiku a nakonec ve společenský spor o svobodu lidské osobnosti, jež vrcholí další ob-

ratovou křižovatkou naší vzdělanosti, Velkou francouzskou revolucí. Marxismus je ke složkám naší vzdělanosti velmi kritický, chce nahradit dosavadní vzdělanost vzdělaností novou, vlastní, definitivní, jež bude spásou lidstva. Totiž na základě totálního násilného přetavení lidské společnosti a nové interpretace sociálního člověka. Jak však tvořit nového člověka, když nová nauka je zapříisáhlým protivníkem myšlenky národního a sociálního osvobození, byť se tak tváří? Jak vytvořit nového člověka na ideji násilí a teroru, které rozpoutala Velká revoluce a jíž byl Marx velkým obdivovatelem.

Dalším mýtem marxistické, později marxisticko-leninské ideologie, byla teze o postupném odumírání státu (který je výrazem holé třídnosti). Praxe však byla ta, že stát v tzv. socialistických zemích nestvůrně zbytněl a stal se vlastním výrazem třídního diktátu. Spolu se státem je nutné zamyslet se i nad hegemonem společenským – *dělnickou třídou*. Ta je v marxistickém vnímání definována jako vtělená zkušenost lidstva, jako vtělený lidský rozum. Obyčejná lidská přirozenost je zaměněna za třídně vymezenou a omezenou, účelově zidealizovanou její část. Francouzský filosof Aron se ve své knize *Opium intelektuálů* ptá po tom, co je vlastně proletariát, dělnická třída. Existuje vůbec jako jednolitý a jednoznačně směřující subjekt, který si je vědom sebe sama, vědom toho, že je hegemonem ostatních společenských tříd? Dochází k jednoznačnému závěru, že proletariát jako subjekt historické nápravy je konstrukt. To dokládá tužbami každého proletáře, které jsou stejné jako tužby ostatních lidí – získat pro sebe jistotu a zajištěný život. Ve chvíli, kdy se proletáři podaří naplnit tyto své tužby, přestává být pro něho otázka dělnické třídy aktuální. Černý dále srovnává dělnickou třídu s „národem vyvoleným“ (paralela s vyvoleností Židů). Je budoucí pán a vládce země, zakladatel závěrečné věčné říše spravedlivých cílů. Proletář má pravdu prostě tím, že jest, kdo jest.

Černý dále polemizuje s *vědeckostí* marxismu. I když se Marx snaží jaksi vědecky zdůvodnit „nezvratné“ společenské změny, které se musí udát pro osvobození lidstva, jsou jeho závěry pouhou předpovědí nebo proroctvím. A protože věda neprorokuje, věda vysvětluje skutečnost a vysvětluje ji ze skutečnosti dějinné, může se týkat pouze faktu, tj. skutečnosti, která se udála. V marxistické skutečnosti dovršeného komunismu stojíme před skutečností, jež se dosud neudála, žádná předchozí zkušenost ji nezaručuje, udá se – prý jednou, budoucně – poprvé v dějinách a naposled. Skutečnost prorokovaná nemůže být předmětem vědeckého myšlení. Marxistické učení jakoby pracovalo s diktátem Prozřetelnosti, pro lidskou společnost nevyhnutelným Osudem. Osudem drtícím lidskou vůli na prach.

Úkol: Zamyslete se nad posledním odstavcem a polemizujte s touto Černého myšlenkou. Např. s pomocí futurologie.

Česká zkušenost s ideami marxismu a komunismu se nedá oddělit od zkušenosti s německým fašismem. Černý přiznává, že Velkou říjnovou revoluci sledovala jeho generace s palčivým zájmem a obdivem. Obojí totalitu jsme poznali zevrubně a přímo tělesně. Proslulá kniha z roku 1956 (C. J. Friedrich, Z. K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard-University) zjišťuje, že *totalitní* režimy se vyznačují šesti rysy – žádný není jednotlivě specifický, politickou totalitu vytváří až jejich úplný počet. Jsou to:

1. *oficiální ideologie*, která zasahuje všechny obory občanova života a kterou všichni občané vyznávají anebo jí alespoň musí být poslušni
2. *jediná masová strana*, která tuto ideologii hlásá, kontroluje do posledního kolečka statní administrativu a byrokracii a disponuje...

3. *tajným policejním aparátem*, který střeží smýšlení občanstva a nepotřebuje dbát právních norem
4. *plánovaně centralizované řízení národní ekonomie*
5. *monopol zpráv a informací*, sdělovaných občanstvu
6. naprostý *monopol zbraní*

Úkol: Vyberte si dva rysy totalitarismu a přibližte je vybrané skupině žáků, se kterou pracujete (1., 2. stupeň ZŠ, střední škola, popř. další) tak, aby to pro ně bylo co nejvíce srozumitelné a zajímavé.

Uvedený seznam charakteristik totalitního režimu lze rozšiřovat. Jednou z charakteristik je neustálé vykreslování obrazu *nepřítele*. Jak fašismus, tak komunismus, jak uvádí Černý, sebe samotné vždy definoval nenávisť, nikdy se neobešly bez nepřítelů, jsou samou svou podstatou ideologiemi „válečného stavu“: „...vezměte jim ale potom „dějinného protivníka“ a ztratili smysl, leží v troskách. A je tedy už v samé jejich povaze, aby lidstvo *předem* dělily na dobré a zlé, na spasitelné beránky a prašivé ovce.“ Tyto ideologie také pokládá za rasistické v tom významu, že v zásadě dělí lidstvo na dvě rasy, na rasu lidí tak či onak svým *původem* čistých a bezúhonných a na rasu lidí od původu nečistých. Kde je potom zásada rovnosti všech lidí, zásada internacionalismu a sbratření? Ideologie komunistická v praxi demytologizuje šance všech lidí na sociální osvobození. To se musí dít pouze podle zásad v revoluční praxi již ověřených.

Znaky a symboly na extremistické scéně

Symboly a znaky hrají v extremistickém světě významnou roli. Jednak je jimi prezentován postoj dané osoby, ale také příslušnost k některému extremistickému uskupení. S touto symbolikou

se mohou setkat i učitelé na školách. Následující kapitola má na pomoci rozpoznat zejména skrytou symboliku a podniknout případné kroky k objasnění postoje žáka, který symboliku užívá. Víme, že zejména symbolika fašistického Německa nachází u části mládeže sympatie.

Symbol

Symbol můžeme definovat jako skutečnost, která poukazuje na něco, co takto vnímatelné není. Podle Lurkera je symbol „něco spojeného, složeného, v čem se amnestuje jinak nezachytitelná významová náplň“ (Lurker, 2005, s. 503, In Slavík 2011). Ve své podstatě se jedná o určitý předmět, pro který je dopředu dohodnut určitý význam, na který dotyčný předmět přímo neodkazuje. Mezi typické a obecně rozšířené symboly můžeme zařadit např. chemické, fyzikální, meteorologické značky, ale také třeba dopravní značky, různé znaky, obrázky, emblémy.

Symbolika

Jedná se o nauku o symbolech, jejich vzniku, užívání. Nebo také jinotajné, symbolické zobrazení a jeho význam (Lurker, 2005, s. 506). Můžeme rozlišovat symboliku grafickou, symboliku barev, květin, čísel, vojenskou a další.

Atribut

Prisuzuje určitou podstatnou vlastnost nějakému objektu. Jde o charakteristickou vlastnost, v přeneseném významu můžeme také hovořit o skupině zástupných znaků charakteristických pro určitou skupinu osob spojených společnou ideou, způsobem chování a jednání, např. styl oblékání, účes a jiné (Chmelík, 2000, s. 27).

Používání symbolů sleduje čtyři hlavní cíle. Zaprvé napomáhá jednotlivci identifikovat se s hnutím, členům hnutí poznat svoje sympatizanty a rozeznávat se mezi sebou na první pohled. Zejména v případě koncertů White power music, které jsou organizované jako soukromé oslavy, je vnější symbolika v podobě

nášivek jedním z identifikátorů, který zaručuje bezproblémový vstup na koncert. Zadruhé je prostřednictvím symbolů vytvářena mystika hnutí. Symboly představují vyjádření určité myšlenky, ideje či odkazu, jednotlivá hnutí se prostřednictvím svých členů deklarují jako jejich pokračovatelé a nositelé jejich myšlenek do budoucna. Vytváří se struktura symbolů, hnutí se posiluje, neboť sdílí myšlenku určenou pouze vybraným jedincům. Zatřetí umožňuje používání zástupných symbolů vyjádřit rasistické, xenofobní a antisemitské myšlenky způsobem, který není otevřeně rasistický, xenofobní či antisemitský, neodporuje zákonu, a není tedy stíhatelný. Začtvrté, především v případě verbálních projevů, skandování hesel, dochází k posilování pocitu moci, sounáležitosti se skupinou, resp. neonacistickou organizací. (Bulletin o podobách pravicového extremismu, 4/2008, s. 1)

Symbolika barev

V symbolice ultrapravicových extremistů dominují tři barvy: černá, bílá a červená. Jak uvádí Chmelík, tato trojkombinace byla převzata ze symbolů typických pro fašistické diktatury, zejména pro nacistické Německo, ve kterém tuto kombinaci barev prohlásil za národní barvy Adolf Hitler. Bílá barva je obecně symbolem jistoty, čistoty a nevinnosti. Pro fašistické diktatury a také pro hnutí skinheads značí čistotu rasy, čistotu národa. Červená barva je symbolem ohně, krve, ale rovněž revoluce. Pro fašismus se stala symbolem pokrevního svazku a takto tento symbol převzalo i hnutí skinheads. Černá barva obecně znamená smrt, avšak též odhodlání. Symbolizuje nenávist ke všem, kteří „przní čistou rasu“, a předurčuje jejich záhubu. Pro hnutí skinheads se černá barva stala symbolem rasové nenávisti proti všem s rozdílnou barvou pleti, zejména symbolem boje proti „cikánům a všem černým“. Kombinaci těchto tří barev lze nalézt téměř na všech fašistických symbolech i symbolech nošených příznivci fašistické diktatury a ideologie. Tato barevná kombinace však povyšuje řadu germánských, keltských a vikingských symbolů, které by jinak by-

ly považovány za historické symboly, na symboly propagující ne-snášenlivost, výlučnost, rasovou diskriminaci apod. (Chmelík, 2000, s. 35–36)

Jako symboly pro vyjádření svoji příslušnosti k určité subkul-tuře hnutí skinheads sloužily i tkaničky do bot. Tento dnes již překonaný jev v devadesátých letech sloužil k odkazu k příslušné skupině v hnutí skinheads. Bílá barva tkaniček vyjadřovala pří-slušnost k white power skinům, pro které je typický boj za etnický čistou bílou rasu. Hnědé tkaničky označovaly nazi skinheads, kte-ří se ztotožňují s ideály nacismu, konkrétně s národním socialis-mem Adolfa Hitlera. A červená barva tkaniček vyjadřovala příslušnost k hnutí sharp skin, tedy skupině skinheadů proti ra-sismu a xenofobii.

Symbolika čísel

Symbolika čísel musí být vykládána vždy v souvislosti s pro-středím, kde jsou dané číslice používány. V podání neonacistů a rasistických skinheads číslo zpravidla představuje pořadí pís-men v abecedě. Bývají to ve většině případů jakési kryptogramy, které odkazují na jména nacistických vůdců či odkazují na něja-kou událost v historii. Tato čísla mívají extremisté buď ve formě nášivek na oblečení, nebo často si je také nechávají vytetovat (klidně i na vyholenou hlavu). Číselné kryptogramy používají i k vzájemné identifikaci na různých diskusních fórech či sociál-ních sítích, kdy ke své přezdívce přidávají zpravidla číslici 88.

Příklady:

18 – představuje první a osmé písmeno v abecedě, tedy iniciá-ly Adolfa Hitlera; 88 – kryptogram fašistického pozdravu Heil Hit-ler; 28 – označení Blood & Honour

14 – počet slov anglické věty *We must secure the existence of our people and a future for white children*. Autorem této věty je americký neonacista a člen organizace Řád mlčících bratří David Lane, který zemřel v roce 2007 ve vězení, kam byl poslán na 190

let za organizování trestné činnosti této organizace a za účast na vraždě židovského novináře Alana Berga v červnu 1984.

10 – český překlad výše uvedené anglické věty, který zní: *My musíme chránit existenci našich lidí a budoucnost bílých dětí.* Tento český ekvivalent se hojně používá se stejným významem jako číslice 14.

168:1 – čísla symbolizují počet obětí amerického teroristy Timothy McVeigha při útoku na budovu federálního úřadu v Oklahoma City 19. dubna 1995. Útok podnikl jako odvetu proti federálním úřadům za incident u městečka Waco v dubnu 1993, kdy při pokusu o zatčení vůdce sekty Mount Carmel zahynulo přibližně 80 členů této sekty včetně dětí.

23 – v anglické abecedě pořadí písmena W, představující zkratku slova White, tedy bílý, symbolizující čistotu rasy.

Fašistická runová symbolika

Chmelík uvádí, že pro fašismus bylo typické používání runových symbolů k vyjádření své ideologie. Tyto symboly vyjadřovaly myšlenku nadřazenosti germánské rasy nad ostatními, méně cennými rasami. Tím došlo k tomu, že poměrně primitivní a nezávadné runové symboly získaly naprosto jiný význam (Chmelík, 2000, s. 37). Tuto symboliku fašismu postupně převzalo hnutí skinheads na celém světě. Zde jsou uvedeny příklady těch nejznámějších runových symbolů:

Hakenkreuz

Hákový kříž, označovaný též jako svastika. Jedná se pohanský germánský znak Thora, boha hromu. Takřka totožný symbol můžeme najít též v hinduismu, tam jsou však ramena kříže doleva. V průběhu 19. století začala být svastika považována za symbol nacionalismu. Později se stal znakem Hitlerovy Národně socialistické německé dělnické strany. Jedná se o runu vítězství, vítězství

světla, sluneční síly, zapalujícího blesku. Je runou bojovníka, vítěze. V roce 1932 vzniká grafický návrh dvou Sig-run vedle sebe, čímž bylo vytvořeno SS-runen, které se poté začalo používat v celé nacistické organizaci (Chmelík, 2000, s. 38). Symbolizovala příbuzenství a rodinu. Byl to odznak Rasového a osídlovacího úřadu SS. Symbolizovala také čistotu rasy (Chmelík, 2000, s. 40).

Kříž (Odinův)

V současné době nejvíce používaný runový symbol příznivců hnutí skinheads jako náhražka za svastiku. Sám o sobě není propagací rasismu (jedná se o symbolizaci mužské a ženské síly), stal se však symbolem řady skupin mládeže v celé Evropě, jejichž postoje jsou silně xenofobní, rasistické.

Symbolika oblečení

Příznivci krajně pravicové scény dnes už nenosí typické kandy, maskové kalhoty a vojenské letecké bundy, tzv. bombery. Jejich současné oblečení vypadá naprosto nenápadně. Ale loga na něm umístěná odkazují na nacistickou symboliku (Vedral, Eichler. [online]. [cit. dne 25. 05. 2011]). Majiteli firem, které toto oblečení distribuují a prodávají, jsou ve většině případů sami příslušníci neonacistických organizací. Vedle značek přibývá zvláštních obchodů poskytujících neonacistům zboží. V Praze jsou přinejmenším čtyři, v celých Čechách je jich pak asi dvacet. Neonacisté v nich ovšem nenakupují pouze své šaty, CD nebo případně zbraně, ale používají je také k setkání, kde si vyměňují informace a získávají kontakty. Prodejem módního extremistického oblečení a jinými obchody mohou finančně podporovat neonacistickou scénu a politizovat mladé lidi doprava. Obchody jsou buď přímo v rukou krajní pravice a jsou organizovány přesně pro tuto klientelu, nebo fungují čistě kvůli zisku.

Eightyeight

Příkladem symboliky oblečení jsou produkty značky eighty-eight, kde se kloubí symbolika čísel se skrytými symboly rasismu.

Firmu vlastní Rasto Rogel, bývalý zpěvák neonacistické skupiny Krátký proces. Už název značky odkazuje na nacistický pozdrav Heil Hitler, neboť se jedná o anglické vyjádření číslovky 88 (viz symbolika čísel). Zboží s touto značkou vypadá jako běžné sportovní oblečení. Potisky ale ukrývají rasistické poselství. Například triko Bowling team zobrazuje bílou kouli, která poráží černé kuželky. Nebo na jiném triku je znázorněna silueta bílého boxera, který kope do břicha černého protivníka.

Thor Steinar

Hlavní pilotní značkou v současném obchodu s oblečením pro pravicové extremisty je německá Thor Steinar. Zakladateli jsou němečtí neonacisté Uwe Musela a Axel Kopelke. Logo této značky je tvořeno kombinací dvou run, T a S. Jejich kombinace v logu byla nová a nepodobala se žádné známé nacistické insignii. Na základě rozhodnutí správního soudu však stejně musela firma logo změnit. Na základě dlouho se vlekcoucích odvolání se firmě nakonec podařilo spor vyhrát a opět může používat původní logo (NS značky. [online]. [cit. dne 25. 05. 2011]). V oblečení této značky přišli k soudnímu jednání i obvinění (a následně odsouzení) v kauze žhářského útoku ve Vítkově, při kterém byla vážně popálena malá Natálka Siváková.

Grassel

První česká neonacistická značka. Majitelem je Petr Ondruš, bývalý člen Národního odporu. V konkurenci s Thor Steinar značka spíše stagnuje, ale uchytila se v prostředí bojových sportů, kde se nachází také početná skupina přívrženců a sympatizantů pravicových extremistů. Sám Ondruš je od roku 2009 ve vězení, kde si odpykává svůj 3,5letý trest za vydírání, kterého se měl dopustit v souvislosti se svojí podnikatelskou činností.

Consdaple

Další oblíbenou značkou mezi českými neonacisty je Consdaple. Název byl zvolen tak, aby obsahoval zkratku NSDAP (Hitler-

va Národně socialistická německá dělnická strana). Zakladatelem je Franz Glasauer (dlouholetý člen německých republikánů a NDP).

Black bloc

V poslední době lze vyzorovat na různých akcích zajímavý jev, pokud jde o způsob oblékání pravicových extremistů. Na různé demonstrace se snaží vytvořit tzv. black bloc, což není v podstatě nic jiného než taktické oblékání a zahalení se protestujících osob do jednotné černé barvy z důvodu znemožnění identifikace a skrytí identity před masmédií nebo ideovými nepříteli. Paradoxem je, že tato taktika má svůj původ v táboře levicových extremistů v 70. letech dvacátého století (Neonacistická parodie na black bloc. [online]. [cit. dne 25. 05. 2011]). (Slavík 2011, s. 32–39)

Závěr

Problematika extremismu je pochopitelně širší, než jak je prezentována v našem textu. Při výběru jednotlivých témat a obsahového zaměření jsme se snažili poskytnout pedagogickým pracovníkům přehledný materiál, který jim umožní se pomocí něho v problematice orientovat a zaměřit se na vysvětlování podstaty extremistických postojů.

Vzhledem k malým životním zkušenostem žáků s naší nedávnou minulostí jsme se rozhodli zaměřit pozornost na politický extremismus s akcentem na vysvětlení extremismu levicového a v něm potom komunismu. KSČM je parlamentní stranou. O ideologii komunismu a jeho praktikách od roku 1917 do roku 1990 panuje mnoho dohadů a k mladé generaci se dostávají o tomto období informace velmi výběrové a do značné míry zkreslující. Text obsažený v této brožuře je skromným příspěvkem k nahlédnutí do problematiky komunistické ideologie a jejího uplatňování v reálné politice.

Použité zdroje

- Allport, G. W.: *O povaze předsudků*. Praha : Prostor, 2004.
ISBN 80-7260-725-3
- Bastl, M.: S.H.A.R.P. – Skinheadi proti rasovým předsudkům. Středoevropské politické studie, 2001, roč. III, č. 3. ISSN 1212-7817
- Camus, J.-Y. Evropská extrémní pravice a náboženský extremismus. Psáno jako součást výzkumného projektu „Politické strany a reprezentování zájmů v současných evropských demokraciích“ (kód MSM0021622407)
- Černý, V.: *Paměti 1945–1972*. Atlantis: Brno, 1992. ISBN 80-7108-036-5
- Danics, S.: *Extremismus: hrozba demokracie*. 1. vydání. Praha : Police history, 2002. 128 s. ISBN 80-86477-07-X
- David, R.: *Politologie*. 5. vyd. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2003. 458 s. ISBN 80-7182-1624.
- Hewstone, M., Stroebe, W.: *Sociální psychologie*. Praha : Portál, 2006. ISBN 80-7376-092-5
- Chmelík, J.: *Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty*. Praha: Linde, 2001. ISBN 80-7201-265-7
- Chmelík, J.: *Symbolika extremistických hnutí*. 1. vyd. Praha : Ar-mex, 2000. 113 s. ISBN 80-86244-14-8
- Javůrková, K.: *Politická gramotnost studentů*. Gymnázium Pardubice, 2011. Středoškolská odborná činnost.
- Fiala, Petr.: *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 1998. 303 s. ISBN 80-210-1798-8
- Charvát, J.: *Současný politický extremismus a radikalismus*. 1. vydání. Praha : Portál, 2007. 183 s. ISBN 978-80-7367-098-6.

- Jessor, R.: Risk Behavior in Adolescence, *Journal of adolescent health*, 1991, 12, s. 597–8
- Keller, J.: *Ideologie*. In Velký sociologický slovník. Praha : Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1
- Kudrna J., Hošek R., Hruška J., Hroch M., Kubišová V., Svátek F., Herman K., Kubiš K.: *Dějiny Francie*. Praha : Svoboda. 1988.
- Lurker, M.: *Slovník symbolů*. Přeložili A. Bakešová; O. Vochoč; P. Dvořáček. Praha : Euromedia Group k.s. – Knižní klub, 2005. 616 s. Název originálu: Wörterbuch der Symbolik. ISBN 80-242-1588-8
- Mareš, M.: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. 1. vydání. Brno : Barrister & Principal, 2003. 655 s. ISBN 80-86598-45-4
- Mareš, M., Vejvodová, P.: Dělnická strana: Profil české pravicově extremistické strany. *Rexter*, 2010, roč. 8, č. 2, s. 42 – 74. ISSN 1214-7737
- ROUDENSKÝ, P.: *Radikální levice a levicové subkultury v české republice*. Vysoká škola finanční a správní, Praha, 2009. Bakalářská práce
- Slavík, J.: *Projevy rasové netolerance v textech současných českých extremistických kapel a jejich vliv na posluchače*. Univerzita Hradec Králové, 2011. Bakalářská práce
- Szaló, C.: *Transnacionální migrace*. Brno : CDK, 2007. ISBN 978-80-7325-136-9

ANTISEMITISMUS JAKO SOCIÁLNÍ PROBLÉM

PhDr. Jiří Kučírek, Ph.D.

Tolerance patří k základním charakteristikám lidské společnosti a státu, který chrání právo člověka na svobodu a toleranci. Latinské chápání *tolerantia* znamenalo soužití osob jednoho náboženského, světonázorového či filozofického, ev. politického přesvědčení s jinými lidmi odlišného názorového přesvědčení. Chápalo se tím soužití, chápané jako vzájemnou spolupráci, emoční otevřenost druhému, ne pouze žití „vedle sebe“.

Intolerance je naopak obvykle spjata s projevem agrese vůči druhým lidem, ovšem musíme si připomenout, že intolerance je typická pro osoby otevřeně vystupující proti jiným názorům, lidé neochotní k ústupkům. Člověk se stává intolerantním ne svou pevnou pozicí argumentace, ale teprve tehdy (ve smyslu běžného chápání intolerance), když vůči svému protivníku nepoužije pouze mravně čisté prostředky, duchovní zázemí svého přesvědčení, ale využije prostředky mocenské, brachiální, pomluvy, zákulisního chování směřující k znemožnění svého oponenta. Proto také intolerance v tomto smyslu je změna entuziasmu ve výraz fanatismu.

Místo respektu k nějakému ideálu začíná mít pocit, že slouží nějakému cíli osobně – od hrdosti, pýchy k sebezbožňování jako majitele pravdy, kterou je nutno prosadit za každou cenu, nesnášenlivosti vůči jiným lidem, idejím. Proto každý horlivec pro poznanou pravdu je nesnášenlivý, agresivní vůči jiným názorům, odchylkám. Kultura tolerance vyjadřuje odhodlání setrvat na svém stanovisku a paralelně také vstřícnost k odlišným životním koncepcím (Lévinas, 2009).

Klíčové je nahlédnutí k celé problematice z následujícího úhlu: k toleranci nelze přistupovat z hlediska „práva na pravdu“,

ale pouze z náhledu „práva osoby“. V prvním případě se totiž subjektem ve smyslu práva stala „pravda“, ne člověk jako fyzická osoba. Zde také pramení dříve často vyslovované „za vším je nutno vidět člověka“.

Postoje společnosti vůči Židům jsou vždy barometrem tolerance ve společnosti, jejich udržení svého náboženského přesvědčení, vzhledem ke své nedostatečné přizpůsobivosti většinové společnosti, setrvání na své víře, kultuře, neúčast na křesťanské identitě, vždy vyvolávalo nesnášenlivost většinové křesťanské společnosti. S. Freud takto vysvětloval nenávisť vůči Židům, jako skrývající se křesťanskou sebenenávisť (Rudy: 1965).

Obdobně se vyjadřovali T. W. Adorno s M. Horkheimerem, když hovořili o dialektice uvědomování. Nepřátelství vůči Židům se proto vždy tendenčně obracelo na snahu, aby zanikla židovská identita, jinak řečeno dilema: křest nebo smrt. Oba jmenovaní autoři tak interpretují fatální destrukci a násilí spjaté s antisemitismem, který má potvrdit, že cyklus dějin je oprávněný a Židé obtíženi vinou mají být odmítnuti. Násilí vůči nim je cestou jak vybijet agresivitu, antisemitismus se tak včleňuje do sociálních struktur v principu lhostejnosti, občanského chladu, jedná-li se o neidentické osoby, Židy. Tato lhostejnost ve společnosti je ale nebezpečná nejen pro Židy, protože se může obrátit v případě sociálních problémů i vůči jiným skupinám s odlišnou identitou (Adorno, Horkheimer, 2009).

Ještě dokonce v roce 1885 papež Lev XIII ve své encyklice *Immortale Dei* odmítl náboženskou svobodu jako přirozené právo a povolil pouze, aby za určitých okolností byla trpěna jako nutné zlo i existence jiných církví vedle církve katolické, která nedovoluje přiznat různým formám víry stejné právo jako víře pravé. Přitom právě náboženské osočování, společenská diskriminace „povýšená“ rasismem, který se začal objevovat v 19. století, vytvořily předpoklady pro likvidaci Židů v polovině minulého století. Jednalo se o teologicky legitimovanou nenávisť, teologii vydědění.

Přitom každému člověku je dána svoboda, kdo se chce připojit k cestě dobré, může, a kdo se chce připojit k cestě špatné, může také. Židovský filosof Maimonides, uspořadatel Talmudu, odmítá představu, že by člověk byl předurčen k tomu, bude-li dobrým či špatným. Nikdo člověka nenutí, žádná moc neurčuje, nikdo jej nepřitahuje ani k jedné z obou cest, mnohem více se spíše on sám obrací k cestě, kterou si osobně zvolil (Maimonides, 2001). Vyslovuje údiv nad člověkem, který nařiká nad špatným výsledkem své volby. A říká, že je každý pánem nad svými hříchy, protože jsme nadáni svobodnou vůlí a vědomě jsme se rozhodli, protože v každém okamžiku je nám dána svoboda.

Vyvozuje tak, že člověk má v ruce svobodu a všechno co je vloženo do lidské ruky, může udělat: dobré i zlé. Judaismus není proto náboženství strachu, ale svobody a plné nepřevoditelné odpovědnosti za vše co učiní.

Zdůvodňuje svůj názor následovně. Kdyby Bůh lidem určil, zda budou dobří nebo zlí, anebo jim dal něco, co by člověka od narození vedlo k jednomu určitému postoji, k jedinému poznání ze všech možných poznání, k jediné určité charakterové vlastnosti mezi mnohými možnými, k zásadně jedinému jednání, jak se, poznamenává Maimonides, domnívají hlupáci, domnívající se, že k tomuto účelu bylo založeno nebe, jak by nám mělo být přikazováno, abychom jednali tak či onak? Abychom zlepšili své volby cest na základě své svobody, kdyby bylo člověku od narození předurčeno, že ani jinak jednat nemůžeme? Což znamená, že člověku je dána svoboda, ale proto také bude musit skládat účty. Žádné slovo člověka neodsuzuje k existenci, která by mu zabráňovala dospět k dokonalosti.

V judaistické koncepci se Bůh zřekl vůči člověku všemohoucnosti a daroval mu svobodu, nemá proto na svobodné jednání vliv, tvoření přešlo na člověka, jeho činy, člověk se stal plně zodpovědným za světové dění. Židovský „onen“ svět není mimo tento svět, ale leží v budoucnosti, přicházející svět, jinak řečeno, doko-

nalost lidstva nespočívá v minulosti ani v „onom“ světě, ale právě v budoucnosti, tj. odpovědnosti každého člověka, jehož konkrétní odpovědnost nemůže nikdo z něj sejmout.

Křesťanská identita je, lze říci identitou kombinovanou, protože církev existuje pouze ve vazbě na židovství. Antisemitismus a zejména Šoa krutým způsobem varuje, k čemu vede potlačování a popírání židovské dimenze křesťanství. Židovství a křesťanství představují dva způsoby života a víry, které jsou při svých základních společenských rysech a orientacích současně odděleny hlubokými strukturálními a historickými asymetriemi a mají tak zůstat (Čapková, 2005). Obě strany si dovnitř osobují závazný nárok na pravdivost. Dokázat že je možná komunikativní tolerance jako jediná cesta jak stabilizovat náboženský smír.

Nebezpečím se ale stává také lhostejnost jako forma pokleslé tolerance, představitel pokleslé tolerance se vyhýbá hovorům, které by jej nutily zaujmout stanovisku, raději se bude bavit o fotbale, počasí, televizi či politice, sám nikoho neutlačuje a nenapadá, ale nedovede se pronásledovaného zastat. Stává se tak spoluodpovědným svým mlčením, svým diváckým postojem, neangažovaným životem (Heitlingerová, 2007).

Naše postoje jsou také spjaté s formou nacionalismu a pramení ze dvou základních směrů, které se zformulovaly na konci osmnáctého století: Západní, reprezentovaný Francií, který vychází z „ideálu společnosti sobě rovných lidí“ a druhý – formulovaný v Německu (který získal převahu na Východě) dovolávající se jedinečnosti každého národa, směřující k vykupitelské vizi vyvoleného národa německého nebo ruského. Nezapomínejme, že Rusko bylo vyjmuté z procesu renesance, humanismu, zvratu osvícenské revoluce.

Tyto verze německého a ruského nacionalismu Židům nenabízely žádné místo, asimilace jako nepřijatelná forma z důvodů poskvřňování čistoty národního ducha. Organická jednota národa nemůže přijmout, aby jiný, židovský národ se považoval za „vyvo-

lený“, což je předkládáno jako nepřípustné. Stojí za připomínku, že obvyklý argument ohledně „vyvolenosti“ židovského národa je překroucená interpretace, protože hebrejský výraz pro vyvolenost je „bachar“ a to znamená „vybranost“, ve smyslu někdo ponese odpovědnost.

Židovský svět není, mino tento svět „...ale leží v budoucnosti, je to svět přicházející, jinak řečeno, dokonalost lidstva nespočívá v minulosti, ani v ´onom světě ´, ale právě v budoucnosti, tj. Odpovědnosti každého člověka, kterou z něj nemůže nikdo sejmout“ (Kučírek, str. 237)

Nakonec uvedený nacionalismus opustil náboženské vysvětlování a překlopil se do „vědeckého“ zdůvodňování měnecennosti rasy, sedimentoval do polohy rasismu. V 17. a 18. století bylo nahlíženo na stát jako na důsledek společenské smlouvy ve prospěch člověka, jedince. Ovšem rovněž zrozený romantismus, který je spjatý s objevením „nevědomí“ je vždy steskem po minulém, zdravém životě, chápání státu jako živého organismu. A souběžnost (východního chápání) nacionalismu s německým romantismem vykonaly své: nesnášenlivost a odmítání humanity, například Jan Neruda (Neruda, 1943) a jiní čeští literáti, novináři. Nenávist k cizincům, odmítání všeho co není spjatého s národem, s vlastí. Pro národní válku musel být vždy mobilizován národ – to byl úkol vzdělavců, akademici, historici, literáti, kteří neúnavně líčili válku národů jako válku kulturní.

Za pozornost stojí Aristotelova úvaha (Politika, 2009), podle jeho názoru k vědomí odlišnosti lidí může docházet pouze jen ve městech, protože reprezentuje, či je formováno principem synoikismos, společné prostupné místo – město vždy k sobě přitahuje členy různých skupin, domorodce i cizince.

Pokud se zeptáme, co rozumíme „odlišností“, asi uslyšíme, že je to oblast týkající se identity, genderu, rasy nebo konkrétní třídy, vrstvy. Pro Aristotela to znamenalo něco navíc, totiž zahrnoval pod pojem „odlišnost“ také zkušenost různých aktivit,

činností, různé pracovní aktivity, které do sebe nezapadají. Město je tím místem setkávání odlišných identit, místem politiky. Venkov je vždy spjatý s půdou, tradicí zakotveností místa a tím i lokalizované identity, tj. větší mírou nesnášenlivostí vůči „odlišnosti“. Pro zajímavost, Aristotelés vymežil rozdíl mezi vytvářejícím se evropanstvím a asiatsvím: despotické násilí je v Evropě považováno za projev nepřirozeného stavu, který bude dříve nebo později odmítnut. Pro asiatsví je despotismus považován za něco přirozeného a normálního.

Antisemitismus je stále součástí latentního i manifestního projevu určité skupiny ve společnosti, odlišnost byla, je a bude vždy chápána jako jinakost, která ozřejmuje variabilitu, nejednotu. Jak vymežit antisemitismus?

Identifikace antisemitismu

Určující návod jak identifikovat antisemitismus vydala European Union Agency for Fundamental Rights – Agentura Evropské unie pro základní práva. *Stejný* postup využívá také Coordinating Forum for Combating Anti-Semitism – Koordinační fórum pro boj s antisemitismem.

(<http://www.antisemitism.org.il/eng/Working%20Definition%20of%20Antisemitism>)

Dle této definice lze za antisemitismus považovat takový způsob vnímání Židů, který lze vyjádřit jako nenávisť vůči nim. Slovní a fyzické projevy antisemitismu mohou být zaměřeny proti židovským i nežidovským osobám nebo jejich majetku, proti institucím židovské komunity a náboženským zařízením. Podobné projevy mohou být namířeny také proti Státu Izrael – antisemitský charakter mají, pokud je Stát Izrael napadán jako představitel židovské pospolitosti. Antisemitismus běžně obviňuje Židy ze spiknutí s cílem poškodit lidstvo a je často používán k obviňování Židů z aktuálních problémů, objevuje se v mluveném slovu, v textech,

vyobrazení i v dalších aktivitách, přičemž využívá zlovlné stereotypy a údajně negativní charakteristické vlastnosti přisuzované Židů.

Konkrétní projevy antisemitismu

Podněcování, podpora či ospravedlňování zabíjení Židů či hrubého ubližování Židům ve jménu radikální ideologie či extrémního náboženského postoje; Obviňování z prolhanosti, dehumanizace, démonizace, prohlášení o jednotlivých Židech (či židovstvu jakožto jakési kolektivní moci) založená na stereotypch. Zejména, avšak nikoli pouze, mýty o světovém židovském spiknutí nebo o Židech kontrolujících média, ekonomii, vládu a jiné společenské instituce; Obviňování Židů jakožto pospolitosti z odpovědnosti za skutečné či smyšlené chyby a špatnosti zaviněné židovským jedincem či skupinou Židů či dokonce ne-Židy; Popírání existence, rozsahu, způsobu provedení (např. plynové komory) a účelu genocidy Židů německými nacisty, jejich podporovateli a spojenci během 2. světové války (holocaust); Obviňování Židů jakožto pospolitosti či Státu Izrael z vymyšlení si či ze zveličování holocaustu; Obviňování židovských občanů z větší loajality ke Státu Izrael nebo z upřednostňování domnělých priorit mezinárodního židovstva před zájmy svého vlastního státu.

K příkladům antisemitských projevů vztahujících se k Státu Izrael po zohlednění celkového kontextu patří například: popírání práva židovského národa na sebeurčení, např. tvrzením, že existence Státu Izrael je rasistický počin; Vytváření dvojích standardů tím, že se vyžaduje jednání neočekávané a nevyžadované od žádného jiného státu; Používání symbolů a vyobrazení asociovaných s klasickým antisemitismem (např. obviňování Židů z vraždy Ježíše nebo rituálních vražd) k charakterizování Izraele či Izraelců. Přirovnávání izraelské politiky k nacistické; Považování Židů za kolektivně zodpovědné za akce Státu Izrael.

Jiná kritika Státu Izrael podobně jako kritika jakéhokoli jiného státu nemůže být považována za antisemitismus.“

Určování projevu antisemitismu: TEST 3D

Při určování projevů tzv. nového antisemitismu, který se významně týká nelegitimní kritiky Státu Izrael, a k jasnějšímu oddělení kritiky Izraele a nového antisemitismu se SB řídí tzv. 3D testem, jehož autorem je N. Sharansky /Jewish Political Studies Review, Visit our new website: Institute for Global Jewish Affairs, Jewish Political Studies Review 16:3-4 (Fall 2004)/

Podle tohoto testu se za antisemitský považuje takový výrok, jenž obsahuje minimálně jedno z tzv. 3D.

První D symbolizuje **démonizaci** Izraele – tedy označování Izraele za zhmotnělé zlo, agresi. Příkladem může být přirovnávání politiky Státu Izrael k nacistickému Německu nebo palestinských uprchlických táborů ke koncentračním táborům apod.

Druhým D označuje Sharansky **dvojí standard**, který je selektivně aplikován na Stát Izrael při posuzování zahraniční politiky či vnitřních záležitostí. Ten je tak především v rámci Organizace spojených národů terčem množství jednostranných odsuzujících prohlášení a rezolucí, zatímco jiné státy, mnohdy nedemokratické, autoritářské a totalitní adekvátní kritice čelit nemusí a samy jsou nejednou těmi, kdo vystupují vůči Státu Izrael jako arbitr dodržování mezinárodních zákonů a lidských práv.

Třetí D symbolizuje **delegitimaci** Státu Izrael. Jako antisemitské mohou být hodnoceny takové výroky, které popírají právo Státu Izraele na existenci.

V České republice nejsou projevy antisemitismu výrazné, ale v posledním roce v souvislosti se vzrůstajícím napětím ve světě se také výrazně zvyšují počty projevů nesnášenlivosti vůči Židům.

Porovnání různých projevů antisemitismu od roku 2008 do roku 2013

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fyzické útoky na osobu	1	0	0	1	0	1
Fyzické útoky na majetek	2	6	5	5	6	3
Vyhrožování	2	1	3	4	0	3
Obtěžování	15	4	8	7	10	6
Texty, weby, obrázky a videa	28	17	31	26	82	156

Zdroj: Výroční zprávu o projevech antisemitismu v České republice za rok 2013 připravilo Středisko bezpečnosti Židovské obce v Praze

Celkem bylo zachyceno za rok 2013 155 antisemitských příspěvků a textů, antisemitských vyobrazení, videa, weby a diskusní fóra. Textů, které považuje židovská obec za antisemitské, však prudce přibýlo. Oproti roku 2012 jich byl téměř dvojnásobek, oproti roku 2011 dokonce šestinásobek.

Množství protižidovských textů se na internetových sítích téměř zdvojnásobil, jsou využívány diskusní fóra, Facebook, antisemitské projevy jsou časté na derby fotbalových utkání Slávie a Sparty. Dost příspěvků přichází od národně vzdělávacího institutu (teorie konspirační či rasově motivované studie)

Objevily se také revizionistické texty popíračů holocaustu, tyto příspěvky zpravidla šíří teorii, že holocaust je nástrojem vlády světového židovstva, které na základě tohoto mýtu ustavilo Stát Izrael a s jeho pomocí tak může ovládat politiku a finance ve světě. Antisemitismus dokáže pronikat i do státních sfér například do Armády ČR, což se v roce 2013 opět potvrdilo, protože vojenská rozvědka zatkla skupinu pravicových extremistů, u kterých našla letáky s extremistickou orientací včetně ilegálně držené zbraně. Jeden ze zatčených byl příslušníkem Armády ČR.

(<http://zpravy.idnes.cz/do-ceske-armady-pronikli-neonaciste-dbg>)

Antisemitismus se v roce 2013 šířil téměř výhradně po internetových sítích. Skupiny spjaté s pravicových či levicových extremismem v ČR vzhledem ke své velikosti svých organizací dosud ještě nepředstavují vážnou hrozbu pro židovskou komunitu. V budoucnu se ale ocitne pod vlivem zahraničněpolitických událostí i v pozornosti teroristů.

Výzkum Centra pro výzkum veřejného mínění SÚ AV ČR sledující náš vztah k jiným národům a národnostem, ukázal následující rozvrstvení.

Tabulka 1: Vztah k národnostním skupinám žijícím u nás (od nejvíce k nejméně sympatickým) 2005

Češi	1,8
Slováci	2,0
Poláci	2,7
Němci	3,6
Židé	4,0
Vietnamci	4,2
Rusové	4,3
Ukrajinci	4,5
Občané balkánských států	4,8
Romové	5,5

Pozn.: Vážené průměry bez odpovědi „neví“, maximum = 1, minimum = 7

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i., Naše společnost 14. – 21. 2.2005, 1083 respondentů starších 15 let.

Nejlepší vztah máme k občanům české národnosti (vážený průměr 1,8) a jen o trochu horší ke Slovákům. Za spíše sympatické Češi považují také Němce a Poláky. Průměrné hodnoty dosáhl vztah k Židům, u kterých se však vyskytla velká variabilita odpovědí a více než 10 % občanů nebylo schopno svůj postoj k nim vyjádřit.

**Tabulka 2: Vztah k národnostem
(od nejvíce k nejméně sympatickým)**

Vztah k:	
Čechům	1,7
Slovákům	2,0
Francouzům	2,3
Švédům	2,5
Angličanům	2,6
Polákům	2,7
Rakušanům	2,8
Řekům	2,9
Maďarům	3,0
Japoncům	3,1
Američanům	3,3
Indům	3,4
Němcům	3,5
Litevcům	3,6
Izraelcům	3,9
Rusům	4,0
Srbům	4,0
Číňanům	4,1
Ukrajincům	4,3
Turkům	4,4
Kurdům	4,5
Afgháncům	4,6
Iráčané	4,6
Palestincům	4,7

Pozn.: Vážené průměry bez odpovědi „neví“, maximum=1, minimum=7

Zdroj: CVVM SOÚ AV CR, v.v.i., Naše společnost 14. – 21. 2.2005, 1083 respondentů starších 15 let.

Pravidelný výzkum Centra pro výzkum veřejného mínění SÚ AV ČR v únoru 2015 zjišťoval postoje obyvatel České republiky k různým skupinám obyvatel.

Vztah byl zjišťován otázkou, koho by dotyčný člověk nechtěl mít za své sousedy. Největší distanci mají lidé k osobám závislým na drogách, alkoholu a lidem s kriminální minulostí. Poměrně velká distance je i od psychicky nemocných lidí, které by za sousedy nechtěly mít více než dvě třetiny (70 %) dotázaných. Ostatní v seznamu uvedené skupiny obyvatel již nejsou odmítány zdaleka v takové míře. Jistou distanci lze ještě zaznamenat v případě lidského soužití (sousedství). Lidé by nechtěli mít za své sousedy osoby jiné barvy pleti (38 % občanů), cizince žijících v ČR (31 %), lidí s homosexuální orientací (23 %) a lidí s jiným náboženským přesvědčením (20 %). Za pozornost stojí, že 18 % dotázaných projevilo odmítavý postoj ke kuřákům. Sousedství s bohatými lidmi odmítá 10 % dotázaných (s chudými pak 6 %). Vůči ostatním vybraným skupinám obyvatel definovaným podle věku, náboženského či politického přesvědčení nebo tělesným handicapem je odstup okrajovým jevem – odmítá je desetina či méně dotázaných.

Tolerance k vybraným skupinám obyvatel – únor 2015

Tabulka 1. Koho byste nechtěl mít za sousedy? – časové srovnání (v %) v letech 2003 až únor 2015

Lidé jiného náboženského přesvědčení (měsíc/rok) :								
III/03	III/05	III/07	III/09	III/10	III/11	III/12	III/14	II/15
8	7	6	6	11	11	9	11	20

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i., Naše společnost 2. – 9. 2. 2015, 1069 respondentů starších 15 let.

Pokud srovnáme výsledky šetření na základě dat v březnu 2014 tak se zvýšila distance u dvou skupin, která je podmíněna obavami veřejnosti s nebezpečím, které vyvolávají radikální nábo-

ženské směry. Ukázalo se, že u vybrané skupiny odlišného náboženské příslušnosti se podíl dotázaných, které by je ve svém životě nechtělo mít za své sousedy, téměř zdvojnásobil (tj. nárůst z 11 procent na 20 procent). U skupiny cizinců se tento počet zvýšil o 6 procent.

Problém se sousedy vzhledem k náboženskému přesvědčení je v ČR relativně nízký, například Výzkum, který nechala zpracovat varšavská židovská komunita, se pokusil ověřit znalosti studentů a technických vysokých škol o povstání ve Varšavském ghettu za druhé světové války. Institut "Homo Homini", který provedl výzkum, vyzval k účasti všechny střední škol ve Varšavě. Výzkum se uskutečnil 20. března 2013 a zúčastnilo se jej 1250 studentů, většinou ve věku 17-18 roků.

Informaci o výzkumu jsem převzal ze zprávy publikované In: Gazeta Wyborcza, Warszawa, 15. 4. 2014. Studenti prokázali nedostatečné znalosti o židovském povstání a zničení Varšavského ghetta, přirovnali počet obětí u Židů (27,9 procent) a Poláků (24,7 procent), přitom poměr mrtvých na straně Židů byl přibližně 90 procent a Poláků 10 procent. Alarmující je postoj varšavských studentů vůči Židům. Výzkum ukázal na současné postoje mladých studentů vůči svým židovským občanům. Z průzkumu vyplývá, že 45 procent studentů by bylo nespokojených, kdyby zjistili, že se někdo židovského původu přičlenil nebo přivdal do jejich rodiny. Až 60,7 procent studentů by nebylo spokojeno s partnerem židovského původu, 44,1 procent studentů by nerado mělo za sousedy Židy a 40,1 procent studentů by nerado vidělo židovské děti v jejich škole. Je to také důsledek nízké úrovně výuky na školách. Ukázalo se také, že varšavští studenti mají povrchní, nepřesné informace, či dokonce neznají ani základní fakta o varšavském ghettu a jeho povstání.

Obdobný problém nedostatečných znalostí u studentů můžeme nahlédnout bohužel i v našich školách, například analýza vybraných učebnic (Trojanová, 2012) ukázala na alarmující „stav,

když některé pasáže se téměř ve stejném znění objevily již v učebnicích dějepisu pro žáky základních škol a odpovídající ročníky víceletých gymnázií. Lze tak konstatovat, že rozsah poznatků, které mohou získat studenti středních škol, se oproti získaným znalostem ze základní školy příliš neliší., (Trojanová, 2012, s. 142)

Analýza byla provedena u těchto učebnic:

DĚJEPIS pro 6. ročník základní školy a 1. ročník osmiletého gymnázia – pravěk a starověk (SPN – Pedagogické nakladatelství, 2000);

DĚJEPIS pro 7. ročník základní školy a 2. ročník osmiletého gymnázia – středověk a raný novověk (SPN – Pedagogické nakladatelství, 2004);

DĚJEPIS pro 8. ročník základní školy a 3. ročník osmiletého gymnázia – novověk (SPN – Pedagogické nakladatelství, 2005);

DĚJEPIS pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia – nejnovější dějiny (SPN – Pedagogické nakladatelství, 2002);

DĚJEPIS 1 pro gymnázia a střední školy – pravěk a starověk (SPN – Pedagogické nakladatelství, 2004);

DĚJEPIS 2 pro gymnázia a střední školy – středověk a raný novověk (SPN – Pedagogické nakladatelství, 2006);

DĚJEPIS 3 pro gymnázia a střední školy – novověk (SPN – Pedagogické nakladatelství, 2007);

DĚJEPIS 4 pro gymnázia a střední školy – nejnovější dějiny (SPN – Pedagogické nakladatelství, 2005).

První řada celkem čtyř učebnic dějepisu je určena žákům 6. až 9. ročníku základních škol, ale také pro studenty odpovídajících ročníků víceletých gymnázií, tj. 1. až 4. ročník osmiletého gymnázia. Jde o neseriózní zpracovávání učebnic, které vůbec ne-

zohledňují stupeň výuky nejen rozsahem, ale i minimem všeobecných informací.

Texty, které nemají smysluplný kontext, nemohou podat dostatečné informace, ani látku k přemýšlení. Poznámky týkající se židovských dějin, historických událostí jsou povrchní, nekonkrétní, marginální.

Přitom prvotní informace, které se podprahově dostávají v každodennosti hovorů, protižidovských poznámek a odsudků již od dětství a ve škole vytvářejí podhoubí pro pozdější latentní antisemitismus. Marginalizace otázek židovství, antisemitismu v učebnicích na základních a středních školách – a dokonce jejich stejná úroveň, stejné věty pro odlišné věkové skupiny jsou výrazem bagatelizace a nerespektu ke čtenářům, žákům.

Nelze se divit, že na základě minimálních informací tak mohou projevy nesnášenlivosti, antisemitismu i v české společnosti mít stálé zázemí. Problém narůstání interkulturních a nábožensky motivovaných konfliktů, zatím nejvíce ve verbalizované podobě je ale vždy předznamenáním potenciálních střetů v případě jakýchkoliv sociálních problémů (Hanušová, J., Hellebrandová, K., 2006, Hanušová, J., Hanuš, P., 2007) ve společnosti včetně problémů s migranty i emigranty. Výše uvedené tvrzení, které dává do souvislosti malé množství informací, které školní prostředí poskytuje s možným výskytem a intolerantními postoji, koreponduje s výzkumy autora Bělíka (2012, s. 71-102), který zde vymezuje strukturu negraduální přípravy budoucích učitelů ve vztahu k problematice možného výskytu rizikového chování včetně problematiky intolerance.

Ukazuje se, že antisemitismus může být pochopen pouze v souvislosti s politickými proměnami, ideovými rozlišnostmi ve vnímání kultury a tradic, s pocitem ohrožení národní identity, etnicky založeném nacionalismu a dominanci většinového náboženství. Český antisemitismus měl větší vzestupnou tendenci ke konci 18. Století spíše jako národní, hospodářský či náboženský,

kdežto německý antisemitismus je spjatý s pronásledováním a genocidou za války.

Postoj k Židům ve společnosti je proto vždy výrazem, mírou tolerance, která je předpokladem pro vzájemnou koexistenci odlišných kulturních tradic, odlišných pravdivostí chápání světa. Školství má v této oblasti, oblasti prevence antisemitismu stále ještě mnohé nedostatky. Kritické jsou i nedostatky v učebnicích, které jsou přímo tristní, stačí si je prolistovat. Přitom se ale jedná o pouze jeden z předpokladů prevence radikalismu různých netolerantních skupin ve společnosti.

Použité zdroje

Adorno, T. W., Horkheimer, M., *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Praha : OIKOYMENH, 2009.

Aristoteles. *Politika*. Praha : Rezek, 2009.

Bělík, V. Rizikové chování a jeho prevence v terciárním vzdělávacím pedagogů. Hradec Králové : Gaudeamus, 2012.

CVVM SOÚ AV CR, v.v.i., Naše společnost 2. – 9. 2. 2015

CVVM SOÚ AV CR, v.v.i., Naše společnost 14. – 21. 2.2005

Čapková, K. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách, 1918 – 1938*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2005.

Goldstucker, E. K dějinám českého antisemitismu. In: Pojar (ed). *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899 – 1999*, s. 147.

Gazeta Wyborcza, Warszawa, 15.4.2014

Heitlingerová, A. *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a Slovenští Židé po roce 1945*. Praha : G plus G, 2007.

Hanušová, J., Hellebrandová, K. *Interdisciplinární spolupráce*. Praha : Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006.

- Hanušová, J., Hanuš, P. Child protection through interdisciplinary cooperation. In: *Journal of health science management and public health*, 2007, č. 1, s. 93-96.
- Kučírek, J. Tradice judaismu a vědění. In: *Etika vědy v České republice* (W. Droženová et al). FILOSOFIA, Praha, 2010.
- Lévinas, E. *Etika a nekonečno*. Praha : OIKOYMENH, 2009.
- Neruda, J. *Pro strach židovský*. Praha : Kotrba, 1942.
- Rudy, Z. *Soziologie des jüdischen Volkes*. Rowohlt : Munchen, 1965.
- Sharansky, N. *Jewish Political Studies Review*, 16:3-4, Fall 2004.
- Trojanová, I. *Současné projevy antisemitismu v naší společnosti*. Diplomová práce. Hradec Králové, UHK, 2012.
- Výroční zpráva o projevech antisemitismu v České republice za rok 2013*. Středisko bezpečnosti Židovské obce v Praze 2013.
(<http://www.efotbal.cz/index.php?page=clanek&clanek=115106>)
<http://zpravy.idnes.cz/do-ceske-armady-pronikli-neonaciste-dbg->
(<http://www.antisemitism.org.il/eng/Working%20Definition%20of%20Antisemitism>)

APLIKACE KONCEPTŮ SOCIÁLNÍHO KAPITÁLU V SOCIÁLNÍ SFÉŘE

Ing. Eva Šimková, Ph.D.

Cílem příspěvku je poukázat na možnost aplikace zásad a principů konceptů sociálního kapitálu do sociální sféry. V příspěvku je popsána základní charakteristika sociálního kapitálu a jeho definice. Dále je zde uveden význam sociálního kapitálu pro studijní obory Sociální patologie a prevence a Sociální komunikace v neziskovém sektoru v návaznosti na praktické uplatnění absolventů.

Charakteristika sociálního kapitálu

Pojem sociální kapitál nelze v žádném případě považovat za pojem zcela nový. Sítě, do kterých lidé vstupují za účelem společné výroby zboží či poskytování služeb, jsou nutnou součástí všech společností. Pro moderní společnost je však typická převaha sociálního kapitálu ve formě velkých, neosobních byrokratických organizací, a to jak v tržním, tak i státním sektoru (Weber, 1968 In Rose, 1999). Příkladem jsou letecké společnosti, instituce sociálního zabezpečení, univerzity atd. I když neformální sítě mohou doplnit, případně částečně i nahradit formální organizace, v moderní společnosti mají neformální organizace mnohem menší význam než v tradiční či předmoderní společnosti (Rose, 1999).

Ve společenských a ekonomických vědách se však pojem sociální kapitál objevil teprve nedávno. V ekonomii je růst či rozvoj nejčastěji spojován s efektivním využíváním základních výrobních faktorů – tedy práce, půdy a kapitálu (fyzického, finančního, nehmotného). V důsledku rozvoje vědy a techniky a pod vlivem sociálních, ekonomických, politických a dalších faktorů je v po-

slední době do modelů ekonomického růstu stále častěji aplikován i sociální kapitál.

Jak uvádí Grootaert (1998 In Pencáková, 2006), ekonomové se zaměřují především na zjištění, jak sociální kapitál přispívá k ekonomickému růstu prostřednictvím zefektivnění fungování trhů. Sociální kapitál má vliv na ekonomický rozvoj zejména proto, že usnadňuje hospodářské operace mezi jednotlivými tržními subjekty. Tato funkce souvisí s tím, že:

- a) zapojení jednotlivců do sociálních sítí zvyšuje přístup k informacím a snižuje tak jejich náklady,
- b) zapojení do místních sítí a posilování vztahů vzájemné důvěry usnadňuje kolektivní rozhodování a umožňuje realizovat společné projekty,
- c) účast v sítích a vzájemné vztahy důvěry snižují oportunistické chování příslušníků skupiny (obavy z vyloučení ze skupiny a společenský tlak mohou motivovat k takovému chování a jednání, jež bude pro skupinu prospěšné).

Definice sociálního kapitálu

Pojem sociální kapitál byl poprvé použit v publikaci Louryho (1977). K dalším autorům, kteří zdůrazňovali význam sociálního kapitálu pro vývoj společnosti, patří francouzský sociolog Bourdieu (1985) a Coleman (1988), kteří navázali na práci Louryho, pojem rozvinuli a zpřesnili.

V odborné literatuře je možné nalézt mnoho definic sociálního kapitálu. Např. Rose (2000, s. 1) uvádí, že *„sociální kapitál se skládá z neformálních sítí (networky) a formálních organizací používaných jednotlivci a domácnostmi k tomu, aby produkovali zboží a služby pro svoji vlastní spotřebu, výměnu nebo prodej“*.

V závěrečné zprávě studie, která pojednává o sociální ekonomice a možnosti aplikace modelů sociální ekonomiky v pod-

mínkách Česka (REDECo, 2008, s. 14), je sociální kapitál definován jako souhrn „vazeb a vztahů, které osoby, organizace nebo komunita (místní společenství) využívají pro naplňování svých záměrů (ekonomických, sociálních, kulturních a jiných). Tyto vztahy zároveň přinášejí do života osob, organizací a komunit významné prvky jako jsou pocity a projevy sounáležitosti, solidarity, zájmu o ostatní lidi i věci veřejné, začleňování lidí „na okraji“. Existence sociálního kapitálu snižuje tlak na čistě monetární a tržní řešení různorodých situací, je významnou složkou osobního/místního bohatství (vedle kapitálu ekonomického, kulturního a symbolického)“.

Internetový portál Bettertogether uvádí, že hlavní premisa sociálního kapitálu je to, že sociální sítě mají svou hodnotu. Sociální kapitál klade důraz na konkrétní výhody, které plynou z důvěry, vzájemnosti a kooperace, z výměny informací a ze spolupráce. Sociální kapitál vytváří hodnotu nejen pro ty, kteří jsou do sítí zapojeni, ale i pro celé široké okolí.

V publikaci OECD je sociální kapitál přirovnáván k síti vztahů, v níž se sdílí určité normy a hodnoty, které usnadňují kooperaci v sociální skupině i mezi sociálními skupinami za účelem naplnění společně sdíleného cíle (OECD, 2001).

OECD (2001) dále uvádí, že koncept sociálního kapitálu je v mnohém odlišný od lidského a fyzického kapitálu, protože:

- není ve výlučném vlastnictví pouze jedné osoby,
- je především veřejným statkem, protože je sdílen skupinou lidí,
- vzniká na základě společné investice z hlediska času a úsilí,
- je produktem předchozích kultur a norem chování.

Nelze opomenout definici „průkopníka“ prací o sociálním kapitálu, kterým je Robert D. Putnam. Autor se odkazuje na „*rysy společenské organizace, jakými jsou sítě, normy a důvěra, které*

zajišťují koordinaci a spolupráci k vzájemnému prospěchu“. (Putnam, 1993, s. 2)

Zjednodušeně lze říci, že *„sociální kapitál se týká problému spolupráce a vazeb mezi lidmi, kteří se dostali do stejné situace“* (Pencáková, 2006, s. 486). Jak bylo výše uvedeno, sociální kapitál se skládá z neformálních a formálních sítí. Z obecného pohledu neformální společenské sítě (networky) zahrnují přímé vztahy mezi omezeným počtem lidí, kteří se vzájemně znají a jsou svázáni určitými vztahy – příbuzenskými, přátelstvím nebo jsou vázáni určitou spřízněností – prostorovou, časovou atd. Ze sociologického pohledu tvoří tyto networky (neformální sítě) „instituce“, které na sebe vzájemně působí podle určitého vzorce. Většinou nejsou formálně strukturované, protože nemají vedoucího představitele, ale zahrnují pouze takové subjekty, které si vyměňují informace a své produkty. Chybí jim právní uznání, jasná pravidla, normy, nemají ani vlastní fondy. Naproti tomu formální organizace mají právní rámec, mají svá závazná pravidla a normy. Hospodaří podle předem stanoveného a schváleného rozpočtu. Členy těchto organizací mohou být jednotlivci nebo jiné organizace (Rose, 1999).

V posledních letech lze pozorovat zvýšený zájem o problematiku sociálního kapitálu. Původně sociologický pojem se stále více začíná používat také např. v geografii, politologii, regionalistice a dalších oborech. Koncepty autorů Louryho (1977), Bourdieua (1985) a Colemanana (1988) spatřují v sociálním kapitálu základ nerovností ve společnosti. Naopak Putnam (1995) sociální kapitál považuje za základ soudržnosti společnosti.

Měření sociálního kapitálu

Sociální kapitál je často spojován s problematikou udržitelného rozvoje. Udržitelný rozvoj je v obecné rovině chápán jako dynamická rovnováha mezi ekonomickým a sociálním rozvojem

a ochranou životního prostředí¹¹. Vzhledem k tomu, že rozvoj realizuje vždy komunita v určitém území, vztahuje se udržitelný rozvoj k lokalitě, která též musí mít vlastnosti udržitelnosti podobně jako místní komunita.

Udržitelnost rozvoje vede ke konceptu udržitelného živobytí. Koncept udržitelného živobytí staví do centra rozvoje potřeby a priority místních lidí (srov. Serrat, 2008). Jak uvádí **Fouracre (2001)**, součástí konceptu udržitelného živobytí je kromě kapitálu přírodního (např. půda, voda, biodiverzita, přírodní zdroje), finančního (finanční zdroje dostupné komunitě), lidského (znalosti, schopnosti, zdravotní stav) a fyzického (infrastruktura – doprava, bydlení, voda, energie, komunikace) i kapitál sociální (tj. sociální sítě, skupiny, vztahy důvěry, přístupnost institucí atd.).

Z uvedené charakteristiky vyplývá, že sociální kapitál ve smyslu spolupráce, vzájemných vazeb, sociálních norem a sítí, mezilidských vztahů, neformálních kontaktů atd. obvykle vede ke vzájemnému prospěchu a důvěře. Působí tedy pozitivně na soudržnost společnosti, v určitých případech usnadňuje kooperaci mezi jednotlivými aktéry.

Kromě vlastního vymezení je se sociálním kapitálem často zmiňovaná problematika jeho měřitelnosti. Podobně jako lidský kapitál tak i sociální kapitál je obtížně kvantifikovatelný. Různorodost ukazatelů, pomocí kterých se sociální kapitál „poměřuje“, způsobuje obtížné vzájemné srovnávání jednotlivých studií o sociálním kapitálu. Ukazatelé se liší geograficky i podle sektorů (Grootaert a Van Bastelaer, 2002).

Jak uvádí Šafr (2007), nejčastěji používanou metodou měření sociálního kapitálu je Putnamův souhrnný index sociálního kapitálu – viz tabulka č. 1.

¹¹ Nejčastěji užívaná definice pro udržitelný rozvoj byla publikovaná v roce 1987 v *Brundtlandské zprávě Naše společná budoucnost (W.C.E.D., 1987)*.

Tabulka č. 1: Putnamův souhrnný index sociálního kapitálu

	Dimenze	Indikátory
1.	Komunitně organizovaný život	<ul style="list-style-type: none"> - podíl lidí ve výboru lokálních organizací za poslední rok - podíl lidí v manažerské pozici v klubech za poslední rok - počet občanských a sociálních organizací na 1000 obyvatel - průměrný počet klubových setkání za poslední rok - průměrný počet členů klubů a organizací
2.	Angažovanost ve věcech veřejných	<ul style="list-style-type: none"> - volební účast v prezidentských volbách - počet uskutečněných veřejných setkání týkajících se města či školy
3.	Komunitní dobrovolnictví	<ul style="list-style-type: none"> - počet neziskových organizací na 1000 obyvatel - průměrný počet účastí na komunitních projektech v posledním roce - průměrný počet účastí na dobrovolnické práci v posledním roce
4.	Neformální sociabilita	<ul style="list-style-type: none"> - souhlas s výrokem: „Trávím hodně času návštěvou přátel.“ - průměrný počet uspořádaných domácích párty v posledním roce
5.	Sociální důvěra	<ul style="list-style-type: none"> - souhlas s výrokem: „Většinou lidí lze věřit.“ - souhlas s výrokem: „Většina lidí je čestná.“

Zdroj: Putnam (2000, s. 291) In Šafr (2007)

Závěr

Příspěvek pojednává o problematice sociálního kapitálu ve vztahu k sociální sféře. Z uvedeného vyplývá, že koncept sociálního kapitálu má široké praktické využití. S ohledem na sociální podtext mají v sociální sféře znalosti podstaty sociálního kapitálu velmi důležitou úlohu. Ať již se jedná o obor Sociální patologie a prevence, jehož absolventi se věnují problematice prevence a terapie sociálně patologických jevů např. jako pracovníci v nápravných zařízeních, výchovných ústavech, v nízkoprahových zařízeních, komunitních a kontaktních centrech, či u policie nebo v oblasti vězeňství a následné postpenitenciární péče. Významnou roli hraje problematika sociálního kapitálu i u absolventů oboru Sociální komunikace v neziskovém sektoru v rámci činností v institucích státní správy i neziskového sektoru. Znalosti lze uplatnit zejména při komunikaci s klienty s ohledem na různorodou pomoc a sociální podporu klientů v různých typech neziskových organizací, v krajských, městských, obecních úřadech a dalších institucích státní správy.

Použité zdroje

Better Together. Dostupný z: www.bettertogether.org/.

BOURDIEU, P. The forms of Capital. In Richardson J. G. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 1985. s. 241–258.

COLEMAN, J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 1988, č. 94, s. 95–120.

FOURACRE, P. *Transport and sustainable rural livelihoods*. Rural Travel and Transport Program 2001. [cit. 2015-04-08] 2001. 9 s. Dostupný z: http://www.transport-links.org/rtkb/english/Module%205%5C5_3a%20Sustainable%20Livelihoods.pdf

- GROOTAERT, C.; Van BASTELAER, T. Introduction and overview. In Grootaert C., van Bastelaer T. (eds): *The Role of Social Capital in Development. An Empirical Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. s. 1-15.
- LOURY, G. C. A Dynamic Theory of Racial Income Differences. In Wallace, P. A.; LaMond, A. M. (eds.): *Women, Minorities and Employment Discrimination*. Lexington, 1977. s. 153-188.
- OECD. *The Well-being of Nations. The Role of Human and Social Capital*. Paris: CEDEX, 2001. 120 s. ISBN 92-64-18589-5. [cit. 2015-04-08]. Dostupný z: <http://www.oecd.org/dataoecd/36/40/33703702.pdf>
- PENCÁKOVÁ, J. Vliv sociálního kapitálu na ekonomickou výkonnost zemědělských producentů v České republice. In Majerová, V. (ed.): *Venkov je náš svět*. Sborník příspěvků. Praha: PEF ČZU v Praze, 2006. s. 485-498. ISBN 80-213-1539-3.
- PUTNAM, R. D. *The Prosperous Community. Social Capital and Public Life*. The American Prospect, 1993. roč. 4, č. 13, s. 1-11.
- PUTNAM, R. D. Bowling Alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6, 1995, č. 1, s. 65-78.
- REDECo. *Srovnávací analýza modelů sociální ekonomiky v EU a možnosti jejich aplikace v ČR v rámci programového období Evropského sociálního fondu 2007 - 2013*. 2008. 249 s. [cit. 2015-04-08]. Dostupný z: http://www.equalcr.cz/files/clanky/1368/Zaverecna_zprava_230508.pdf
- ROSE, R. Getting things done in an antimodern society: social capital networks in Russia. In Dasgupta P.; Serageldin I. (eds): *Social capital: a multifaceted perspective*. Washington DC, World Bank, 1999. s. 147-171.

- ROSE, R. *Measures of Social Capital in African Surveys*. Report prepared as part of the World Bank Social Capital Initiative. Glasgow, Centre for the Study of Public Policy, 2000. 14 s. [cit. 2015-04-08]. Dostupný z: <http://www.socialcapital.strath.ac.uk/documents/SocialCapitalinAfrica.pdf>
- SERRAT, O. *The Sustainable Livelihoods Approach, Knowledge Solutions*. [cit. 2015-04-08]. 2008. 5 s. Dostupný z: <http://www.adb.org/sites/default/files/pub/2008/sustainable-livelihoods-approach.pdf>
- ŠAFR, J. *Sociální kapitál – koncepty, teorie, měření*. 2007. [cit. 2015-04-08]. Dostupný z: http://www.socdistance.wz.cz/publikace/FF071115_Socialni_kapital.pdf
- W.C.E.D. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

Název: **ACTA SOCIOPATHOLOGICA II**
Editor: Mgr. Stanislava Hoferková, Ph.D.
Rok a místo vydání: 2015, Hradec Králové
Vydání: první
Náklad: 50

Vydalo nakladatelství GAUDEAMUS, Univerzita Hradec Králové
jako svou 1517. publikaci.

ISBN 978-80-7435-577-6